

Transferred to Macmillan & Co. 1st 1892

Fourth Edition

reprinted 1894

Printed by V. F. Featherstar at the Tutorial Press
211a, Crompton Street, London, and Published by F. R. Macmillan
for Messrs. Macmillan & Co., Ltd., 100, Pall Mall

PREFACE TO THE SECOND EDITION

As the Sanskrit-grammar has been sanctioned as a text-book for use in secondary schools, it was deemed advisable to make any important changes. At the suggestion of teachers, the order of some lessons has been changed. A few misprints that had crept into the first edition have been corrected. The *tilomary* has been carefully revised. Grammatical peculiarities and general maxims have been printed in bold type in order to draw the attention of the student to them. Excepting these formal alterations, this edition is exactly the same as the first.

PREFACE TO THE FIRST EDITION

The standard of Sanskrit required at the Matriculation Examination of the Bombay University has varied from time to time. During the first years of the existence of the University, the questions in Sanskrit Grammar and the passages set for translation into English were very easy. Gradually the standard was raised, till at last a climax was reached in the closing years of the last century. Questions concerning the conjugation of obscure and irregular roots were the order of the day and the Sanskrit passages for translation into English were drawn from the *Dasakumāracharita*, the *Kidāmbarī* and other classical works. A reaction set in with the commencement of the

originals and have left out long compounds and in some cases whole sentences. I hope, however, that the originals have not suffered in this pruning process and that their beauty and individuality have been retained. It has been my endeavour to preserve as far as possible the very wording of the originals. The passages have been arranged according to difficulty and length, the most difficult ones being placed towards the end of each part. In some cases extracts from the same work have been placed together, although differing in character. It is possible that the order may have in some cases to be changed in a subsequent edition. While steadily keeping in view the needs of an average Matriculation student, I have not been quite unmindful of those that want to make a special study of Sanskrit. For these latter, I have inserted a few passages far above the level of ordinary students.

For the benefit of students reading privately I have given a Glossary of all difficult words occurring in the text. Here and there I have noted grammatical peculiarities also.

In conclusion I hope that the book will be of use to students as well as teachers. I shall most thankfully receive all suggestions and criticisms. I sincerely thank S'astri Rangacharya Raddi and Mr. E. L. Ogale, B. A., for assistance rendered in correcting the proof-sheets. My sincerest thanks are due to the Proprietor of the Nirpaya-Sigara Press for the promptitude and care with which the work was carried through the Press in the short space of six weeks.

TABLE OF CONTENTS

FIRST PART

No.		PAGES
I	Story of Upanasya	1-3
II	Story of Pira	3-5
III	Pushpa—A doubtful and noble son	6-8
IV	A persecuted daughter-in-law	8-11
V	The story of Harivarma	11-13
VI	The story of Vajra	14-19
VII	Elara and his wife Nalpa	19-23
VIII	India in the distance of an arrow	23-24
IX	The Sanyasa of Indrat	24-27
X	The story of Suparna	27-31
XI	The story of Jambavata	31-37
XII	The Tale of Kishinara	37-41
XIII	Pushpa's life meets his parents	41-43
XIV	Meeting of Pushpa and Sarvata	43-47
XV	Meeting of Pushpa and Sarvata	47-51
XVI	Pushpa's life meets his parents	51-53
XVII	The story of Nalpa's life	53-57
XVIII	Nalpa's life meets his parents	57-61
XIX	The story of Nalpa's life	61-65
XX	Nalpa's life meets his parents	65-69
XXI	The story of Nalpa's life	69-73
XXII	Nalpa's life meets his parents	73-77
XXIII	The story of Nalpa's life	77-81
XXIV	Nalpa's life meets his parents	81-85
XXV	The story of Nalpa's life	85-89
XXVI	Nalpa's life meets his parents	89-93
XXVII	The story of Nalpa's life	93-97
XXVIII	Nalpa's life meets his parents	97-101
XXIX	The story of Nalpa's life	101-105
XXX	Nalpa's life meets his parents	105-109
XXXI	The story of Nalpa's life	109-113
XXXII	Nalpa's life meets his parents	113-117
XXXIII	The story of Nalpa's life	117-121
XXXIV	Nalpa's life meets his parents	121-125
XXXV	The story of Nalpa's life	125-129
XXXVI	Nalpa's life meets his parents	129-133
XXXVII	The story of Nalpa's life	133-137
XXXVIII	Nalpa's life meets his parents	137-141
XXXIX	The story of Nalpa's life	141-145
XL	Nalpa's life meets his parents	145-149
XLI	The story of Nalpa's life	149-153
XLII	Nalpa's life meets his parents	153-157
XLIII	The story of Nalpa's life	157-161
XLIV	Nalpa's life meets his parents	161-165
XLV	The story of Nalpa's life	165-169
XLVI	Nalpa's life meets his parents	169-173
XLVII	The story of Nalpa's life	173-177
XLVIII	Nalpa's life meets his parents	177-181
XLIX	The story of Nalpa's life	181-185
L	Nalpa's life meets his parents	185-189

SECOND PART

I	The story of Ekalavya	95-96
II	A king's self-sacrifice	96-98
III	The story of Sunda and Upasunda	98-100
IV	The story of Dhruva	100-103
V	Four reckless Brāhmanas	104
VI	The story of Nāgārjuna	105-107
VII	The descent of the Ganges from the heavens	107-112
VIII	The duties of a Brahmachârin in ancient India	112-113
IX	Gajendra-moksha	113-115
X	Saramâ and the Papis	116
XI	The story of Śyāvâśva	116-118
XII	The story of Nala, Part I	118-129
XIII	The story of Nala, Part II	129-140
XIV	The tale of Dushyanta and Śakuntalâ, Part I	140-151
XV	The tale of Dushyanta and Śakuntalâ, Part II	152-163
XVI	The advice of Bibhishana to Râvapa	163-167
XVII	Raghu's conquest of India	167-169
XVIII	The benevolence of Buddha	169-171
XIX	The meeting of Somadatta and Râjavâhana	172-175
XX	The meeting of Harsha and his father, when the latter was on his death-bed	175-176
XXI	A queen burns herself on her husband's death	176-178
XXII	A description of Evening	178-180
XXIII	The arrival of Chandrâpida after finishing his education	180-183
XXIV	Chandrâpida loses his way in pursuing a pair of Kinnaras	183-185
XXV	How far Buddha's teaching is authoritative	185-186
XXVI	A teacher's exhortation to his pupil	186-187
GLOSSARY				189-228

पाध्यायस्तथापि पीवानमेव दृष्ट्वा पुनरुवाच । वत्सोपमन्यो, अहं ते
 सर्वं भैश्यं गृह्णामि न चान्यन्नरसि पीवानसि मृतं केन वृत्ति कल्पय-
 सीति । एवमुक्तः स उपाध्यायं प्रशुवाच । भो एतासां गवां पयसा वृत्ति
 कल्पयामीति । तमुपाध्यायः नैतज्जगत्त्वं पय उपमांतुं भवती
 मया नाम्यनुज्ञातमिति । स तथेति प्रतिज्ञाय गां रक्षित्वा पुनरुपा-
 ध्यायगृहमुपेत्य गुरोरमृतः स्थित्वा नमश्चक्रे । तमुपाध्यायः पीवानमेव
 दृष्ट्वाच । वत्सोपमन्यो भैश्यं नाश्रामि न चान्यन्नरसि पयो न
 विवसि पीवानसि मृतं केनेदानीं वृत्ति कल्पयसीति । स एवमुक्त
 उपाध्यायं प्रशुवाच भोः केनं पिबामि यमिमे वत्सा मातृणां स्तनात्
 पिबन्त उद्विग्नसीति । तमुपाध्यायः प्रशुवाच । एते स्वदनुषकम्पया
 गुणकम्पो वत्साः प्रभूततरं केनमुद्विग्नन्ति । तदेवामपि ब्रह्मानां वृत्तप-
 र्णं कर्तव्येयं वर्तमानं । केनमपि मयाज्ञं पापमर्हसीति । स
 तथेति प्रतिश्रुत्य निराहारः पुनरुवाच । तथा प्रतिपिबेयं भैश्यं ना-
 श्रामि न चान्यन्नरसि पयो न विवसि केनं नोपयुक्ते स कदाचिद-
 रण्ये शुभानोऽर्पेण प्राणमभ्यस्त । स तैर्कर्मैर्भक्षितैः क्षारतिक-
 कटुश्चेन्नीरुगविसर्गश्च शुष्णुगहनोऽश्वो बभूव । ततः सोऽश्वोऽपि
 चक्षुष्यमाणः कूरेऽपगतः । अथ तस्मिन्नागच्छति सूर्ये चास्तावज्ज-
 कश्चिन्नि निध्यानवदुपाध्यायः । मयोपमन्युः सर्वतः प्रतिपिबः
 स नियतं कुपितमन्यो नागच्छति विरगतस्तस्मै । तस्मादभ्येष्ट
 इत्येवमुक्त्वा तिष्ठैः सार्धमाण्यं गन्धं तस्याह्वानाय शब्दं चकार भो
 उपाध्यायः क्वामि वम, एहीनि । स उपाध्यायस्तस्याह्वानवचनं श्रुत्वा
 प्रशुवाचं वैश्वमस्मिन् कूरे पनिनोऽहमिति । तमुपाध्यायः प्रशुवाच
 वत्सं तमस्मिन्कूरे पनिन इति । स उपाध्यायं प्रशुवाच । सर्व-

पञ्चाग्निं भक्षयिष्याऽन्धीभूतोऽस्म्यनभ्रह्ममाणः कूपे पतित इति ।
 समुपाप्यायः प्रत्युवाच । अभिनौ स्तुहि तौ देवभिरजौ त्वां चभु-
 ष्यन्तां यतीराविति । स एवमुक्तः उपाप्यायेनोपमन्युः स्तोत्रमुप-
 चरमे देवचक्षिनौ । मयन्तौ स्तोत्रं न शत्रोमि चभुष्यो विहीनोऽ-
 स्मिन्दुर्गे कूपे पतितौऽस्मि शरण्यौ युवां शरणं प्रपद्य इति । एव
 मादिभिर्बचनेस्तेनाभिष्टुतावधिनायानगमनुराहतुः स्म धैनं प्रीतीं स्व एव
 तेऽप्युपाऽन्तानैमिति । स एवमुक्तः प्रत्युवाच नानृतमूषतुर्भगवन्तौ
 न ह्यहमेतमूपमुपयोक्तुमुत्सहे गुरवेऽनिवेयेति । ततस्तमधिनायु-
 चतुः । आवाप्या गुरस्ताद्वस्त उपाप्यायेनैवमभिष्टुताम्यामूपो दत्त
 उपयुक्तस्तेन स गुरवेऽनिवेद्य, त्वमपि तया कुरुष्व यथा कृत-
 मुपाप्यायेनेति । न एवमुक्तः प्रत्युवाच । एतद्व्यनुनये भवन्ताव-
 चिनौ नोत्सहेऽहमनिवेद्य गुरवेऽप्युपमुपयोक्तुमिति । तमधिनायाहतुः
 स्म प्रीतीं स्वस्त्यायनया गुहमस्त्वा चभुष्याम्यविश्रसि धेयधावास्त्य-
 सीति । स एवमुक्तोऽभिम्या सम्भचभुरपाप्यायसयाशमागम्याम्य-
 वादयत । सर्वमाचक्षते च । सोऽस्य प्रीतिमान्वभूवाह स्म धैनं यथा
 ऽभिनायाहतुस्तथा त्व धेयोऽवास्त्यसि सर्वे च ते वेशः प्रति-
 मास्त्यन्ति सर्वाणि च धर्मशास्त्राणीनि ॥

Mahābhārata-Ādiparva

II

STORY OF PŪRU

नहुषात्मजो ययातिर्नाम राजा स्वमार्यायो देवयान्यामपराह-
 स्तस्या पित्रा दुरेण शप्तो जरां लभस्वेति । ययातिना प्रसादितः

कामन्मृदा प्रजा भविष्यतीति । पूरुदत्तेन यौवनेन युक्तो ययाति-
 र्धर्मो विरुद्धान् विप्रयानन्वमनर् । बर्महस्य पूर्णं मत्वा पूरुमुवाच ।
 पुत्र, यथाकालं यथोन्नाहं मया विरयाः सेविताः । कानानामुप-
 भोगेन कामो नैव नाप्स्यति हविषा कृष्णयन्त्रेण स भूयोऽभिवर्धते ।
 या दुर्मतिभिर्दुस्त्वजा या जीर्यतोऽपि न जीर्यति तां तृष्णां त्यजत
 गुण भवति । विरयासक्तचेतसो मम वर्तमानं पूर्णं तथापि ममै-
 तेभ्येवानुदिनं तृष्णा वर्धते । तस्मादेनां त्यक्त्वा व्रतणि मानस-
 माशय निर्द्वन्द्वो निर्ममो भूत्वा भृगो सह बने शरिण्यामि । पूरो
 प्रीतोऽस्मि ते गृहाणोदं स्वयौवनमिति । ततो ययातिः पूरं राज्येऽ-
 भिवर्धते । कनिष्ठ पूरुमभिवर्धमानं नृपतिं पौरजानदशं भृगु-
 बन् । भृगस्य नमर देवशान्याः सुत ज्येष्ठं यदुमतिक्रम्य कथं
 कनिष्ठाय पूरवे राज्यं प्रपादमि । ययं ज्येष्ठानतिक्रम्य कनीयान्
 राज्यमर्हति । एतस्मां मन्मोषयाम । त्वं धर्मं प्रतिपालयेति । ययाति-
 स्नानवदत् । ज्येष्ठेन यदुना मम नियोगो नानुपालितो यच्च पितुः
 प्रतिकूलो न स पुत्रः सतां मतः । मातापित्रोर्वचनं यः करोति
 यश्च तयोर्हितः स एव पुत्रः । यदुना तुर्वमुना दुष्टानाऽनुना चार्हं
 मृशमवज्ञात पूरुणैव मम वाक्यं मानिषम् । भृगेण च स्वयमेव यरो
 दत्तो यः पुनस्त्वामनुवर्तेन स पृथिवीपतिर्भवेदिति । तस्मादग्रमवतोऽ-
 नुनयामि पूरु राज्येऽभिविध्यतामिति । ततः प्रकृतय ऊचुः । यः
 पुत्रो गुणसम्पन्नो मातापित्रोर्हितश्च स कनीयानपि सर्वं कल्याण-
 मर्हति । तस्मान्पूः राज्येऽभिविध्यतामिति । एवं तृष्टैः पौरजान-
 पदैरुक्तो ययातिः पूरं राज्येऽभिविध्य वनमगच्छत् ॥

BHISHMA-A DUTIFUL AND NOBLE SON

पुरा किल भरतवर्षे शान्तनुर्नाम राजा बभूव । तस्य गङ्गायां
 देवव्रतो नाम पुत्रः समुत्पन्नो मीष्मापरनामधेयः । एकदा शान्तनु-
 र्यमुना नदीमभितो वर्तमानं वनं गतोऽलौकिकं गन्धमजिघ्रत् । तस्य
 प्रभवं जिज्ञासमानं समन्ततोऽन्विष्य काशिरक्षसाक्षिणीं दाशकन्यामप-
 श्यत् । कस्य स्वमसि काऽसि किं च करोषीति तामपृच्छत् । सा-
 ऽप्रवीत् । दाशराजस्य मम विनिर्योगाद्धर्मार्थे त्वरीं बाहय इति ।
 रूपमाधुर्यगन्धैः सयुक्ता तां समीक्ष्य दाशकन्या राजाऽकामयत् ।
 यदा शान्तनुस्तस्याः पितरं दाशराजं गत्वा तामान्मार्थे वरयामास
 तदा दाशराजस्तं प्रत्युवाच । राजन, स्वममो न कोऽपि वरः भवि-
 ष्यति । यदीमां मदीया कन्यां च प्रार्थयसे तर्हि तां तुभ्यं सम-
 येन प्रदद्यामिति । शान्तनुरुवाच समयं तावत्कथयेति । दाशराजः
 प्रत्यभाषणः । अस्यां यः पुत्रो जायेत स एव त्वदनन्तरं राज्येऽभि-
 पेक्ष्यो नान्यः कथ्यतेति समयं कर्तव्यं इति । तीव्रेण कामाग्निना
 दह्यमानोऽपि शान्तनुरेतं वरं दातुं नैच्छदाशकन्यामेव च स्मरन्
 हास्तिनपुरं प्रतिव्यवर्तत । ततश्चिन्तापरं पितरं दृष्ट्वा देवव्रतोऽप्र-
 वीत् । तात, भवतः सर्वतः कल्याणं वर्तते सर्वे च पार्थिवा
 वरां गतास्तन्निमर्थं दुःखितो भवसि । तवाधि शत्रुमिच्छामि शान्वा
 च प्रतिकुर्यामिति । एवं प्रियेण पुत्रेणाभ्यासितोऽपि शान्तनुर्दाश-
 कन्यागतं स्वकीयमनुरागमाविश्रुत् नाशक्तोदुवाच च । असशयमहं
 चिन्तापरः । अस्माकं महति कुले त्वमेवैकोऽपत्यम् । कथंचित्तव
 विपत्तौ सर्वमेव कुलं नाशं भजेत् । एकपुत्रत्वमनपत्यतैवेति धर्म-

कादिन आहुः । त्वं दूतः सदैव युद्धरतश्च । तस्मान्नान्यत्र युद्धात्तव
 निधनं भविष्यति । एतदेव मम दुःखस्य कारणमिति । महाबुद्धि-
 भीम्ह एतस्मिन्निर्वचनं श्रुत्वा पितुः सूतमाहूय तमुवाच । एत,
 त्वं मम सत्याऽभि । अपि जानासि कस्यो नृपतिर्वद्भ्रातृ इति ।
 शूतः प्रत्युवाच । दाशपत्न्यायां बहानुरागेण भूपेन यदा दाशराजः
 प्रार्थितस्तदा सोऽब्रवीद्योऽस्यां पुत्रो जायेत ॥ त्वदनन्तरं राजा भय-
 चित्ति । इदं दाशराजस्य वचनं नान्वमन्यत शान्तनुस्त्वामवेक्ष्येति ।
 ततो भीष्म विप्रमानसं सम्यगाज्ञाय यमुनां प्रययौ दाशराजं पितुः
 कृते कन्यामयाचत च । दाशराजस्तं विधिवन्प्रतिभूय राजसंसदि
 समासीनमेनमब्रवीत् । यो नामेतां स्थाप्य सम्बन्धं नेष्टेत् । मया
 तव पितोक्तो योऽस्य कन्यायां पुत्रो जायेत स त्वपरं राजाऽस्त्विति ।
 दोष चात्रैकं पश्यामि । यः पुत्रो मम कन्यायां जायेत तस्य त्वं
 सप्तमो भविष्यति । यस्य यस्य गन्धर्वस्यामुरस्य वा त्वं सप्तमो भवे-
 त स स न चिर जीवेत् । एतावानेवात्र दोषो नान्यः कश्चन विद्यते ।
 त्वमेवात्र विचारयेति । एवमुक्तो गाङ्गेयो भूमिपालानां समस्तं दाश-
 ममावत । तत्र वचनं वरिष्यामि । यस्तत्र कन्यायां पुत्रो जायेत ॥
 मीं राजा भविष्यतीति । दाशः प्रत्यवदत् । मन्वधर्मपरायण भीष्म
 यत्त्वया राजमध्ये पितुः कृते प्रतिज्ञातं तत्तवानुत्सप्येव । तत्र वचनं
 न कदाप्यन्यथा भवेत् । यस्तु तत्र पुत्रो भवेत्तमन्तरेण मदा-मे
 सदाय इति । दाशराजस्य वधः श्रुत्वा पितुः प्रियं वर्तुमिच्छन्
 गाङ्गेय उवाच । दाशराज, सर्वेषां भूमिपालानामग्रे यदहं ब्रवीमि
 तन्निबोध । मया राभ्यं तावदूर्ध्वमेव त्यक्तम् । मम पुत्रमुदित्य
 यस्मात्ते महान्तंजयो जायते तस्मादद्यप्रपृ-यद्वामरणं ब्रह्मचारी भवि-

मेनविषेगदुःगिता नतानना रदिता कीर्तिसेनां प्राह स्म नित्य-
 रदिते दुर्भगे मङ्गलोदिते किं चिर रोदिति । अयं ते बाण-
 मोदास्तव निजुः कृतेऽस्तु, मम पुत्रधिर जीवति । वाक्याभ्यभयात्
 प्रसन्नवदनामन्यस्मिन्निहनि शश्रूवदत् । हामसीडे, तव पति-
 र्देवान्तरे गतः, एवं पुनर्वरेष निःश्रेया सविडामनीक्षणे जनमिति ।
 विरहपीडितामपि तामेवमुद्देगकरीर्नानाविधैर्बाक्सायकैरमृज्जवान सा
 दुष्टपुङ्खिः शश्रू । दुरावरोपायं चिन्तयिष्या भर्तृद्विविगं रक्षेन्नुत्था
 क्षुद्रामश्वगृहोदरे न्यवेद्यपनिविद्वागळे तस्मिस्तामप्यदधात् । तस्यै
 भद्रतरायकेऽशनचतुर्भागे ददौ । सा कीर्तिसेना शरावफर्परेण गृहं
 शनिधलाय पथाय सुदैवाप्यासेन खनित्रेण महादिङ्मरारोत् ।
 तेनैव बिलेन निशि निज्जम्ब कनकमम्बरणि च गृहीत्वा पौरुषं
 वरं विधाय वज्रीमभिप्रतस्ये । पथि सार्धपतिं प्राप्य पुरुषस्पर्शं
 परिहृत्य प्रययौ । एकदा तं महामार्थं चौरसेनाऽभ्यद्रवत् । सार्धे
 चौरैर्निःशङ्कतां नीते स्तेनमपविप्रस्ता सा भुवुहरान्तरे तृणे गूढ-
 मुनिष्या रजनीमगमयत् । प्रातस्ततो विनिर्गता विकटाडवी प्रवि-
 द्याऽपि सिद्धादिमिर्वन्ये पशुभिर्देववसानं निहता । धमविभ्रा राज-
 पुत्राकृतिं तां दृष्ट्वा कधिग्मुनिः कारुण्याच्छीतले, सलिलैस्तां विगृह्या-
 मफरोत् । गते मुनिमुने निशीथे समुपस्थिते हसुम्यो भीता
 सा मुशिरदुमकोटरे रजनी बाह्यामास । अर्धरात्रे सम्प्राप्ते तत्र
 सिंघता सा पुत्रे सहगच्छन्तीं पृथसी ददर्श । भोजनं याचमानां-
 स्तनपानाऽप्रापत् । वक्ताः, अगच्छ महाकाटेन निर्दिष्टं भोजन-
 मचिरैरेव लप्स्यथ्वे । समुद्रतटपराधिपस्य समुद्रसाभिषयस्य राज्ञः कर्ण-
 देवं शतपदीं प्रविष्टा । तत्रासूतेः शतपदींशतेर्ज्यास्तशिरोन्तरः ॥

राजा वैद्यैरविज्ञातामयोऽचिरेणैव मरिष्यति शुष्माकं च पूर्णं भोजनं
 मविष्यतीति । कौतुकाविष्टैः सुतैः पृथुः सा राक्षसी नृपस्य जीवि-
 तोपायमपि शङ्का विहायकथयत् । घृताम्यक्तः स राजा सन्तप्त-
 पायसे शिर उपलिप्त कृत्वा अत्रणे वेशुनालिकां प्रवेद्य नालिका-
 प्रान्ते मुर्शतल कुम्भं यदि स्थापयेत्ततोऽसंशयं तस्मिन्कुम्भे शत-
 पद्मो निःसरन्ति । अथवा किमनेनास्माकम् । अस्मत्पुत्रे स राजा तूर्णं
 पश्यत्येवायमिति । एवमुक्त्वा राक्षसी सपुत्रा निरगच्छत् । एताभि-
 शम्य कीर्तिसेना वैद्यवेणं विधाय प्रातर्नृपं ययौ । पूर्णन्दुनिमाननः
 सुकुमारारविन्दाशो देवान्तरादागतो वैद्योऽधिनोर्मण्य एक इय नृपं
 स्वस्थं करिष्यामीति प्रतिज्ञां कृत्वा प्रविष्ट इति प्रतीहारी राजानं
 विज्ञापयामास । क्षिप्रं प्रवेशयेति राजा पत्नीहारामुवाच । ततो वैद्य-
 वेता कीर्तिसेना नृपमन्त्रिणं प्रादक्षिण्यं कलाशेषमुदुपतिमिष क्षीणं
 क्षितिपतिमपययत् । देवीकरतलन्यस्तकपालो नृपः शुभाकारं धैर्यं दृष्ट्वा
 शान्तमना बभूव । मनो हि मत्स्यासम्भायां शुभमासीत् पूर्वं मसीदति ।
 राक्षस्या यदुक्तं तद्विधाय सा महीपते शिरसो व्याधि निष्कृष्य
 तं तस्मिन्नेव क्षणे स्वस्थं व्यदधात् । व्याधिमुक्तो नृपतिर्नैववेतां
 तामवदत् । प्रीतोऽस्मि ते, अधरज्ञानं मम राज्यं गृहाणेति ।
 माऽप्रवीन् । संप्रति त्वयि व्यासीभूतं निष्ठु पश्चाददा पाविथी
 तदा देहीनि । एवमुक्त्वा सा राजभक्ष्ये तस्थौ । तत्रा बणिग्देवमेनी
 महाभक्तैर्देवमयैश्चाशेषं पत्तनं पूरयन्ममायातः । कीर्तिसेनाऽपि
 तमुनेन विरगद्गमत्रनिवेनानन्देन पश्यता बभूव । देवमेनस्तां परि-
 श्रय सतीभूतं सर्वं दृष्ट्वा श्रुत्वा भार्या ताम् मेने । भूताभ्योऽपि
 न्य तस्थौ राजा देवमेनमुवाच । त्वेव भार्या मम धर्ममगिनी ।

एषा वैदवेयं विधाय मद्यं जीरिणं व्यतरदिति । एषमुक्त्वा मुदित-
मान्यो राजा वणिजे राज्यार्थं ददौ । इत्थं मध्या विस्तीर्णे शोक-
सागरे पातिताऽपि कीर्तिसेना स्वधैर्येण मुद्विबलेन च तमुत्तीर्य कान्तेन
मङ्गताऽमयन् ॥

Brihat-kathā-mañjarī

V

STORY OF HARIŚARMĀ WHO PASSED
FOR AN ASTROLOGER BY A CHAIN
OF HAPPY COINCIDENCES

कस्मिंश्चिद्ग्रामे हरिशर्मा नाम दरिद्रो मूर्खश्च विप्र आसीत् ।
तस्यापमर्शो गण्डस्योपरि स्फोटः सम्भूतो यद्रूपविरहेऽपि यदुपपत्ता ।
एकदा सकुटुम्बो मिसार्थं भ्रमन्कस्मिंश्चिन्नगरे स्पृष्टदत्ताय महाघनं
गृहस्थमाजगाम । स्पृष्टुग्राग्रादिरक्षकान् विधाय भार्यो च यर्मकरी सेवके
आमानं कृत्वा तस्य गृहे न्यवसत् । अयं गच्छति काळे स्पृष्टदत्तस्य
मुतायाः परिणयोन्मत्तो महानायतः । तत्र च महानासीजनसंसर्गः ।
तदा हरिशर्मा मनस्यकरोत् । आकण्ठं धूनमांसं ययाऽपुना लब्धव्य-
मिति । मित्तु महोत्सवे हरिशर्मा न वेन्नापि स्पृतः । ततोऽनाहार-
निर्विण्णो निशि भार्यामवधीत् । मम दारिद्र्यान्वीक्यायेदशमगौ-
रवम् । तस्माकपटमाधरिष्यामि येनाहमस्य स्पृष्टदत्तस्य बहुमतो
भवेयम् । त्वं चाकसरे प्राप्तेऽहं ज्योतिःशास्त्रपारङ्गत इत्यस्मै निवेद-
येमि । एवं तामुक्त्वा मुक्ते जने जामारुकादनौ हस्तौन स्पृष्टदत्त-
गृहाज्जडे दूरे च प्रच्छन्नं स्थापितः । सेवका इत्यस्मात्तत्तं विचिन्व-
न्ताऽपि न लेभिर । हरिशर्मणो भार्या हयचौरगवेणिममङ्गलविश्रसं

गागतां त्वां नोदुःखयिष्यामि यदि तव हस्तगतं सर्वं धनं मह्यं
 दास्यसीति । एवं सेनोक्ता सा चेटी तथेति प्रतिपद्याशु निर्जगाम ।
 गतायां तस्या हरिशर्मा भ्यचिन्तयत् । अभिमुखे विधावसाध्योऽ-
 प्ययौ लीलैर्यैव सिध्यति । अनर्थ उपस्थिते महान्मेऽर्थः सिद्धः । स्व-
 जिह्वां यावज्जिन्दामि तावन्मम पुरतश्चारी जिह्वा समागता । प्रपञ्चपात-
 किनः शङ्क्यैव प्रकाशन्त इति । एवं विचार्य सा रात्रि निनाय ।
 प्रातश्चोपाने नृपं नीत्वा निखातं धनं तद्वस्ते समर्पितवान् । चौरश्च
 कञ्चनोरामपत्नीय पलायित इति शंसन् । कथं शास्त्रं विना ज्ञान-
 मीदृशं स्यादिति मत्वा तुष्टो राजा तस्मै मामान्दातुं प्रचक्रमे । मन्त्री
 ॥ कर्णे राजानमुवाच । देव, नूनमय चौराणां सहायः । तस्मात्स-
 हृदयपां दुःकृया परीक्ष्यतामसौ ज्ञानीति । ततोऽन्तःक्षिप्तमण्डूकं
 सपिधानं नव घटमानाप्य राजा हरिशर्मणमवधीत् । बद्धन्, मद-
 स्मिन्घटे स्थित तद्यदि भवान्वदति तर्हि मुमहती पूजा करिष्यामीति ।
 तच्छ्रुत्वा नाशफालमागत मत्वा पित्रा भ्रात्र्ये कीडाकृत मण्डूक इति
 स्वनाम स्मृत्वा परिदेवनं कुर्वन्महसिबमवधीत् । मण्डूकं तत्त्वज्ञस्य
 विनाशापायं घटः सञ्जात इति । तच्छ्रुत्वा महाज्ञानिनाऽनेन भेकोऽपि
 विदित इति जनास्तं सानन्दं प्रशशंसुः । ततो हरिशर्मणं महाज्ञानिनं
 मन्यमानो राजा तस्मै बद्धन् मामान् ददौ । क्षणाच्च स हरिशर्मा
 सामन्तसन्निभो जडे । इत्थं देवेन वेदविदर्याः सहस्रैव साध्यन्ते ॥

Kathāsaritsāgara

वाच । दृढसरसोऽपं वीरवरो मयि परं भक्तिमास्थितः, तदेव मया
 महत्परं प्रापणीय इति दृढभोऽचिन्तयत् । अन्येद्युध तमसा सर्वानु
 दिभु मणिनीहतासु राजा तथैवोवाच वीरवरवाहं स्थित इति पुनः
 प्रत्युवाच । तस्य धैर्यं दृष्ट्वा यान्द्राजा विस्मयते तावदूरे विषाद-
 विकलाया रुद्रन्याः क्रिया रोदनं शुभ्राव । कैयाऽवञ्च निरपेक्षाकिनी
 रोदितीति जिह्वात्मानो जातकरुणध राजाऽपः स्थितं वीरवर-
 मारिदेन । भो वीरवर, शृणु, एषा कापि स्त्री दूरे रोदिनि, काऽसौ
 किमर्थं च रोदिति तद्वत्त्वा त्वया निरूपणीयमिति । तथेत्युक्त्वा
 वीरवरो निबद्धाक्षिः मेघान्धकारमगणयित्वा प्रस्थित एकाक्येव ।
 तादृशं रात्री प्रस्थितमेकाकिनं तं दृष्ट्वा राजाऽपि करुणा यौतुका-
 विष्टः प्रासादपृष्ठतोऽवतीर्य गृहीतासिस्तस्य पृष्ठतोऽनुपलक्षितः
 प्रलस्ये । ददितानुभूतिक्रियया गत्वा वीरवरो नगराद्बहिः सरः
 प्राप्य तत्र ददर्शकं स्त्रिय शोचन्ती ॥ दूर, हा रुपालो, हा
 त्यागिन्, त्वया विरहिताऽहं कथं वक्ष्यामीति । साधर्यो वीर-
 वरस्तां पप्रच्छ । का त्वं किं रोदितीति । साम्प्रधात् । भो वीरवर,
 मां वसुधां जानीहि । अधुना धार्मिकः दृढको मम पतिः । तृतीये
 च दिने स राजाऽपुन्यैः प्रजानाममरेषु गणितो भविष्यति । तादृश-
 मन्यं वृषं कुतः पतिं प्राप्स्यामीत्यतोऽहं शोचामीति । व्यथितो
 वीरवरोऽप्रवीत् । अस्ति कश्चिद्रूपायो येनास्य जगन्मणेर्पृष्ठ्यु, परि-
 हृतो भवेदिति । सा देवी जगाद । अस्त्येक उपायो भवानेष तु
 तं कर्तुं समर्थ इति । ततो वीरवरोऽब्रह्म । द्रुतं वद यावत्तमुपाय-
 मासु साधयाम्भन्यथा कोऽर्थो मम प्राणैरिति । देवी वसुधा
 यमाये । वीरवर, त्वत्समः स्वामिभक्तः कोऽप्योस्ति । उपायं शृणु ।

वरस्तरेभ्ये ददौ । साधु वीरवर येन त्वया सपुत्रमेकं निभृता रात्रे
 गृहपत्य प्राणा दत्ताः, तस्य तव समोऽन्यः स्वामिमतो नास्तीति
 तद्वधमन्तरिभ्रातृदगाद्भारती । वीरवरात्मजा वीरवती हतस्य भ्रातु-
 र्मर्धानमुपेयाश्चिन्म विवृण्वती हृत्करोटेन व्यपद्यत । ततो वीरवरं
 भार्याऽग्रणीत् । राक्षसावर्च्यः कृतं तस्मादिदानीं वदामि । यत्र
 निर्जानाऽपि बाटिका भ्रातृतोषेन भृता तत्राप्यद्रुमरभद्वमानेन
 जीविनेन को मेऽर्थः । अपत्यकलेवराम्यां सहाहमनलं प्रविशामीति ।
 एवं निर्वधेन वदन्ती तां वीरवर उवाच । ' एवं ब्रुह्म मनस्विनि,
 अपत्यदुःखेऽप्यपि जीविने यत्र ते प्रीतिः । किं मयैकामा दंभ्ये नोप-
 हातीकृत इति मया तव मनसि या भूत् । प्रतीयास्व पावसे पिता
 रथयामि ' । इत्युक्त्वा दारमिच्छिन्ना रचयित्वाऽन्यथावदर्थं तस्यां
 रथारविद्या प्रभवयामास । ततो धर्मवती भर्तुः पादयोः पतिचा
 देशी प्रगम्य तां दिज्ञापयामास । अयमेवार्थपुत्रो जन्मान्तरे मम
 पतिर्भूषादिति । इत्युदीर्यैव सा साज्जी तस्मिन् क्वाटाकडापत्रदिडे
 चित्तानले विधेयानाम् । ततो वीरवरचिन्तयामास । राजकायं
 मया निष्पादितम् । प्रभोरानृण्यं गतोऽहम् । सफलं ब्रुह्मकर्म
 प्रभोः कृते व्ययीकृत्य भगवत्स्य जीवितेन किं प्रयोजनम् । तत्कि-
 मात्मोपहारेणादिवत् न प्रीययामीत्याद्येभ्य एव देशीमन्त्राः ।
 जय महिषासुरमारिणि दारिणि वरदानवस्य भूमकरे ।
 जय विषुभोत्तावकारिणि पारिणि भुवनत्रयरथ बाह्वरे ॥
 जय कालि जय कपाटिनि जय कद्वान्निनि शिबे नमस्तेऽस्तु ।
 सद्गुरुपुत्रेणुना मतीद मन्यस्तकोपहारेण ॥
 इति देवी शृणा वीरवरा ह्येकग्रहमञ्जिनम् । एतदाश्लेष

गम्भीरता पदं हृत्पथनन्यमाधारणमवशतं कर्म न प्रक्षयं मृत
इति । प्रातः स भूपतिर्निद्रिभ्यो राजिगतं वृत्तान्तमकथयन् । तेन
च ते साधर्या अमयन् । तस्मै वीरवराय कर्णाटपुत्रं लाटदेशराज्यं
ददौ । ततो वीरवरादिकौ तुल्यविभवावन्योन्योपकारिणौ चिरं राज्य-
मुखमन्वयताम् ॥

Kathāsaritsāgara

VII

BHOJA AND HIS UNCLE MUNJA

धारानगरीं सिन्धुवसतो राजा चिरं प्रजाः पर्यापयन् ।
बाह्विके तस्य भोज इति पुत्रोऽजायत । स यदा पञ्चवर्षदेशीया
वयोऽप्यस्यामरुतात्तदा पिताऽऽन्यानं अराजर्जितदेशं ह्यत्वाऽपुनं
मुञ्चं महाबलमाढोक्य पुत्रं च बाळं वीर्यं विचारयामास । यदा
राज्यपुराबहनसमर्थं सौदरमपहाय पुत्राय बाढाय राज्यं प्रयच्छामि
तदा महौलोकापवादः । अपवा बाळं मे पुत्रं मुञ्चो राज्यदोषा-
दिनादिना मारयिष्यति तदा दत्तमपि राज्यं वृथा । पुत्रहानिर्देशो-
ऽन्तरं । लोभः पापस्य कारणम् । मातरं पितरं पुत्रं धातरं मुहुरं
स्वामिनं वा लोभादिद्वेषेता नरा हन्तीति । एवं विचिन्त्यामात्यानाहूय
राज्यं मुञ्चाय दत्त्वा तदुत्सङ्गे भोजमात्मजं न्यवेशयत् ।

अथ गच्छता बाढेन राज्ञि दिवं गते सप्रातस्तमो मुञ्चो मुख्या-
मार्गं बुद्धिस्तागरनामानं वेनानि मिनेग ह्रीहृत्य तदरेऽन्यं
निजोजयामास । एकदा सकलविद्यास्वपीठी ज्योतिःशास्त्रशरत्प-
त्राङ्गः राजसभामागत्य स्वस्ति देवायेति गदिश्वोपविष्टः । स

महाबलस्य वत्सराजस्याकारणाय स्वमङ्गरक्षकं प्राहिणोत् । वङ्ग-
 राज्ञोऽपि परिवारेण सह समुपेत्य प्रणिपत्योपविष्टः । राजा च सौधा-
 जनमपमार्य वत्सराजं वभ्रापे । त्वया भोजो भुवनेधरीविविधे
 निष्ठायाः प्रपन्ने यामे हन्तव्यः निरर्धानेतन्ममिति । ॥ चोन्वाय
 मुञ्चं नत्वोवाच । देवादेशः प्रमाणम् । तथापि देवप्रसादप्रगल्भः
 किमिदं कामोऽस्मि । सापराधमपि मे वचः क्षन्तव्यम् । भोजस्य बलं
 मेना वा न विद्यते । तस्य बालस्य वधे कारणं नैव पदयामीति ।
 प्राज्ञेन भोजगतं बहुलं तत्सर्वं राजा तस्मै श्यवेदयत् । स
 धुत्वा विहस्योवाच । ब्रह्मपुत्रेण वसिष्ठेन त्रैलोक्यनाथस्य रामस्याग्निदेकं
 मुहूर्तं कथितः । रामस्तु राज्याश्रये वनं विचचार । तस्मादग्नि-
 प्राज्ञवचनप्रत्ययान्वोऽयं ते निष्ठुरोऽध्यवसायो मन्मथाकारकुमारहननं
 प्रति । अपरं च शुण्पदगुणवद्वा किमपि कार्यं कुर्वता पण्डितेन
 यत्नः परिणतिरुक्तार्थो यतोऽतिरमसरुतानां कर्मणामाविशत्तेर्ददपदादी
 रास्यपुत्र्यो विनाको भवति । भोजे हते राज्ञः सिन्धुलस्य मे
 परममुद्बुद्धो महावीरास्ते स्वभगरं सागरा इवोद्भोऽवलोकाः प्रावयिष्यन्ति ।
 बह्मल्लेऽपि त्वमि पौराणां भोज एव परमा प्रीतिः, तस्माद्भोजवधो न
 हिताय भविष्येति । वत्सराजवचनमाकर्ण्य कुपितेन राज्ञोक्तम् । त्वमेव
 राजा, न सेवकः । यो मृत्युः स्वाम्युक्तं माधयितुं न यतते स
 मृत्युप्राप्तकः । अजागृतस्त्वमेव तस्य जन्म निर्वर्धयामिति । ततो
 वत्सराजः काष्ठोचितमाटोचनीयमिति मन्वा तूष्णीमासीत् ।

अथास्तावदबूढाबलम्बिनि भगवति सहस्तरस्यौ सौधोन्मृदाद-
 तरन्तं कुरितमिव कृतान्तं वीर्यं वत्सराजं समासरो भीता विविधै-
 र्मिथैः स्वमवनानि प्रापुः । ततः स्वसेवकान्स्वागारपरित्रागार्थं प्रेषयित्वा

ततोऽन्धकारेण मलीमते नभसि पापमयादिव पथिपमयोनिर्ध
मग्रे मार्तण्डमण्डले महामायामवनं प्राप्य भोजमुवाच वत्सराजः ।
कुमार मृत्यानां दैवत, अ्योति-शास्त्रपारङ्गतैर्न केनचिद् ब्राह्मणेन तव
राज्यप्राप्ताबुद्धिरितायां राज्ञा भवदधः समादिष्ट इति । भोज उवाच ।
रामे भद्रवनं बलेर्नियमनं पाण्डोः सुतानां वनं
वृष्णीनां निधनं नलस्य नृपते राज्यात्परिभ्रंशनम् ।
कारागारनिषेवणं च भरणं सञ्चिन्त्य छद्मेश्वरे
सर्वैः कालवशेन नश्यति नरः को वा परिग्रायते ॥ इति ।
ततो बटवृक्षस्य पत्रपुटे जह्वां छुरिकया छित्त्वा रक्तमारोप्य
तृणेनैकस्मिन्पत्रे श्लोकं लिखित्वा वपनं ग्राह । महाभाग, एतत्पत्रं
नृपाय दातव्यम् । त्वमपि राजाज्ञां विधेहीति । ततो वत्सराजस्या-
नुजो भोजस्य प्राणपरित्यागसमयेऽपि दीप्यमानां मुखप्रियमवलो-
क्योवाच । एक एव सुहृदमो निधनेऽप्यनुयाति यः । शरीरेण समं
नाशं सर्वमन्यसु गच्छतीति । ततो ज्ञातानुशयो वैराग्यमापन्नो
वत्सराजो भोजं क्षमस्वेत्युक्त्वा प्रणम्य तं च रथे निवेश्य नगराद्वहि-
र्वने तमसि गृहणीय भूमिगृहान्तरे निक्षिप्य तं ररक्ष । कृत्रिम-
विषादिभिः सुकुण्डलं स्फुरद्वक्त्रं निर्मादितनेत्रं भोजकुमारमस्त्रं
कारयित्वा तच्चादाय वत्सराजः सह कनिष्ठेन भ्रात्रा राजमवनं गत्वा
राजानं नवावदत् । देवेन यदादिष्टं तत्सावितमिति । राजा भोजवधं
ज्ञात्वा तमाह स्म बधसमये तेन किमुक्तमिति । वत्सराजस्तत्रमदान् ।
राजा पञ्चन्यस्तान्यभरण्यवाधयत् ।

मान्पाता च मरीपतिः कृतयुगालङ्कारभूतो गतः
सेतुर्येन मरोदधौ विरावितः कासौ दशास्यान्तकः ।

कुर्म इति । राजापि कुत्थान्तर्दित एव धृतसकलवृत्तान्तः सभागृह-
मागतः कापाटिकं दण्डवत्प्रणम्य योगीन्द्र परोरकारपरायण महा-
पापेन मया हतं भोजं पुनरुत्थाप्य मा रक्षेति प्रार्थयामास । कापा-
टिक उवाच । मा भैरी । पुत्रस्ते न मरिष्यति । शिवप्रसादेन
गृहमेप्स्यति । परं स्मरानमूयै बुद्धिसागरेण सह होमद्रव्याणि
प्रेरयेत्यबोचन् । ततो राज्ञा कापाटिकेन यदुक्तं तत्सर्वं बुधियुक्त्या
बुद्धिसागरः प्रेषितः । ततो राज्ञौ गृहभरणे भोजोऽपि नदीपुच्छेन
नीतः । योगिना भोजो जीवित इति च वार्ता श्लोकेषु प्रसृता ।
ततो गजेन्द्राधिराजो यन्दिमि- स्तूपमानो भेरीमृदङ्गादिभिनादेन
दिशो बधिरयन्त्रैरामात्यपरिवृतो भोजराजो राजभवनमगात् । रा-
जापि तमाटिङ्ग्य प्रायेदीत् । भोजोऽपि एदन्तं पुष्पं स्वयमप्यत् ।
ततः सन्तुष्टो राजा भोजं सिंहासने निवेश्य स्वपुत्रेभ्य एकेकं भोजं
दत्त्वा परमप्रेमास्पदं जयन्तं भोजसन्निधौ स्थापयामास । परलोक-
काङ्क्षमुक्तः सह राक्षसिस्तपान्न गत्वा परं तपस्तेषु । भोजं बुद्धि-
सागरं मुच्यमानं विधाय राज्यं मुमुक्षे ॥

Bhojaprabandha

VIII

INDRA IN THE DISGUISE OF AN ASCETIC ADDRESSES ARJUNA

हिमाचले तपस्वसौ त्रिष्णोऽगश्रमं वाक्यासनीं प्राचीरसाऽप्यनता
परिभ्रान्त इव मुनिरुप भाजगाय । त दृष्ट्वा पृथायजुर्महती मुद-
मवाप । हरिर्जुनादान्निधेयमपचितिमात्माद्य परिश्रममपनीय म्वाज
हार । साजुषं तव समारम्भो यकवेऽपि वदसि तदभरसि । वाटस्ते

अन्ये चापि युधिष्ठिरममृतयो याता दिवं भूपते
नैकेनापि समं गता वसुमती मुञ्ज त्वया यास्यति ॥

इति ।

तदर्थं ज्ञान्वा राजा शय्यातो भूमौ पपात । ततश्च देवीकर-
कमलचालितचेलाबलानिलेन संज्ञां लब्ध्वा मा मां स्पृश पुत्रवातिन-
मिति देवीमुक्त्वा द्वारपालानादिशद् ब्राह्मणानानपतेति । तस्या-
ज्ञया समागतान् ब्राह्मणान्मया पुत्रो हस्तस्य प्रायश्चित्तं श्रुतेन्यव-
दत् । तेऽब्रुवन् बहिःप्रवेशः कार्य इति । ततः समेत्य बुद्धिसागरो-
ऽब्रवीत् । यथा त्वं राजाघमस्तथैव वत्सराजोऽमात्याघमः । सिन्धुल-
नृपेण तवोत्सङ्गे भोजः स्थापितः । त्वया पुनः पितृव्येणासद्व्यसनाच-
रितमिति । ततो रात्रावेव बहिःप्रवेशो कृतमतौ रात्रि सर्वे सामन्ताः
पौराश्च मिलिताः । भोजं हत्वा पापाद्रीतो नृपतिर्यहिं प्रविशतीति
किंवदन्ती सर्वत्र प्रसृता । बुद्धिसागरो न केनापि भूमिपालमवनं
प्रवेष्टव्यमिति द्वारपालमुक्त्वा नृपमन्तःपुरे निवेद्य समायामेकाकी
समुपविष्टः । राजमरणवार्तां श्रुत्वा वत्सराजः समागृहमागत्य बुद्धि-
सागरं गत्वा शनैः प्रोवाच । तात मया भोजो रक्षित इति । बुद्धि-
सागरश्च तस्य कर्णे किमप्यकथयत् । तच्छ्रुत्वा वत्सराजो निष्क्रान्तः ।

ततो मुहूर्तेन कोऽपि कौशेयकौपीनो मूर्तिमांश्चन्द्रचूड इव कापा-
लिकः समागतः । तं वीक्ष्य बुद्धिसागरः प्रोवाच । योगीन्द्र कुत
आगम्यते । कापालिके भवति कः प्रभावविशेष इति । कापालिको-
ऽब्रवीत् । अस्माकं नैको निवासः सकलगूमण्डलं भ्रमामः । गुरु-
पदेशे तिष्ठामः । निखिलं भुवनतलं करतलमलकवत्पश्यामः । सर्प-
दष्टं रोगप्रस्तं शस्त्रभिन्नशिरस्कं तत्क्षणादेव विगलितसकलसन्तापं

वर्षायानपि प्रायो त्रिवैर्हियते । शोभनेयं तवाकृतिः श्रेयसी गुण-
 सम्पदं सम्प्राप्ता । लोके हि रम्यता सुलभा गुणार्जनं पुनर्दुर्लभम् ।
 यौवनं शरदम्बुधरवद्वनरं वियथाध्यागात्तरमणीयाः परिणामविरसाः ।
 नततमापद्भिः परिदृश्यमानस्य प्राणिनोऽन्तकः शत्रुः । एवं संसारे
 व्याग्रे सति जनो मुक्ताबुचिष्ठते । यत्त्वां कल्याणी मतिरुपस्थिता
 तत्त्वं चित्तवानसि । किं तु विरुद्धोऽयं तव वैर एव केवलं मां सन्दिग्ध-
 बुद्धिं करोति । किमर्थं त्वया युयुत्सुनेव क्वचमिदमामुक्तम् ।
 तापस्विनो ह्यजिनवत्कले एव यमते । किं च मुक्तिं प्रविशोः फलेष्वरे
 निष्टृहस्य भूतानभिद्रोहिणस्तव महानिग्रही मीमं धनुध शान्तिं न
 नमर्षयन्ते । अग्रमवान्नूनं शत्रून्विजेतुमिच्छति । ॥ क्रोधलक्ष्माऽऽ-
 गुधं क्व च क्षमायन्तस्तपोधनाः । अर्धकामौ हिंसादीनां दोषाणां मूल-
 मतस्ती मा स्म पुनः । तौ हि तत्त्वावबोधस्य दुर्बारे परिवन्धिनी ।
 रणोत्साहं विजहीहि साधु तपो मा नीनशः । तपोधन जग्मन उ-
 ष्ठेदं कर्तुं शान्तो भव । चभ्रुगदयो देहस्थिता रिषो जीयन्ताम् ।
 तेनू जितेनू नन्वयं कृश्रो लोकश्चया जित एव । अर्धसंतिद्धौ पर-
 धान् नीचवृत्तिरपत्रजोऽनिर्धेन्द्रियो नरो गौरिष पुंसां विधेयतामेति ।
 धामान्स्वर्गोपमान्मन्वा कामवशं मा माः । जहुकन्यया ह्यभिते विवि-
 क्तेऽस्मिन्नगे मुक्तिस्त्वां पुरा प्रस्थासीदति मा भूस्त्वमुदायुध इति ।
 एवं व्याद्वय मदता यन्यौ तूष्णीं स्थिते कपिञ्चजो विनयमधुरं वचो
 जगाद । तात यत्तस्यामुष्य पौर्वापर्यं त्वया न ज्ञायते येन मुनिरदृशं
 धर्मं मां शास्तिमुमिच्छामि । अविज्ञानमवन्धस्य वाचस्पतेरपि यद्यो-
 ऽन्यथाप्येव प्रव्रजति । अस्य ते श्रेयसोऽपि वचनो नादमाणि मा-
 जनम् । अहं हि क्षत्रियः पाण्डोस्तनयः पूषागुतो धनत्रयो

दायादे राग्यानिरस्तस्य ज्येष्ठस्य भ्रातुः शासने स्थितः कृष्णद्वैपायना-
 देशादीदृशं व्रतं विमर्षिं स्वाराध्यस्य च मरुचत आराधने मृशं यत्र
 परोमि । दुरक्षान्दीन्यता राज्ञा युधिष्ठिरेण राग्यमान्मा वयं भ्रातरो
 जाया द्रौपदी च भवितव्यताबलात्पणतां नीतानि । अरातयः समाया
 प्रसमं हतोत्तरीयानागतद्वियो नो मर्मच्छिदा वचसा निरतधन् ।
 दुःशासनेनाकृष्यमाणां बाष्पावरुद्धनयनां कृष्णां सन्धा क्षणमधन्त ।
 गुणप्रियो ज्येष्ठो भ्राता पूतसमयमवेक्ष्य नोऽस्यां दशां सोढवान् ।
 मुलभो हि दिवां भद्रो दुर्लभा खलु सस्ववाप्यता । सागराणां तौ-
 यानि मनस्विनां च मनांसि स्थित्यतिशान्तिभीरुण्याकुलितान्यपि
 स्वच्छानि । परैः परिभूतस्य मे हृदयं सद्यो ध्वंसेत यद्यमर्यः प्रति-
 क्रियारूपं मुजालम्बं न लम्भयेत् । अतिभिरवधूय हरिणीस्तुल्यवृत्तिता
 नीता वयमन्योन्यस्यापि जिह्मः किं पुनः सहशासितान् । शक्ति-
 वैकल्पनस्य निःसारत्वाद्गृहीयतो मानहीनस्य जन्तोस्तृणस्य च
 गतिः समा । पुरुषस्तावद्वदस्याऽऽधीयते तावदेव चास्य स्थिरं यशो
 पापन्मानास ह्रीयते । स पुमानर्यवज्जन्मा यस्य नाग्निं पुरः स्थिते
 संक्षयायामुच्यताहुलिर्नान्यामहुलिमन्येति । ते वंश्यामुरुन्मुर्वन्ति
 तेर्बन्धुन्धराऽन्वर्षा येषां द्युभाणि यशासीन्दुमण्डलं हेपयन्ति । उद-
 न्वद्भीक्ष्विचञ्चलं मुखं न प्रार्थये नाप्यर्षे न चापि व्रतणः पदम् ।
 छत्रना कृतमयशःपङ्कमेव प्रमार्ष्टुमिच्छामि । विदिषां समुच्छेदेन
 वंशालक्ष्मीमनुद्वृत्ताहं मोक्षमपि जयप्रियोऽन्तरायं मन्ये । श्रियतां नि-
 र्जयं विनैव यस्यामर्यः प्रशाम्यति कथं तस्मिन्सुदयोक्तिः । तपोधन
 त्वमेव ऋद्दि । सदसा गौरवेरितं यस्य नाम दिशोऽप्यभिनन्दन्ति
 स पुमान्पुमान् । युधि द्विनां प्रतिविश्वोर्षसा दुनिहिरस्तृणार्तो नरो

नरेन्द्रस्य महोदधेः पत्ने । मन्द वनिज्यत्रितयाधन्यं प्रामाद-
 गतापनरुपवीति मन्त्रिणाञ्च उव रत्न मन मयनि मुन प्रवो-
 पजति । मन्त्रीनमस्तेन नोरागोम्येन ईशान्तरानीतवह्नुपुण्ये-
 मरद्विराहणस्तेदन्वाडनेन माधं विहगेति । नन्दैव प्रत्योभिन्नाऽपीन्दु-
 मती तस्माद्वर्षन । अथ ईशानिस्त्रुगगग्यस्या पुम्य नाशमप्यन्य
 विदर्भराजावराजं निजगाद । चकोराक्षि, इनां वेलाकर । अमारिन्-
 दम्बहारो हरिचन्दनेन कुमाङ्गगग पाण्ड्याऽय मनिङ्गगग्रागे वा
 सातपरक्तसानुरदिरात्र इवामानि । यस्यानन्धार्द्रमन्तरमन्त्यो मन्त्रां
 निष्पस्य सन्मभयिता नि शेस्योतोश्चित्तमिन्नुगात्र प्रीत्या मौल्य
 तिको मयति । हरादुरापमन्त्रमासवता येन सन्धाय अनस्थानविमर्द-
 शङ्को लङ्काधिपति पुरेन्द्रावजयाय प्रनम्ये यनेन ३३ कुलीनेन
 विप्रिबद्धीते पागी रत्नाभिधानवनेगन्ता । तत्तम दिश
 मपती मव । ताम्बूलवह्नीपरिणद्धपूगास्वेतान्तान्निहितचन्द्रनामु
 तमालपत्रास्तरणानु मलयस्थलीनु रन्तु प्रमीद । इन्दीवरागम-
 मनुर्द्वयोऽसौ त्वं च रोचनागौरशरीरपटि । तदिनांयदयोनिव मा
 योगोऽन्योन्यतोभापरिवृद्धयेऽस्त्विति । दिवाकरादर्शनवदकोमोऽरविन्दे
 नक्षत्रायांशुरिव तदीय उपदेशो विदर्भाविपने स्वमुरिन्दु-
 मयाधेतस्पन्तरं न लेभे । रात्रौ समागिणी दीपशिखेव मा मनिवरा
 स्य सं सं भूमिपालं व्यतीयाय स स नरेन्द्रमार्गाद् उव विवर्णनाव
 रं । तस्मात्पुसितायां रघोः सूनुरिय वृणीत या न वेति मया-
 च्छेत्ता । सर्वव्यग्रनवशं तं प्राप्य सा कुमार्यन्योपगमाद व्या
 ग्मेव धट्टपदाली वृक्षान्तरं काङ्क्षति
 मुनन्दा ॥१॥

जलाजलेरिष ममैवाध्येति । मानशालिनः स्वधर्ममनुरन्धते ना-
तिक्रमम् । अरातिभिः कृतध्वंसा मानिन आहवान्न पलामन्ते । अहं
नगमूर्धनि विच्छिन्नाभ्रविढायं वा विह्वीये सहस्राक्षं वाऽऽराध्या-
यदाःशय्यमुद्धर इति । एवमुक्तवन्तं तनूजं प्रकटीकृतदिव्यमूर्ति-
र्मद्यवा दोन्यां परिरम्य विभूतौ शिवाराधनमादिदेश । प्रीते पिनाक-
पाणौ लोकत्रयेऽपि बिहिताप्रतिवार्यवीर्यस्त्वं परेषां लक्ष्मीमाहरिष्य-
सीति वाचमुच्चार्य मद्यत्रा तिरोबभूव ॥

Kirātārjunīya XI

IX

THE SVAYAMVARA OF INDUMATI

ततः श्रुतनृपवृत्तयंशा पुंवत्प्रगल्भा प्रतीहारक्षी मुनन्दा नाम
प्रथमं मगधेश्वरस्य सन्निकर्षं कुमारीमिन्दुमतीं नीत्वा तामवदत् । शर-
णोन्मुखानां शरण्योऽगाधसत्त्वो मगधप्रतिष्ठः प्रभारजनलम्बयणोऽसौ
यथार्थनामा परन्तपो नाम राजा । कामं सहस्रशोऽन्ये सन्तु नृपाः,
अनेनैव तु भूमिं राजन्वतीमाहुः । नक्षत्रताराग्रहसङ्कुलाऽपि
रात्रिधन्द्रमसैव ज्योतिष्मती भवति नान्येन केनचित् । अनेन
वरेण्येन नृपेण गृह्यमाणं पाणि चेदिच्छसि तर्हि प्राप्तादमातामन-
संश्रितानां पुष्पपुराङ्गनानां मेत्रोत्सवं कुरु तन्नगरप्रवेशकाञ्च इति ।
एवं प्रतीहार्योक्ते तं मगधेशमवेश्य सा तन्वी किमप्यभाषमाणा
तमृशुषणामक्रिययैव प्रत्यादिदेश । बेत्रग्रहणे नियुक्ता सा मुनन्दा
ता राजमुक्ता राजान्तरं नीत्वा जगाद । अयमङ्गनाथः सूत्रकारीर्विनीत-
नागो भूमिगतोऽप्येन्द्रं पदं शुक्रे । निसर्गभिद्यास्पदं भीष्म सर-
स्वती चेति द्वयमस्मिन्नुप एकसंस्यामिनि । ततोऽङ्गराजावधुरप-

महेन्द्रस्य महोदधेश्वर पतिः । भन्द्रध्वनित्याजितयामतूर्यः प्रासाद-
यातायनदृश्यधीचिः सन्निकृष्टोऽर्णव एव यमात्मनः सन्ननि मुतं प्रबो-
धयति । तालीवनमर्मरेषु तोयराशेस्तीरेषु द्वीपान्तरानीतलवद्गुणै-
र्महद्विरपाकृतस्येदलवाऽनेन सार्धं विहरेति । तथैवं प्रलोभिताऽपीन्दु-
मती तस्मादपावर्तत । अथ दौवारिक्युरगाख्यस्य पुरस्य नायमुपेत्य
विदर्भराजावरजां निजगाद । चकोराक्षि, इतो विलोकय । अंसार्पित-
लम्बहारो हरिचन्दनेन क्लृप्ताङ्गरागः पाण्ड्योऽयं सनिर्हरोद्गारो बा-
छातपरक्तसानुरद्रिराज इवामाति । यस्यावमृथार्द्रमूर्तेरगस्त्यो महादे-
र्विन्ध्यस्य संस्तम्भयिता निःशेषपीतोऽश्वितसिन्धुराजः प्रीत्या सौदा-
तिको भवति । हरादुरापमञ्जमातवता येन सन्धाय जनस्यानविमर्द-
शङ्की लङ्काधिपतिः पुरेन्द्रावजयाय प्रतस्थे । अनेन महाकुलीनेन
विधिवद्गृहीते पाणौ रतानुविद्वार्णवमेखलाया दक्षिणस्या दिशः
सपत्नी भव । ताम्बूलवल्लीपरिणद्धपूगास्वेखालतालिङ्गितचन्दनासु
तमालपत्रास्तरणासु मलयस्थलीषु रन्तुं प्रसीद । इन्दीवरस्याम-
तनुर्नृपोऽसौ त्वं च रोधनागीरशरीरयष्टिः । सञ्चितोपदमोरिव वा
योगोऽन्योन्यशोभापरिवृद्धयेऽस्त्विति । दिवाकरादर्शनवद्वकोरोऽरविन्दे
नक्षत्रनाथांशुरिव तदीय उपदेशो विदर्भाधिपतेः स्वमुरिन्दु-
मस्याधेतस्पन्तरं न लेभे । रात्रौ सञ्चारिणी दीपशिलेव सा पतिवरा
फन्या यं यं भूमिपालं व्यतीयाय स स नरेन्द्रमार्गादृश्य विवर्णभाधं
प्रपेदे । तस्यामुपस्थितायां रघोः सञ्जुरियं कृणीत मां न वेति समा-
कुलोऽभूत् । सर्वावयवानवचं तं प्राप्य सा कुमार्यन्योपगमाद् व्या-
वर्तन । न हि प्रफुल्लं सहकारमेव पट्पदाली वृक्षान्तरं काञ्क्षति ।
तस्मिन्समावेशितचित्तवृत्तिमिन्दुप्रभामिन्दुमतीमवेक्ष्य मुनन्दा तवि-

स्तरमिदं वाक्यं कृतं प्रचक्षते । इत्याहुर्ग्रन्थो नृपाणां ककुदं
 ककुत्स्य इत्यादितल्लङ्गोऽभूत् । यत उचनेच्छा उत्तरकोमलेन्द्रा-
 स्थाप्यं ककुत्स्यस्तद्वन्दं दधति । तस्य कुले दिलीपो नामोरुकीर्तिः
 कुलमदीपो नृपतिर्जातो यः शत्राभ्यसूयाविनिहृतय एकोनशत-
 मनुष्येऽतिहत् । तस्य पुत्रो रघुर्नाम महाकृतोर्विधञ्जितः प्रयोक्ता पेश्यं
 पदं प्रशासित वधतुर्दिगावर्जितसम्पृतां विभूतिं भूषाप्ररोषामकरोत् ।
 त्रिविष्टपस्य पतिं जयन्त इवासीं कुमारोऽजो नाम तमनुजातः ।
 दम्भो योऽजो भुवनस्य गुर्वी धुरं धुर्येण वित्रा सदस विभर्ति ।
 कुलेन कान्या नवेन वयसा विनयप्रधानैस्तेस्तेर्गुणैश्चात्मनस्तुत्पममुं
 ॥ कृणीष्व, रत्न काञ्चनेन समागच्छत्विति । ततः सुनन्दावधना-
 वसाने नरेन्द्रकन्या लज्जां तनूकृत्य प्रसादामलपा दृष्ट्वा संवरण-
 स्त्रजेव कुमारं प्रत्यग्रहीत् । तयागतायामिन्दुमत्यां मली सुनन्दा
 परिहातपूर्वमावभावे । आर्ये शत्राभ्योऽन्यत इति । इन्दुमती चैना-
 मसूयाकुटिलं ददर्श । सा मूर्तमनुरागमिव सूर्णगौरं गुणं धारी-
 कराम्यां रघुनन्दनस्य कण्ठे वषाप्रदेशमासञ्जयामास । तत्र स्वयंवरे
 समगुणयोगप्रीतयः पीरा अन्येषां नृपाणां भ्रवणकटुकवाक्यं वि-
 श्रुः । इयमिन्दुमती मेघमुक्तं शशिनमुपगता कीमुदी, अनुत्सवं
 जलविम्वतीर्णां जह्नुकन्येति ॥

Raghuvamśa VI

X

STORY OF SUPÁRAGA

बोधिसत्त्वः किल महासत्त्वः परमनिपुणमतिनौकर्णधारो बभूव ।
 एष हि धर्मो बोधिसत्त्वानां ययं यं शास्त्रातिशयं जिज्ञासन्ते कला-

मदामविचित्रम्, अप्रमेयतयं महासमुद्रम् । ततश्चेन्द्रनीलप्रवणमि-
नीलं स्र्पांशुतापाद्विलीनमाकाशमिव समन्ततोऽन्वर्हिततीरलेख-
मगाधमम्भोनिधिपम्पवीयुः । तेषां तत्रानुप्राप्तानां सायङ्कालमये मृदू-
मूर्ताकिरणचयप्रभावे सवितरि महदौष्पातिक परममीनगं प्रादुरासीत् ।
तथाहि । विमियमानोर्मिबिन्दूर्णकेनघण्डानिटास्त्राटनभीमनादः
क्षणेन क्षामसौ रोदोऽभवत् । विधुल्लोलोद्गामुरल्लङ्घिता, प्रमत्तर्भाष-
स्तानितानुनादाः पयोहा नैफसीर्षा नीला भुजङ्गा इवादिन्यथ
मायतुः । अविरलपारिपारासंस्तपदुरितोर्मिचक्रे महोर्ध्वा रोगादिव
समुत्पतति सा नीर्मतिवाम्यधिकमकम्पन ।

अथ ते सांवात्रियः एवमबलमधितसल्लिउवेगयशगया नावा
परिभ्रम्यमाणा बहुभिरव्यहोभिर्नैव कुतश्चित्तीरं ददृशुर्न च कथेति
तानि समुद्रविहानि । अपूर्वैरेव तु समुद्रविहैरभिवर्धमानवैमनम्या
मयविदादम्याकुलतामुपजग्मुः । अथैतान्मुपारगो बोधिसत्त्वो व्यथ-
स्तापपञ्चवाच । किमयं चित्रं यद्वदन्तः खलु महासमुद्रमप्यमद-
गात्रा औष्पातिकशोभेण परिह्रियन्ते । तस्याप्यलं विस्तरेण । वुनः ।
विपादो नापत्यतीकारस्योपायः । कार्यप्रतिपत्तिःश्चा धैर्यमवगम्य
कृष्णाण्वप्यनायागेनैव समुत्तरन्ति । तस्मादलं दैन्यपरिणहेन यथा-
धिपारमबहिता भयन्तु भवन्त इति । एवं तेन महात्मना समाधा-
मिता अपि कूटदर्शनीशुक्लमतपः समुद्रे पुरषविग्रहानामुत्तराप्यक-
वचानुमज्जतो निमज्जतश्च काश्चिदपश्यत् । तान्दृष्ट्वा भीतेर्धर्मिभिः
पृष्टः सुपारग उवाच । नैते भानुया भमानुया ॥ । मीनाः खल्वेते ।
न भैतन्यमेव्यः । किं तु पतनद्वितयादपि क्वयं सुदूरमपहृष्टाः स्म ।
(मात्रिबर्तिनुं यनचमिति । पण्डवेगवाहिना भट्टिउनिबदेनैकान्त-

विशेषं वा तस्मिन्स्मिन् भवन्ति मेधावितरा जगतः । अथ
 म महात्मा विदितज्योतिर्गतिवादिग्विभागेष्वसंमूलमतिः परिज्ञात-
 नियतागन्तुकौत्पानिकनिमित्तः कालाकालक्रमकुसलो मीनतोयवर्ण-
 भौमप्रकारशकुनिपर्वतादिभिश्चिह्नैः मूलक्षितसमुद्रदेशः स्मृतिमान्
 विजितसन्धानिद्रः शीतोष्णवर्षादिपरिखेदसहिष्णुरप्रमादी घृति-
 मानाहरणापहरणकुशलत्वादीन्सितं देशं प्रापयिता वणिजामासीत् ।
 तस्य परमसिद्धयात्रन्वासुपारग इत्येव नाम बभूव । तदप्युचितं च
 पत्तनं सुपारगमित्येषामन्यातमासीत् । यदेतर्हि सुपारगमिति ज्ञायते ।
 सोऽपि मङ्गलसंमतन्याद्बद्धत्वेऽपि सांपात्रिकैर्यात्रामिद्विकामैर्वहन-
 मन्पर्यनसत्कारपुरःसरमारोप्यते स्म । अथ कदाचिद्भरकच्छादमि-
 प्रयाताः सुवर्णभूमिवणिजो यात्रासिद्धिकामाः सुपारगं पत्तनमुपेत्य
 तं महासत्त्वं वहनारोहणार्थमन्पर्ययामासुः । स तानुवाच । जरया
 संह्रियमाणदर्शनेन प्रतनुस्मृतिना स्वदेहकृत्वेऽप्यवसन्नविक्रमेण मया
 किं बहु साहाय्यं कर्तव्यमिति । वणिज उचुः । विदितेपमस्माकं
 युष्मच्छरीरावस्था । नैव धनं कर्मविनियोगेन युष्मानापासयितु-
 मिच्छामः, किं तर्हि, युष्मन्पादपङ्कजसमाश्रयसत्कृतेन रजसा मङ्गल्यता-
 सुपगतेषु नारमुष्मिस्तोयनिधी स्वस्ति व्रजेदिति भवन्तमुपागताः
 स्म इति ।

अथ स महात्मा तेषामनुकम्पया जराशिथिलशरीरोऽपि तद्बहन-
 मारोह । तदधिरोहणाच्च प्रमुदितमनसस्ते सर्वे एव वणिजो बभूवु-
 र्निपतमस्माकमुत्तमा यात्रासिद्धिरिति । क्रमेण चावजगाढिरे विविध-
 मीनकुलविचरिताम्, अनिपृतजलकटकलारावम्, अनिलबलविलास-
 प्रविचलिततरङ्गम्, बह्विगरजैर्भूमिविशेषैरर्पितरङ्गम्, फेनावलीकुमु-

मदामविचित्रम्, अप्रमेयतोयं महासमुद्रम् । ततश्चेन्द्रनीलप्रवराभि-
नीलं सूर्यांशुतापाद्विहीनमाकाशमिव समन्ततोऽन्वर्हिततीरद्वेग-
मगाधमम्भोनिधिमध्यमीशुः । तेषां तत्रानुप्राप्तानां सायाह्नमप्येष्ट-
भूतकैरणचक्रप्रभावे सवितरि महदीप्यातिकं परमभीरुगं प्रादुराग्मीन् ।
तथाहि । विभिद्यमानोर्मिविकीर्णफेनधण्डानिलास्फाटनभीमनादः
क्षणेन सागरो रौद्रेऽभवत् । विपुलतोद्गामुरलोलजिह्वा. प्रमत्ताभीम-
स्तनितानुनादः पयोदा नैकसीर्षा नीला मुजद्गा इवादिन्यप-
मायतुः । अविरट्पारिधारासरोराधुरितोर्मिचक्रे महोदधी रोयादिषु
समुत्पतति सा नीर्भर्तिबाभ्यधिकमकम्पत ।

अथ ते सायात्रिका पवनचलमयितसलिलवेगवसगया नाश
परिभ्रम्यमाणा बहुभिरप्यहोभिर्नैव कुलधितीरं ददृशुर्न च वयेमि-
त्तानि समुद्रचिह्नानि । अत्रैवे तु समुद्रबिहंतमिषर्धमाननैमनस्या
मपविनादभ्याकुलतामुपगमूः । अधेताम्बुपारगो शीघ्रिसत्त्वो ब्रह्म-
स्थापपनुषाच । किमत्र चित्रं बह्वन्तः शब्दं महारासुद्रमप्यमव-
गात्रा शीघ्रातिबाधोभेण परिह्रिश्यन्ते । तथाप्यलं निरादेन । कुतः ।
विपादो नापत्यतीक्ष्णरस्पोषायः । कार्यप्रतिपत्तिश्चा येर्यमवटम्य
कृच्छ्राण्यप्यनायासेनैव समुत्तरन्ति । तस्मादलं दैन्यपरिमदेण यथा-
धियारमबहिता भवन्तु भवन्त इति । एवं तेन महात्मना समाधा-
निता अपि ब्रूददर्शनीमुकमतपः समुद्रे पुराविप्रहानानुत्तरस्यक-
वचानुम्भजतो निमज्जतम् कांश्चिदपश्यन् । तान्द्रा भीतेर्बेजिभिः
पृष्टः सुपारा उवाच । नैते मानुषा अमानुषा वा । मीनाः खल्वेने ।
न भेदम्यमेम्यः । किं तु पतनदितयादपि बवं मुद्रमपट्टयाः स्मः ।
तस्मान्निवर्तितुं पतम्बमिति । ऋण्डवेगबाहिना सलिलनिबद्धेनैकान्त-

दीर्घमुष्णं चाभिनिःश्वस्य दानैरवाच । अतिदूरमागता वयम्,
 अनौ निवर्तितुं दृःखम् । नलमात्येष सागतो लोकात् पर्यन्त इवेति ।
 नम्रान्वा से सार्धवाहा विशाद्रोपरुष्यमानमनसो विग्रस्यमानगात्रो-
 त्ताहा निश्चिन्तितमात्रपरायणास्तत्रैव निवेदुः । असीत्येव च तमपि
 समुद्र भाषाह्वनमये विलम्बमानरदिमण्डले तोयनिधिमिव प्रवेष्टु-
 कामे दिवसपरे समुद्रतमानस्येव सन्निधिरसानीनामिव च सम्प्रतता
 भेषुवनानामिव चाग्निपरिगतानां विस्तृष्टता तुमुलमतिभीषणं ध्रुति-
 हृदयविदारिण समुद्रध्वनिमशृण्वन् । श्रुत्वा च संत्रासवशागाः
 सहस्रबोद्धाय समन्ततो विलोकयन्तो ददृशुः श्वभ इव महति
 समुद्रकौषे नियन्त दृष्ट्वा च सुपारगमुपेत्य परमभयविशद-
 विह्वला ऊचुः । अर्णवस्य समग्र जलं भीमे श्वभ इव निपतति
 तप्तोपमुदधिरतः परं च किं कर्तव्यमिति । अथ स महात्मा ससंभ्रमं
 कष्टं कष्टमिषुक्त्वा समुद्रमालोकयन्नुवाच । तदेतद्दृष्ट्वामुखं यत्प्राप्य
 न निवर्तन्ते जना इति । तदुपश्रुत्य ते वणिजो वडवामुखमुपेता
 वयमिति स्वतःजीविताशा धरणभयविह्वलाभूतमनसः सत्वरं रतदुः ।
 केचिदेकेन्द्र मर्त्तप्रवयेन चेतसा प्रणमुः केचिदादिभ्यानपरे दानान्ये
 च वसून् । केचिःसुपारगमुपेन्योचुः । आर्त्ताननाथाभ्यारणागतामप्रातु-
 मावर्जय चेतः । अयं तोयनिधिर्वदवामुपेनास्मान्प्राप्तामीकर्तुमि-
 ष्यति । सलिलौघमध्ये विद्यमानानाम्मात्रोपेक्षितुमर्हति भवान् ।
 महासमुद्रस्तवाशं नायेति तस्मादयमस्याप्रदातो वार्यतामिति ।

अथ स महात्मा बह्व्या करग्रवा पीत्स्वमानहृदयस्तान्वणिजो
 वदवस्यापयन्नुवाच । अत्रापि न कश्चिद्विपरीतविधिः प्रतिमाति ।
 तत्तावत्प्रयोदये । यतो मुहूर्तं पीतास्तावद्वन्तु भवन्त इति । अथ

रजतेन्द्रनीलवैद्यैर्हमप्रतिपूर्वनीकाः स्वदेशतोरास्तमुपागतास्तं सुपागं
महत्या प्रीत्याऽऽनयुः ॥

Jātakamālā

XI

STORY OF JĪMŪTAVĀHANA

Part I

आमीदित्तिलनिपायरचक्रयती जीमूतवेतुनीम । ॥ बाईके पडित-
मीळिमात्मानं ह्या पुत्रे जीमूतवाहने राग्यभारमारोप्यारण्यनिवास-
मङ्गीषकार । जीमूतवाहनम्बनिष्ठासपि पितुर्गुरोपाद्राग्यपुरा-
मुवाह । तस्य बालान्तसाहसिको मत्तहो नाम प्रतिपद्य आसीत् ।
जीमूतवाहन एकदा पित्राऽऽज्ञापितः । यथा वस जीमूतवाहन बहु-
दिवसपरिमोगदूरीकृतसमिक्षुशुभुमनुपमुक्तकट्मूलकन्दनीवारप्रापमिदं
स्थानं वर्णते । तदितो मलयपर्वते गत्वा किञ्चित्तास्मिन्निवास-
योग्यमाश्रमसदं निरूपयेति । एवमादिष्टो जीमूतवाहनः प्रियवय-
स्येन विदूषकेण सह मलयपर्वतं प्राप्तः । वयस्य प्रसीदेदानीमपि
सागद्गुणचरणशुभ्रगगनिर्बन्धानिहृन्येष्टापरिमोगरमणीयं राग्यमुत्तमनु-
भवेति विदूषकेण प्रेरमाणो जीमूतवाहनस्तं बभाषे । वयस्य न
मम्यगमिहितं भवता । यथा पितुः पुरस्तिष्ठन्नरो भाति तथा किं
तिष्ठसने भाति । पितुर्भरणौ संवाहयतो यन्मुखं तन्किं राजके
भवति । राग्यं खल्वायाम्बरे किं तज्ज्ञस्ति कश्चिद्गुण इति । विदू-
षक उवाच । वयस्य न खलु राग्यमुत्तमेकोदित्यैवं भणामि । अन्य-
दपि ते करणीयमस्तीति । जीमूतवाहनः प्रत्युवाच । मया प्रकृतयो

प्रसादं दर्शयतीति । एवमुक्त्वा यदा चेटी बीणामाक्षिपत्तदा मलय-
वती सरोयमुवाच । मा भगवती गौरीमग्निशिपि । ननु कृत एवाद्य
मयि भगवत्या प्रसादः । अद्य स्वप्ने बीणां वादयन्ती देव्या भणिता ।
वसे मलयवति परितुष्टाऽस्मि तवितया बालवनदुर्लभया मयि
भक्ष्या । तद्विद्याधरचक्रवर्ती तव पाणिप्रहणमचिरंणैव करिष्य-
तीति । मलयवती कन्यकां विज्ञाय तस्या दर्शनं निर्दोषममन्यत
जीमूतवाहनः । किं तु बालभाबमुक्तमसाध्यताया यदाचित्सहसैव
गच्छेदिति कृत्वा तमाज्जाटान्तरेणैव तस्याधेश्या सहालपं धृत-
वान् । मलयवत्या स्वप्ने कथितेऽवनर एवायमात्मानं प्रकाशमितु-
मिति मया विदूषकेऽनिश्चान्तमपि जीमूतवाहनं बलाशङ्क्य मलय-
वत्या अन्तिकं प्रापयन् । तस्यानन्यसदृशीमाहूतिं दृष्ट्वा भगवत्या
गौर्या निर्दिष्टं विद्याधरचक्रवर्तिनं तं चेटी मेने । मलयवती चाति-
साध्यसात्तस्यामे स्यानुमप्यग्राह्यती तं मलयं किञ्चिन्मृगमुखी
ददर्श । यदा तयोक्तमाऽपि न किञ्चिदमागत तदा विदूषकेणो-
क्तम् । भवति किं शुष्माकं तपोवन ईदृश आचारो येनातिथिरागतो
वाभ्यात्रेणापि न सम्मान्यत इति । ततश्चेटी म्रिमयी साध्यसात्
प्रतिपत्तिमूढा हान्वाऽऽमनदानादिना विदूषकं जीमूतवाहनं बाधू-
जयन् । अप्रान्तरे कथिस्तापनी मलयवतीमेवावेगुफामस्तत्र प्रातः ।
तेन सह गताया मलयवत्या जीमूतवाहनोऽपि सह विदूषकेण चन्द-
मूळफलेराहारं निर्वर्तयितुं निश्चान्तः ।

यस्मिन्दिने मलयवती जीमूतवाहनं ददर्श तस्मादारभ्य तस्मिन्
रुद्रबद्धमावा सन्तापमन्यमवन् । चन्दनलतागुहे चन्द्रसिंहातल-
मप्यासीन् चन्दनपात्रवरसेन यक्षसि सिप्यमाना कदलीदलेन च बीज्य-

किं न न शक्यते चित्तमन्यतः प्रवृत्तमन्यतः प्रवर्षितुम् । ततो
 नाहमेतां प्रतिग्रहीतुमुत्साह इति । एतच्छ्रुत्वा मलयवती मूर्च्छा-
 मवाप । विदूषकेन मित्रावसुरमिहितः । भोः पराधीन खल्वेवः ।
 अत्र गुरुजनमन्वर्धयन्मेति । मित्रावसुरपि विदूषकस्य वचो मान-
 यित्वा तत्रैव गौर्याग्रये निवसन्तं जीमूतबाहनस्य पितरं द्रष्टुं गतः ।
 मलयवती जीमूतबाहनवचनाश्रान्तं दुर्भाग्यं मन्यमाना हस्तगीवितेन
 प्रयोजनमपश्यन्त्यशोकपादपेऽतिमुक्तजनपात्रानमुद्रुष्य व्यापादयितु-
 मेच्छत् । सखि प्रेक्षस्व मित्रावसुरे गतो वा न वा । पश्चाद्दहमपि
 गमिष्यामीति सज्जाजं सखीमुक्तयती । सखी तस्या नैरादपात्किम-
 प्यनिष्ठमासङ्गमाना कतिचिपदानि गत्वाऽऽन्यान् प्रच्छाद्य तत्रेष्टितं
 निरूपयितुं तत्रैव स्थिता । भगवन्नि गौरि यद्यपि त्वयाऽस्मिञ्जन्मनि
 न कृतो मरणमुद्दहस्तपापि जन्मान्तरे यथा नेदशी दुःखमागिनी
 भविष्यामि तथा पुनर्ब्रूति व्याहृत्य पाषाणमययनी कण्ठे पाशमार्षयत्,
 तावत्तस्याचेटी परिश्रायतामार्यः, एषा भर्तृदारिकोद्व्याम्भानं व्यापा-
 दयतीति तारं चक्रन्द । तस्याः क्रन्दितमाकर्ण्य जीमूतबाहनः सह-
 मैवोपसृत्य मलयवतीं पाणौ गृहीत्वा न खलु न खलु मुखे सादृशं
 कार्यमीदृगिष्युक्त्वा एतापाशमाक्षिपत् । मरणव्ययतामस्य कारणं वृथा
 चेटी साकृतं विदूषकं वभाये । तव मित्रवयस्येन कापि हृदयवद्वमा
 शिलातल आलिखिता । तस्याः पक्षपातिनैतेन प्रतिपादयतोऽपि
 मित्रावसोर्नाहं प्रतिगृहीतेति जातनिर्वेदयाऽन्यैवं व्यवसितमिति ।
 विदूषक उवाच । नात्रापराध्यति मे मित्रवयस्यः । एषैव खलु तेना-
 लिखिता । यदि मां न प्रत्येति तर्हि स्वयमेव गत्वा शिलातलं प्रेक्ष-
 स्वेति । ततः सर्वे चन्दनज्वालागृहं प्रविश्यापनीतकदलीपत्रं शिलातलं

चेतसमनिवार्यमंरम्भं दृष्ट्वा जीमूतबाहनस्तमनुनेनुमुवाच । अभ्यन्तर-
मेव प्रविशासुः । तत्रैव तावत्त्वां बोधयिष्यामीति ॥

Nigānanda

XII

STORY OF JĪMŪTAVĀHANA Part II

एषदा जीमूतबाहनो मित्राबमुना सह समुद्रवेलां द्रष्टुं गतस्तमु-
वाच । शय्यां शाङ्खमासनं शुचिसिंहा समं द्रुमाणामथः, शीत
निर्गन्धारि पानं शब्दां अदानं मृगाः महाया इत्येवमपार्षितलभ्यसर्व-
विमवे यन्त्यमेवैको दोषो यदुग्रापार्थिजने तस्मिन् परार्थघटना-
बन्ध्यः स्थाप्यत इति । ततो यावज्जलप्रसरणमार्गादपत्रम्य गिरिमानु-
समीपमार्गेण पर्यत्रामच्छावजीमूतबाहनो नागानामस्थिमहताम् शिल-
राफारानन्दपत् । तानन्तरेण वृष्टे मित्राबमुखवाच । इह किल वैन-
तेयः स्वपक्षपवनपास्तसमस्तसागरतलभूरं रसातलाद्दुद्ध्य प्रतिदिन-
मेवैकं नागमाहारीकरोति । मनः सकलनागलोकविनाशशङ्किना नाग-
राजेन वासुकिना गदमानभिहितः । गरुडम्, त्वदभिपातसन्त्रासा-
त्सहस्रराः स्रवन्ति भुजङ्गमाङ्गनानां गर्माः । शिशवश्च पयश्चमुप-
पान्ति । एव च सन्ततिविष्टोदोऽस्माकः भवतश्च स्वार्थहानिः ।
तस्मादेकैकं नागमनुदिनं प्रेषयामीति । एतच्च पक्षिराजेन प्रतिप-
न्नम् । पानहीन् विद्वराजो मधयति तेषामग्रां सज्जमोऽप गिरि-
शिखरामो दृश्यत इति । मित्रावसोर्वचः श्रुत्वा जातानुकम्पो जीमूत-
बाहनो पापदवि शङ्कुमामहं स्वरासीरसमर्पणेनैकस्यापि नागस्य प्राण-

रक्षितुमहं स्वदेहं गृह्णाप ददामीति । वृद्धा क्षणीं विजायांवाच ।
 शान्तं पापं प्रतिहतममङ्गलम् । जात, न्व गद्गचूडमदरा एष पुत्रक ।
 अथवा गद्गचूडादधिकः । य एवं अन्धुजनपरिग्रहं मे पुत्रकं
 स्वदारीरदानेन रक्षितुमिच्छसीति । गद्गचूडो जीमूतवाहनेन पुन पुन-
 रम्यर्प्यमानोऽपि तदप्यवमानं नानुमने । तत गद्गचूडं मार्गं
 प्रणम्य भगवन्तं दक्षिणगोकर्णं प्रदक्षिणीकर्तुं जगाम । वृद्धाऽपि
 तमनुमसार । तस्मिन्नेव क्षणं विजायमुज्जमन्दा जामातु इति प्रेरितः
 रत्तांशुषःपुगण्डं व.भुविनोपनीयम् । तद्गद्ग "जीमूतवाहनं आत्मगतं
 सहर्षमाह । दिष्टया सिद्धमभिन्दयितमनेनागर्कितोपननेन रत्तांशु-
 पुगण्डेनेति । गने कश्चुकिनि जीमूतवाहनां रत्तं वासोपुर्णं परिधाय
 पावदभौ गद्गचूडं नागण्डति सावस्वरिततरमिमां वध्यसिद्धमारी-
 हामोयुक्त्वाऽऽमानमाध्याय महत्या प्रीत्या शिखामादौह । तस्मि-
 न्नेव क्षणं वृत्तानिर्धमच्छादितमलयावच्छिन्नाय वक्षिराजगुप्त
 प्राप्तः । रत्ताम्बरमाहृतं जीमूतवाहने नार्गं गत्वा तं गृहीत्वाऽऽदारी-
 कर्तुं मलयदिग्वरं प्रस्थितः । तस्मिन्नेव क्षणेऽम्बरतन्त्रागुणरुष्टि
 पपात दुन्दुभयध नेदुः ।

चिरयति जीमूतवाहने तस्य वृत्तान्तं ज्ञातुं विधाबगुना जामातु
 विरे जीमूतके.मे प्रीतिर प्रदिनः । जीमूतवेत्तुदमाहने सहर्ष-
 वारिणः अथा मन्त्रवक्या च पशुवारयमानोऽतिष्ठत् । तत्राच च ।
 मया यौवनगुस्ताम्यनुगूतानि शर्मांश्च दिक्षु वसोऽवकीर्णं तपोऽपि
 सन्निभं श्रमः शुभः प्राप्तः, इयं च सदृशान्वयगुणवा कृता कथ्या ।
 अथुना वृत्तार्थतया वृत्तुमेव चिन्त्य इति । तत्रान्तरे जीमूतवाहनस्य
 वार्तागन्वेष्टुं प्रेरितोऽस्मि गद्गदानेन विधाबगुना

श्राप्तिता संज्ञायामतः । ततः सधुरपादयोर्निपत्य कृताञ्जलिर्मलय-
वती सफरणमुवाच । तात देहि म आर्यपुत्रस्याद्वाभरणचिह्नं चूडा-
रत्नं येनैतद् हृदये कृत्वा ज्येष्ठनप्रवेशेनापनयामि हृदयस्य मन्तार-
मिति । ततो जीमूतकेतुर्वाच । पतिव्रते किमेवमाप्नुयासि । ननु
सर्वेणामेवास्माकमयं निधय । किं त्वादितानिर्नान्येनाग्निना सस्कारो
विहितः । अतोऽग्निहोत्रशरणादग्निनाशायाम्भानमुदीपयाम इति ।
तथा कृतनिधयास्तान्द्रुषा शङ्खचूडोऽनीय व्ययित उवाच । तान
न खञ्जनिधिर्यैव युक्तमीदृशं साहसमनुष्ठातुम् । विचित्राणि विधे-
र्विलसितानि । कदाचिन्नापं नाग इति ज्ञात्वा पल्लिजेन्नागशत्रुः ।
तदुधिरधारया वैनतेयमनुसराम इति । जीमूतकेतुः शङ्खचूडस्य वचां-
ऽग्निमन्त्रितकानुष्ठातुश्च च । माग्नीनमेवास्मकमनुसर्तुं युक्तम् । तदनु-
सरन् भवान् । वयमप्यग्नितारणादग्निमादाय स्मरितमेवानुगच्छाम
इति । ततो जीमूतकेतुः पत्नीवतुसमेतो निर्वाणम् शङ्खचूडश्च गरुड-
मनुससार ।

गरुडोऽपि जीमूतवाहनमादाय मलयमिशिखरं स्थितम् अवस्था-
त्वादितु प्रपन्नमे । रुधिरं पीयमाने मामे ध्योऽन्यमानेऽपि जीमूत-
वाहनं प्रपन्नवदन इदं स्वगेघरस्तस्य धैर्यवृत्त्योपजातकुलहलो
मद्यगादुपरतो बभूव । ततो जीमूतवाहनस्तमुवाच । गरुडन्,
शिरामुखैः स्पन्दत एव रक्तम्, अद्यापि मम देहे मांसमस्ति, तथापि
मृत्ति न लभ्यते तन्निमित्ति मद्यणात्तु विरतोऽस्मीति । तस्य धैर्येण
परं विस्मयं प्राप्नो नागान्तकः कश्चं यदासस्व इति श्रोतुमिष्टा-
मीति वभाते । पादजीमूतवाहनो गरुडमुवाचैव क्षुधाकुप्ये भवान्
अन्यमोग्यस्तथुरप्य मम मांसतो गितेन प्रपद्ये तुमिति तावच्छ-

शरीरे खलु का नाम शोमेति । गरुडेन पापमुक्तिमार्गं पृथे जीमूत-
 वाहन एनमुपदिदेश । प्राणाभिधातादिरम प्राकृतं प्राणिपात-
 मुदित्यानुताप गच्छ यत्नेन पुण्यं सञ्चिनु सर्वणि च सत्त्वानि
 मीतिविरहितानि कुर्विति । गरुडः सर्वप्राणिवधादपमृति विरतो-
 ऽहमिति प्रतिज्ञातवान् । तस्मिन्नेव क्षणे मर्मच्छेदिनीभिर्वेदनाभिर्वाग्य-
 मानो जीमूतवाहनो मरणावस्थां प्राप्तः । जीमूतवाहनस्तातं मातरं च
 कथ कथमपि प्रणम्य प्राणास्तत्याज । तदा हा जीमूतवाहन
 परित्यज्यास्मान्क यासीति सर्वे तारमरुदन् । वृद्धा सकरणमुवाच ।
 भगवन्तो लोकपाळाः कथममृतेन सिक्त्वा मम पुत्रक न जीवययेति ।
 अमृतमर्द्धार्तनात्ममुपजातस्मृतिर्गरुड आत्मगतमुवाच । विदशपति-
 न्मर्ष्यं तद्विस्तृष्टेनामृतवर्षेण न केवलं जीमूतवाहन पूर्वमक्षितानेतानरि
 प्रयुज्जीवयाम्यस्थिरेशानुरगपतीन् । यदि प्रार्थितोऽपि न ददात्यसौ
 तदा देवानाञ्च निर्जिन्य क्षणममृतमयीं वृष्टिमस्युत्सृजामीति । ततो गरुडो
 गतः । जीमूतकेतु शङ्खचूडं चिता सञ्जीवुर्विद्याज्ञापयत् । चिता-
 समारोहणाय सर्वेऽपि सञ्जीवभूवुः । मलयवती बद्धाञ्जलिरूपं विडोक्त्यो-
 वाच । भगवनि गौरि त्वयाकृतं विद्याधरचक्रवर्ती भर्ता ते भविष्यतीति
 तत्कथ मम मन्दभाग्याया हृते त्वमलीकवचना संवृत्तेति । ततो
 जीमूतकेतो न खलु साहसमनुष्ठानम्यमिष्युक्त्वा गौरि सहसा प्रादुर्भूय
 जीमूतवाहनं कमण्डलुदयेनामिनिवेच । प्रयुज्जीवितो जीमूतवाहनोऽञ्जलि
 दा गौरीमस्तौत् ।
 अभिलषिताधिकवरदे प्रणविपरजनार्तिहारिणि शरण्ये ।
 चरणौ नमाम्यहं ते विद्यापरबन्धिते गौरि ॥ इति ।
 तदैवान्नाद्रगनाद्रुदेनामृतवृष्टिः पातिता तथा सन्प्राप्ताखण्डदेश

विश्वधरा यज्ञैः प्रस्थानमार्गस्तोयानिर्धि प्राविशन् । गौरी बभावे ।
 वत्स जीमनवाहन न केवलं त्व जीवितदानमात्रस्यैव योग्यः । अयं
 पुनरपरस्ते प्रमाद . चा स्वयमभिविच्य विशाधरचक्रवर्तिनं करोमीति ।
 एवमुक्त्या जीमनवाहनाय काञ्चनचक्र चतुर्दशनो द्विपः श्यामो
 हरिर्मलयवती चैत्येनानि रत्नानि ददानुवाच च । उच्यतां किं तं भूपः
 प्रिय कर्णेमीनि । जीमनवाहन प्रावलिर्बभावे । पतंगपतिभयादयं
 शङ्खचूडस्त्रानो वननेयो विनीतना प्रापितस्तेन ये विश्वधराः पूर्वं भक्षितास्तौ
 सर्वे जीविता मद्वरमिध्यामवो न मुक्ता मया च चक्रवर्तिस्वमासं त्वं च
 माक्षारष्टा । अतः पर किमपर प्रिय प्रार्थये । तथापीदमस्तु भरतनाम्न ।

वृष्टिं हृष्टशिखण्डिताण्डवकृते मुञ्चन्तु काले घनाः
 कुर्वन्तु प्रतिरुद्धमन्ततहरिन्लम्पोचरीयां क्षितिम् ।
 चिन्वानाः मुकृतानि धीतविपदो निर्मत्सरैर्मनसै-
 र्मद्विन्तां सततं च शान्धवगुहृद्गोष्ठीप्रपोदाः प्रजाः ॥ इति ॥

Nāgānanda

III

THE TALE OF KADAMBARI

Part I

आमीदेवराजीनरे विदिशा नाम काचिपुरी मग्ननं भूमगडछरप
 पुनद्वन्तुगम्भारिविषया । तस्या निजमुजशीर्यविजिगमकगराणि-
 मग्नन्त आम्बगड छ इव श्रीमान्गारा नूदकोऽमय । तस्यानग-
 न्नाना मुग्गाना पारदधनो गुनोर्गि विजयराज्यं मनो वगू ।

विहङ्गमवरोऽप्यन्तरं प्रवेश्यतामिति प्रतीहारीमादिश्य सेवार्थमागतं
 राजन्यचक्रं विमृश्य राजा ममामौञ्छात् । ततः कृतास्पन्धायामः
 श्वाद्या देवयुजा विनाय गन्त्वा च शय्यागृहं ययौ । पर्यङ्के सुहृत्-
 मन्त्रं शिःश्या दुरुमन्त्रं पुनश्चिन्तन् कञ्चुकिनाऽऽनाययामास । कधि-
 त्वं शाऽऽम्नादिकं उभिमन्त्राहा इत्युक्त्वा कौतुकाक्षितद्वयः पप्रच्छ ।
 वैशम्पायन, को नु च क जान कुल इदं ते शास्त्रपाठ्यं केन वा
 भवती विप्रजनोंचिन नम कृत कथ ने चण्डालजनसम्पर्कोऽभूकथं
 वेदागम इत्याभनो हृत काश्म्येन यन्महर्षीति । एवं शितिनेन
 मयहुमान पुण शुक् आत्महृत्तान्न नक्तु प्रचरमे ।

देव, भवन अतिपथमागतैव विन्ध्यादवी यदेकदेशे कण्डू-
 गण्डेभद्रलिङ्गमे दण्डकाग्रे ममीनी गमत्रभणानुगितौ । यत्र चागर-
 मुने पावनमाश्रमपद वर्तते यस्योपकण्ठे पुण्यसलिलं पम्पाद्वयं
 मगन्नि । तस्य पश्चिमे तीरे जीर्णं शास्त्रलिपादय आतोदपरिणा-
 हान्यां व्यामश्यामदगन्तरो वर्तते । तस्मिन् कृतकुत्राणानि विह-
 ङ्गमदम्बाणि निवसन्ति । दिवा यत्र कुत्रापि प्राणपात्रां निर्धनं
 गत्री स्वनीडेण मुग्नं वेगने । तस्मिन्नेव वृद्धे जायया सह वर्तमानस्य
 परिणतवयस्य विनुरहमेवैकं भूतुरभयम् । तीव्रो प्रसववेदनां सोऽ-
 मममर्था मदीया जननी यस्य गता । मत्तलो जापाविभोगश्चोऽपि
 पुत्रस्य कृते शोकमुगृध्य मप्राणधारणे समप्तो बभूव । प्रेणाऽऽ-
 प्यन, प्राणान्तयेऽपि बहिर्गन्तु न मति चक्रे । मां वधमि निराग
 दिवानिभ नीड एवस्त । अनिरामनि काले किमिदृशिराशनी
 मयि मन्थान्धमण्डितकुलधुन, कलकलम्बास्मिन्मयेऽप्यहमादेशं सगु-
 ङ्ग । तन्मन्थान्धमण्डितं चिरौषसा निमिदुषमया कुतुरवधपावड-

दुतद्वयविश्र्वेनमस्तमभवन् । भगवन्, अखिलं जगत्परतलगतप्रद-
मदशमालोकयता किं व परोक्षम् । कोऽयं बभूव जन्मान्तरे किमस्य
वा दध्निन तन्मवं कथयित्वाऽस्माभ्यनुग्रहः कार्य इति । एवमभिभि-
रभ्यर्थित स भगवानुवाच । मशनीय कथा । भवद्भिः स्वाः क्रिया
निर्वर्त्यन्ताम् । यथा कथयिष्यामीति ।

मुनेय म्या क्रिया समाय शुश्रूषो यथास्थानमुपाविशन् ।
अहमयःममृतान्तश्रवणान्मुक्त्वापल विहाय स्थिरमना आसम् । अथ
भगवान् जाबालि भवद्विष्टं मुत्तामीनो वक्तु प्रचरामे । तपोधनाः,
उमा कथा दत्तावधाना शृणुत । अश्वन्तिषु गुणसम्पदा निधिर्विमृति-
निर्जितलङ्कालकामगवती नगर्थुजयिनी नाम । यस्या फैलासनिवास-
प्रीतिमुज्जता भगवता महाकालेन स्थितिः क्रियते । तस्या भरतभगी-
रथोपमस्तारापीड इति तृथिषीपनिर्वभूव । तस्यामासः प्रहाविभ-
विहसितदेवगुरु, शुक्रनामो नाम ब्राह्मण आसीत् । स राजा नाक्षीय
निर्भिन्नसकलारातिकुल एकविक्रमाक्रान्तभुवनतलो जहासेव यामुरेवं
विक्रमत्रयान्क्रान्तभुवनम् । तस्मिन्प्रजाशालिनि मन्त्रिणि राज्यभारं
चिक्षेप । यथा यथा लोकोऽस्मिन् पितरीषान्वरम्यत तथा तथा स
राजाऽऽत्मानं कृतकृत्यममन्यत । कृतकृत्यस्यैव राज्ञो विपयोपभोगः
शोभते, असमाप्तजिगीषस्य तु स उपहासाय कल्पते । सग-
माणि मुत्तायुपमुत्तानोऽपि भुतमुत्तालोकनसमुद्रपमेवैक मुने नान्य-
भवन् । यथा यथा कालेनास्य नव वयो ध्यातीयाय तथा तथा गिर-
पयतया शोकोऽर्क्यत । अन्तःपुरकदम्बके तस्य मुख्या राक्षी विदास-
वती नामामीन् । सा भर्तुरनुज्ञया गौरीमर्षयितुं देवतापननमग-
च्छत् । तत्र च पुराणे बाण्यमानेऽपुत्रस्य कुमो लोकाः शुभा इति

शुभय । स्फुटं च कामरि वेदनां गता । स्वभवेन निवृत्ता वनेन
 सुगन्धान् भूमावुज्ज्वला रोद । सतीभिः प्रार्थमानाणि नाकरो-
 दाहारं नादि विरराम रोदनात् । परिजनानस्या अवस्थां निशम्य
 राजा तां मान्यपनाह स्म । प्रिये किमिदमारब्धं त्वया किमकारणं
 रूढत इति । पदा तां किञ्चिन्नोवाच तदा वृषति सतीभिः परिगृही-
 तार्थं वृत्त । राजाति ततः शोकस्तापयो बभूव । महिदी सान्त्वयन्
 राजा सगद्गदं जगाद । देवि, इयमेव चिन्ता मामिति सुधिर
 दुनोति । महदपि राज्यं न मे सान्त्वयामकति । विरुतं वम जीवि-
 तम् । न शङ्क वपमनुप्राप्ता देवतानाम् । कुतोऽस्माकमियती भाग्य-
 सम्पदम् तवोवाच पुत्रार्णं द्रव्याम इति । एव बाष्पाकुललोचने रात्रि
 विव्रपति शुक्लासो कातो ध्रुवा सखरमाययी । तस्यापि गृहिणी
 रोदिति स्नानपस्ततया । किं तु स्वनिदुःखापनयनाय धीरमम्यथात् ।
 न धीरप्रतिदेव, वेद्यं विश्वचित्तना । मवादस्तां हृदये शोको नैव
 पद लभते । आधीयतां धैर्यं धर्मं च धीः । धर्ममूलं हि सर्वम् । विद्वेभ्यो
 वसु दीयतां देवता पूज्यन्ताम् । वापीहृपतद्वागादीनि खन्यन्ता-
 मिति । इदं शुक्लासवच, ध्रुवा विगतशोकौ तां दम्पती त्वा क्रिया
 निर्वर्तयामासुः । शुक्लासोक्त यथावदम्बतिष्ठदावा । एकदा राजा
 स्वप्ने विद्यामवगा वदनं प्रविशन्त निशाकरमशधीत् । शुक्लासव
 स्वगृहिणी मनोरमा सपुण्डरीकाङ्गां व्यलोकयत् । अन्येपुरदिते मानु-
 मण्डले तं स्वप्नं राजा शुक्लासाय शरोत्त । सोऽभिदधे । देव सम्प-
 दास्ते मनोरमा । पूर्णेन्दुमुन्दरं पुत्रमचिरादेव देवी सोष्यत इति ।
 केतुचिदिनेष्वतीतेषु विद्यासवती गर्भमवधत् । दशमे यासि शुभापां
 वेद्यां देवी सुतमभूत् । राजा शुक्लामेन सहानुक्रियान्श्रुतिकावातं

गत्वा तत्र नयनानन्दकरं कुमारमुदयरगार्द्रं नभमिन्दोर्विभ्रमिव
 ददर्श । शिशोरेकैकमङ्गं निपुणं निरूप्य भूपात्रं हस्त आटम्य शुक्-
 नाम उवाच । अयं शङ्ख इदं चक्रमिदमम्बुजमित्येतानि बालस्य
 अग्रवर्तित्यमूचकानि छिद्धानि पश्य । योऽभी स्वप्ने देवीमुखं विग-
 रन्धपा चन्द्रमा दृष्टः स एवायमिहोत्पन्न इति मे भतिरिति । अत्रान्तरे
 मन्त्रिगृहादागत्य द्वाररक्षकः शुक्लनामगृहे पुत्रजन्मोत्सवमकथयत् ।
 तद्युष्या प्रमोदनिर्मरो महीपतिः शुक्लनासमाटिङ्गव तस्योत्तरीयं पूर्ण-
 पात्रमिति स्वयं जप्ताहोवाच च । पश्येदं विधेरानुहृत्य यमुखस्यो-
 परि मुखमपरं विहितमिति । ततोऽनपेक्षितनीचोच्चव्यवहारोऽनय-
 रतवादिततूर्पादिमङ्गलवाद्यो महोत्सवः प्रवृत्ते । जातकर्मादौ कृते
 विडासवशां स्नातायां प्रशस्तेऽहनि महीपतिः स्नात्वा द्विजोचमान्मुवर्ण-
 लक्षेण पूजयित्वा परिजने भूषणानि वासांसि च वर्णं दैववैरलु-
 शातो बालस्य स्वप्नसदृशं चन्द्रापीड इति नाम निर्ममे । शुक्लनासोऽपि
 स्वसुतस्य द्विजज्जोचितं वैशम्पायन इति नाम चक्रे । चन्द्रापीडः
 क्रमेणाढक्ष्यदन्तमुकुलाननेनाभ्यक्तवर्णैरालापैश्च पित्रोर्मनो जहार ।
 समाप्तप्राये पष्ठे वर्षे राजा चन्द्रापीडस्य कृते नगरद्वहिर्विशगृहमका-
 र्यसत्र च तं विशाधिगमाय निवेश्य धनुर्वेशविशारदान्दण्डनीत्यादि-
 निपुणानाचार्यान्पर्यकल्पयत् । शुक्लनासोऽपि यथाविधि पुत्रमुपनीय
 राजपुत्रानुगं चक्रे । गुरुकुले स्थितं पुत्रं द्रष्टुं राजा तारापीडः सह देव्या
 वारंवारमगच्छत् । देव्या विडासवत्या प्रार्थ्यमानोऽपि तं स्वगृहं
 कदापि नैवानापयत् । पूर्णे षोडशे वर्षे कुशाग्रवी राजपुत्रः सर्व-
 शास्त्रार्थतत्त्वज्ञोऽनेकभाषाकोविदः सफलकलानिपुणो व्यायामसेवनेन
 च प्राप्तसर्वाङ्गसौष्ठवः प्रलम्बबाहुः पीनांसः पृथुवश्चास्तनूदरः सज्जातः ।

शुकनासमुत्तस्तस्य प्रतिविम्बमिवाभवद्भिना महाप्रमाणशरीरम् । राजा
 पुत्रं कृतदियं युद्धा गुरुवेश्मन आनेतुमुपचक्रमे । वाहिनीपतिं बला-
 हकनामानं राजपुत्रसदस्यपरिहृतं शुभगुणातिशयितोद्यैःश्वरकेनेन्द्रा-
 युधनासा वाजिनोपेतं प्रादिणोत् । बलाहको विद्यागृह गच्छ राजपुत्रं
 सादरं प्रणम्य राजाज्ञामुक्त्वा तस्मै सनामग्रहणं राजपुत्रान्यवेदयत् ।
 पर्योणरत्नस्योत्तिर्भिर्जनिनेन्द्रायुधप्रमनिन्द्रायुधं प्रवेश्य बलाहकः प्राह
 स्म । पारसीकाधिपतिना देवस्योपायनीकृतमिममधमारोहेति । ■ तुरङ्गम-
 द्वा परं बिस्मयमापन्नधन्वापीडोऽचिन्तयत् । नैव सत्यं तुरङ्गमः ।
 कोऽपि महात्मा सापवशात्तुरङ्गतां प्राप्त इति । बलाहकतमर्पितकुमुम-
 स्तगलङ्कारदुबुद्धकृतमण्डनधन्वापीडो गुरूनामन्य प्राक्गणैस्ताशी-
 स्तुरगाधिरुदेन वैराग्यायनेन सहेन्द्रायुधमारुह्य विद्यागृहानिर्गमाम् ।
 दानैर्नगरीं च प्रविशेत् ।

वृषभवनद्वारं प्राप्य तुरगाश्वतीर्षं हर्षवाष्पार्दयन्, पितृधरणीं
 बबन्धे । राजा तमाटिङ्गस्य शिरस्त्रुपाग्रायोगाद्दे निवेशयितुमैष्टय-
 न्द्रापीडस्तु भूमावेशोपाविशत् । ततो राज्ञा विद्युद्यो मातरं विजास-
 बतीं तर्कयन्तःपुराणि द्रुपन्नामं तपस्वी मनोरमां च प्रणनाम् ।
 सर्पत्रासाताशीधन्वापीडः - सख्योपकरणोपेतं पित्रा तदर्शं पूर्वमेव
 प्रकल्पितं कुमारभवनं जगाम । ततः व्यामलुटिमे हस्तादरं मुर-
 स्थितं धन्वापीडं मात्रा विद्युद्यः कम्प्यो समागत्याभाजन । कुमार,
 दीप्यो विजारावणी समाहापयति । इयं तदु कम्प्यता पत्रजेताभि-
 धाता कुट्टनेभरदुहिता कुट्टनेभरे देवेन निजिते बन्दिन्येन सहा-
 नीता । सा मया विगतनाथा राजदुहितेति हन्वा दुहि-
 तारूपिता । संप्रगुचिता ते ताम्बूलपरद्ववाहिनीति

प्रेरिता । न चाभ्यामितशक्तिवचुमारेण वनितव्यम् । मुहुरिदं
 मधुविश्रम्भेन्यन्तर्गमणीयेति । एवमुक्त्वा कबकी प्रियदर्शनां विनीतां
 कृताभिजातप्रणामं कन्धमुपाहरत् । सा कन्या चन्द्रापीडदर्शनेनैव
 समुपजातमेवमात्मा न द्रायेवान्वनम् । चन्द्रापीडोऽपि गीलानार-
 विनयादिभिर्गुणस्मृतो नोपिनम्नया यथाऽऽमहदयादज्यनिरिक्ता सर्व-
 विश्रम्भेन्येताममन्वत ।

कियम्भारि दिनेश्वरानेषु राजा चन्द्रापीडस्य नैवगड्याभिषेके मतिं
 चकार । सन्निहृष्टान्येक दर्शनेन्यमुपागतं चन्द्रापीडं शुरुनाम उवाच ।
 तान्, विज्ञातशास्त्रस्य विनयाचारदर्शिनो विदितवेदितव्यस्य स्थिर-
 मनेभ्यः नान्यमप्युपदेष्टव्यमस्ति । किं तु लोकोत्तरा लक्ष्मीनय-
 नाभिगमं वपुर्नवं वयः मकृष्टा शक्तिरिति महतीयमनर्थ-
 परम्परा । एकैकमप्येवम् ५४।वनयानां भवान् किं पुनस्तेषां सम-
 रात्रि । लक्ष्मीनाम परं पुंसां चेतोविकाङ्कारणम् । इदयानुप्रे-
 शिभिर्धूतमुल्लसन्भुभिर्गगानगमर्णायेषु विषयेषु राजानं प्रवर्त्यन्ते ।
 तस्मान्कुमार तथा प्रयत्नेन यथा इतरेऽप्यमे माधुभिर्न निन्द्यमे
 कर्मैव न प्रचार्यमे । काम भवान् प्ररूपैव धीर पित्रा च महता
 प्रयत्नेन समारोपितमस्फार । तथापि भवदणमभ्यन्मन्तोष एव मां
 मुखरीकरोति । अयमेव कालमन्वेषणदेशस्य । विरळा हि राजागुप-
 देष्टारः । पित्रा निवेजिता गन्धर्वा मध्यगुडहेति । तत्र पुण्येऽदि
 शान विविधकृतमद्गल पुत्र तारापीडो यौवराज्येऽभ्यषिद्यत् ।
 अन्यस्मिन्दिने राजा चन्द्रापीडस्य दिग्विजयाय यानमनुमेने । विधि-
 ज्ञेन पुरोधसा कृतप्रस्थानहोमो विधि कृतमभ्यस्यनो यज्ञरक्षाग्रया
 माया इतप्रस्थानमद्गल शङ्खदृन्दुभिर्निधीयाम्बरीकृतदिष्णुग सून-

मागधवन्दिभित्तिरं पठद्भिः स्तुतधन्वापीड पितरौ शुक्लनाभं च
 प्रणम्य राजमवजाभिर्जगाम । बलाहकनिवेदितैः सहस्रसङ्घै राज-
 पुत्रैर्वैशम्पायनेन धेताध्ववर्तिनाऽध्वतरीस्थितया पत्रलेखया चानुगम्य-
 मान आरूढ इन्द्रायुधं सिम्बाकूले प्रकल्पितं चित्रमुच्छिततोरणं
 निवासमध्यास्त । उन्नतान्नमयज्ञानतान्परिपालयन् काश्चिदवशानुस-
 ननुस्वापान्द्रतिरोदयन्सरक्षन् शरणागतान्ब्राह्मणेभ्यो प्रामान्ददङ्घ्र्य-
 श्रितपद्माश्रेण समग्रामर्णबावधि बमुन्धरा बभाम । उत्तरम्या दिशि
 ह्रमजटाश्रयाणा विराटानां निफेतन मुक्कगपुरं जित्वा कैलासपरि-
 सरायां नितान्तरम्यायां भूमौ दिग्विजयध्रान्तः कियतांऽपि वासरा
 नास्त । एफदा तु भृगयां कुर्वन् किन्नरमिथुनमद्राधीत् । अभ्यमुत्त
 तन्मिथुनमालोक्यादित्तु कौतुकेन बाजिनमिन्द्रायुधं प्रेषयामास ।
 अपूर्वपुरयालोकप्रासात्तन्दरं प्रवेष्टुकामौ तौ महता वेगेनानुमसार ।
 तौ किन्नरौ तस्यामृत- पर्वतशिखरमारूढौ । ततस्तद्गुह्याकाङ्क्षामुत्स-
 सर्ज । बला सम्राट्कृष्य श्रमस्वेदार्द्रविग्रहं वसन्ते तुरङ्गमे दृष्ट्वाऽऽ-
 त्मानं चैकाकिनमुपलभ्य मानुषाणामगम्यं तं प्रदेशं निर्णयन्मानु-
 तापमवित्तयन् । अहो मेऽस्यानेऽभिनिवेशः । मया बालिशेनेव
 व्यर्थमात्माऽऽवासितः । को वा मेऽर्थः किन्नरमिथुनमहजेनामहर्जन
 या । धावता मया पन्था मैवालशितः । पर्णतृणाक्षौणे बने बाजिन-
 पादमुद्राध न स्युः । केवलं दक्षिणामासामुदित्य यथा तथा गन्तव्य-
 मिति । अनिश्रेणेण तुरार्तः पानीयमन्विष्यन्बन्धैश्च । ततश्च
 वनस्य मध्यं महत्सर आलोकयामास । तद्राज्येकमात्रेण विगतधन-
 स्तपुलिने प्राप्य बाजिनोज्वततार । तमपनीतपर्याणं कृत्वा ज-
 पायविद्या सहस्रले संयम्यमिष्टनानि नृणान्यस्यापेऽर्शयन् ।

इन्द्राणां तत्रावस्थितामानसमुपस्थितिरिति । कामो मुनीनां गन्ध-
 र्वणां शिष्टानां वा यतो भगवता विबुधितो जन्मना । किमर्थं
 वाग्निमुमुक्षुमुत्तरे मये वरमि व्रतप्रणमिनि । एव त्वमिन्द्राति
 ताः दिव्यपद्मका वज्रकण्ठावधुता एव । ॥ प्ररदिता ह्यु-
 च्यन्तेऽहोऽचिन्मयम् । अहो हर्षिवास्ता व्यगमोपनिगताना पदो-
 दरीयनि दिव्याहनितात्मन्युर्ध्वेति । ॥ हृन्दीयमा शोकफारणेनैव-
 विधा मदानुभावा आहतयोऽभिभूयन्त इति । ना लोचने प्रक्षाल्य
 वज्रकण्ठात्मनेन कदनमदभूत्त दार्धमुष्ण च निःश्वस्य जनैर्म्यानहार ।
 शोकापिद वेदल जाताया पाताया मम हृत्पान्तेन किं ते धुनेन ।
 तदाति यदि कुतूहल धूयताम् । एतन्नायेन भवनः सुतिपथमागत-
 मेव वदन्ममो नाम कन्यका देवमहनि सन्ति । तासां सोमासुत-
 मदीरणार्कदशपत्पादिसम्भवानि चतुर्दश कुलानि । दशस्य मुनिर-
 रिता येनि द्वे कन्ये बभूवुः । तत्र चित्ररथो नाम मुने. पुत्रो
 गन्धर्वानामधीश्वर महापद्माधिपमेनादीनां धातृणामपत्र आसीत् ।
 अरिष्टापास्तु श्रेष्ठ पुत्रो हंतामिधानो गन्धर्वराजो बभूव । तयो-
 र्गन्धर्वराजयोर्हस्तचित्ररथयोर्महद्वेग लब्धम् । इतश्च नातिदूरे हेम-
 नुष्ट इति दयातस्तपोर्निवासो वर्तते । यन्मोममन्त्रमन्तरसां कुलं
 तत्र काश्यपगौरी गौरीति नाम्ना कन्या सम्बभूव । इतस्तां हस्त-
 गामिनीमुपयमे । तयोर्देवबाह मन्दभागिनी कन्या समुपजा । तातो-
 ऽनरयतया मन्त्रस्य मुतजन्मवदमिनन्द । इमां मम देहधामां
 धीस्य तातो वर्णानुरूप महाधेनेति वदीयं नाम वधार । साह
 मातकुले कलस्वना वीणेव गन्धर्वानामद्वादह्णं सञ्चरन्ती शैशवमप-
 रिचिन्नायासत्रेणमन्यबाहयम् । नास्यात्परामवस्थां प्राप्ताऽहं कदा-

निम्नः शमादिभिर्युग्मं ग्यानुमन्तोदमगमि मद्राम्बया गता । मह
 मणीभिः सन्ने विचरन्ती । कस्मिंश्चिद्विद्वेदोऽप्यगन्तुमिमाविन-
 मनात्ता- ॥ १४ ॥ इमं यजित्रम् । तस्याऽतस्यामोदस्य प्रभवं जिज्ञासा-
 माना किञ्चिद- ॥ १५ ॥ गत्वा कजिन्मृनि कुमारकमपरमिध कन्दर्पं मेकुल-
 जिनयः कृते सपस्यामदृशमपि कृताधिकनगशोभ सवयसाऽपरेणानु-
 गम्यमान ॥ १६ ॥ । नन कर्णं कृत्वाया कस्यचिदूर्ध्वस्य ततोर्मजर्पी
 आमोदोऽसौ यो मया मयागन्त ॥ तमुरिष्य रूपैरुपक्षपातिना
 गुणदोशानपेक्षिणा कुम्भमन्त्रागनामनो वन नीताहम् । तनोऽपसर्तु-
 कामाप्यह केनापि प्रयमाणः । नन्दनिकमुपमृत्य मुनिजनो बन्दनीय
 इति कृत्वा तन्मुष्यन्त्यस्त- ॥ १७ ॥ प्रणाममकरवम् । ततः कृत-
 प्रणामाया मयि दृष्टेः हृदयामननया भगवतो मनोभुवो भद्रजननतया
 तस्य मामस्याधिनयबद्धतया यौवनस्य चञ्चलप्रकृतितया चेन्द्रियाणां
 तमपि तरलतामनयजनङ्ग । अथाह तस्य पार्श्वस्थ तुल्यनेजस्तपो-
 वेय मुनिकुमारमप्राश्रम् । भगवन्, कथ्यता कोयं कस्य वा कुतो वाऽ-
 न्नागमः कस्य च तरोमञ्जरी कणं निहिता यस्या अपमामोद इति ।
 सोऽप्रधीत् । सुरलीके श्वेतकेतुरिति म्यानो रूपेणाप्रतिमो मुनिरस्ति ।
 एकदा पुण्डरीकसरसि स्नातुं गतमेनं लक्ष्मीर्व्यलोकयत् । सा तद-
 र्शनेनैव केवल स्वासनीकृते पुण्डरीके कृतार्थचमवाप । तदैव कुमारः
 समुत्पन्नो यस्तव पुत्रोऽयमित्युक्त्वा श्रिया श्वेतकेतवे निवेदितः ।
 सोऽपि योगदृशा दृष्ट्वा सुत परिगृह्य तस्य जन्मोचितं पुण्डरीक
 इति नाम व्यदधात् । अथ चतुर्दशीति कृत्वा शिवालये गच्छ-
 तोऽस्य कर्णे दुग्धोदधिममुद्भवात् पारिजातद्रुमादेया मञ्जरी वन-
 देवतया स्वयं निवेगितेति । एव तस्मिन्वदलेव चपले गृह्यतामियं

किमनेन तव प्रभेनेति मामभिधाय तेन मुनिकुमारेण सा मुद्राम्
 मञ्जरी निजावर्णाश्रयीय मम वर्णावनमना नीता । मङ्कशैल
 तटपरसंप्रपन्नरत्नाङ्गुलेर्हस्ताप्रसजिताऽपि कम्पनामकन्दितया नाङ्क-
 शिता तेनाश्रमाळा । पनन्ती साऽश्रमाळा भूमिमग्राभेव मया
 गृहीता । एतस्मिन्नन्तरे छत्रप्राहिणी मामबोचन् । भर्तृदारिके देवी
 छाता गम्पनामिति । ततः प्रतिनिवृत्ताया मयि स सग्या तमगदत् ।
 वयस्य केयमद्य तरुता तव चेतसि । अनया कल्पयाऽपहृता-
 मप्यश्रमाळा नाशमी । इता नामेयम् । अनयाऽपहृत्यमाणा हृदयं
 रक्षयामिति । ततोऽभौ पुनरागत्य कृतककोपं कृत्वाऽश्रमालामप-
 हृत्य क्व गम्प्यते त्वयेति मामबदन् । अहमपि बिहस्य कण्ठान्मुक्ता-
 वलीमवमुष्याम्य मरेऽश्रमालेनि निदितवती । साऽपि मदाननबद्ध-
 दृष्टिना नाङ्क्षिता तेन । ततोऽहं यथाकथञ्चिन्नात्मा सहाम्बया
 गृहं गता सफलाः सग्रीर्भिर्मृग्मककिनी स्वमवने स्थिता । मोह-
 विमृष्टा क्व गतास्मि किमुक्तास्मि किं कृतवन्ती तत्सर्वं नाज्ञासि-
 यम् । मुहुर्तोदेव मम ताम्बूलकरङ्गवाहिनी प्रियमखी तरलिका प्रविश्य
 मामब्रवीत् । भर्तृदारिके त्वय्यागतायां येन कुमारेण तव कर्णे
 मञ्जरी कृता तेनाहं त्वदनं वृत्तं पृथक् । नष्टुच्चा वज्रपटिकायामायौ
 टिलित्या त्वयैवापित्यै तस्य देयेति स मन्वरे वज्रपटिकां समर्पित-
 वामिति । तजस्वरटिकाहस्तादादाय तां पटिकामहं तामार्यामवा-
 चयम् । वद तेन किमुक्तासि स त्वया किमुक्त इति तरलिका पुनः
 पुनः पृच्छन्ती कटिक्वाटमनयम् । अयं प्रदम्बमानेऽर्के प्रतीक्षती
 प्ररिश्योवाच । भर्तृदारिकया यौ तौ मुनिकुमारकौ दृष्टौ तयोरेक-
 सरो द्वारि निवर्ततीति । शीघ्रं प्रवेगमेयुक्ता सा मद्रियस्य सह-

चारिणं प्रवेशयामास । उन्निनेन सन्कारेण मया पूजितं म मद्रुपा-
हते पर्यङ्के मुहूर्तमिव विश्रम्य भयागमनकारणं पृथोऽभ्यधात् । अहं
कपिञ्जलो नाम तस्य मुनिकुमारस्य बालमुद्भूत । लज्जया वागपि
मे नावतरत्यभिधेयविषयम् । कायं शान्तो मुनिजन, क चामी
रागविभ्रमा । तथापि कृत्वाऽकार्यशतं सुहृन्माणा रक्षणीया इति
व्यवसितमेतन्मया । राजपुत्रि, प्रयाताया त्वयि हस्ते मुक्तावलीं
विभ्रस्तं मदन्तिकमुपागतः । नोपदेशप्रकारोऽमौ, न स दृष्टान्त-
विस्तरः, न सोस्त्युपायो मन्त्रो वा यो मया नाभ्यधीयत । वचोभिर्मे
खिद्यमानं तं विहाय कुसुमावचयायाहमन्यतोऽगच्छम् । पुनः प्रति-
निवृत्त्य किमयमाचरतीति ज्ञातुमिच्छन्प्रदेशं तं व्यलोकयम् । या-
वत्तं नाद्राक्षं तदा तदन्येयणाय मुचिरमचरम् । सकल विचित्र-
यनं तं लब्ध्वा तस्यावस्थां दृष्ट्वा विगताशस्तप्रबोधने तद्व्याणरक्षार्थं
सयज्ञोऽभवम् । नलिनीपत्रशयनं कल्पयित्वा तस्मिन् स्थापयित्वा
शीतलेन चन्दनरसेनाङ्गानि विलिप्य कदलीदलेन व्यजनक्रियामन्व-
तिष्ठम् । स तदवस्थोऽपि प्रपया किञ्चिदपि वक्तुमक्षमो ब्राह्मणलिनां
दीनां दृष्टिं मय्यपातयत् । ततोऽहं त्वदर्धाणाः सुहृदसव इति मत्वा
सुहृद्व्याणदक्षिणार्थमुपागतस्त्वामिति । एवं वदत्येव तस्मिन्कञ्चुकी
प्रविश्योवाच त्वमस्वस्थशरीरोति ज्ञात्वा देवी त्वां द्रष्टुं समागच्छ-
तीति । तच्छ्रुत्वा जनसंमर्दभीरुः कपिञ्जलो मदीयं प्रतिवचनमन-
पेक्ष्यैव निर्गतः । तद्विषयस्य दशां कपिञ्जलादुपश्रुत्वाभया किमभि-
हितास्मि कदा च सा गतेत्यहं नालक्षयम् । ततः कमलिनेन ते
कुमुदबान्धवे चैन्द्री दिशमलङ्घुर्वाणि कामेनोन्मु-
साधुकण्ठमवादिपम् । मल्लते स पर्यं ।

दहति । इतः शालं कुल्याचारो लज्जा गुरुवनाद्गम्यन्, इत्यथ कामो
यसन्तो विरहो मरणाद्गम्यन् । यद् किं करवाण्यत्रेति । एवमु-
क्त्वाऽहं मूर्छां गता । शीतजलानिलैर्मो सञ्ज्ञां प्राद्वित्वा साधुनेना
तरलिकामवीत् । किं शास्त्र गुरुवः केऽत्र वा लज्जा वा च कुल-
स्थितिः । आत्मनस्तस्य च यूनः प्राणा रक्षन्ताम् । अन्योन्नेष्टया
सहस्रो गन्धर्वाणां विवाह इति शास्त्रेषु पठितं तस्मादुत्तिष्ठति ।
तदैवमुक्त्वा तत्कालोचितवेवं विरचय्य तामेकामप्रतः कृत्वा गृहा-
निर्गताहम् । औत्सुक्येन कृतकवाया मे कामेतरचक्षुः पस्पन्दे । इमां
भूमिमागता काननेऽप्यतः ददितव्यनिमग्न्याम् । कतिचित्पदानि
गम्या पुण्डरीकं कं यातोति हा हतोऽस्मि किं करवाणि, तातरय
श्वेतफेतोः पुरतः किं वरयामि, पापे महाश्वेतं, अशमालया न तुष्टासि
मुहुरः प्राणा अपि त्वया हताः, वयस्य वार्षं मे देहि त्वया विना
न जीविष्यामीति विटपन्तं कपिजलमश्रीपम् । प्रवेष्टमानाङ्गी केनानु-
क्षिप्येव नीता तं प्रदेयं प्राप्य तत्क्षणोन्मत्तजीवितं प्रियमदाशम् ।
एतावदुक्त्वा पुनर्नवीकृतशोकमरेण्णकान्ता गूर्णं गता एता कन्या
भूमौ पपात । प्रनष्टसञ्ज्ञां चैनां यद्वह्नीदलमारुतेः शिशिरेस्तोषैश्च
प्रवृत्तिमापाप प्रभकारिणमात्मानं कृतागसममन्यत चन्द्रापीडः ।
तां च वमादे । आस्तां तावत् । नातः परं कर्तुं धोतुं वा शक्यम्
इति । कथमप्युपसंहृत्य शोकार्थेण सावदत् । विगतः परमस्ति
वाप्यं धोतव्यं वा । किं तु येन हतजीवितं किमर्थं तदाश्वं
नवीमि । तस्य तस्यानिरस्य दुःखस्य मरणादर्थ्यां प्रतिक्रियामपश्यन्ती
मरणम्यक्तापनिधया वाक्पर्वविशानकं बलेमि तावच्चन्द्रमण्डलापेऽपि
हिमोपममुतिः पुरयो निर्जगाम । महीतलेऽवतीर्ष्य तं यत्रिय

बन्तुभिर्बर्धमाणाऽपि साऽग्रहीन् । चिन्तयः पर खेदमापन्न सन्दि-
 शन् । महापेते तथा यत्स्व यथा तत्रैव तन्मा दुर्मह विमुञ्चतीति ।
 अतः कादम्बरी प्रबोधयितुं मया तरटिका प्रेषिता सा च अ आग-
 मियतीति । इत्य महापेताकथया दिन नीचा चन्द्रादीदोऽर्केऽस्त
 प्रयाते सप्त्याविधि व्यदधात् । ततो महापेताभिर्दिष्टे देवे पर्णशय्या
 मकल्पयन् । इन्द्रापुर्योऽपि निचुलट्टो चन्द्रापीडेन मयमिभो महा-
 धेतामुत्ते आचामो दत्ता सप्त्यभिहमिव ददी । यामिन्दा प्रयाताया
 कृतप्रामाणिक्रिये चन्द्रापीडे समाधेरान्यताया महापेताया अन्तिक-
 मुपागते तरटिका लग्न्यर्बुजाराऽऽपयी । सा महापेता प्रणिपत्यो-
 पविश्य आबधीत् । भर्तृदारिके, त्वन्मन्देसं निशम्य यथादम्बयोक्त
 तत्त्वं तच्छासनापातकेयूरफनुगायदृण्विति । केयूरकः प्रोवाच ।
 देवी कादम्बरी मगनि । किमिति त्वमसविद्वानेव मग्नम परीक्षसे ।
 अपथा त्वयि तपोवननिवासिन्या यदह स्वगृहे क्वे तेनोपात्रम्भोऽय
 मयि पातिन इति । एव ते त्रियसस्या प्रतिसन्देशः कथित इति ।
 एतच्छ्रुत्वा क्षण किञ्चिदन्तयित्वा महापेता चन्द्रापीडमभायत ।
 राजपुत्र, तव पेशल आचार आकारध निस्पृहाणामपि स्पृहां जन-
 यत । कादम्बरीवचस्त्वया श्रुतमेव । तस्मात्प्रमनाहते न योऽपि
 प्रनीकारः । इतो नातिदूरे गन्धर्वराज्यानी गच्छावः श्वः स्ववाहिनी
 च प्रमेप्यमीति । चन्द्रापीडः प्रजुवाच । भगवति, बहूकवाऽऽम् ।
 त्वया सह गमिष्यामीनि । ततो महापेता सह चन्द्रापीडेन पश्यामेव
 गन्तु प्रार्कत । केयूरयोऽग्रतो गत्वा कादम्बये चन्द्रापीडस्यागमने
 गुणानाकारं च न्यन्दयत् । किञ्चिदप्यने गत्वा चन्द्रापीडोऽपरामम-
 रावतीमिव गन्धर्वराजनगरीपाताय सा कदा अतीत्य कथातःपुर-

मिति । मण्डलेषा हारं गृहीत्वा चन्द्रापीडस्यानिकं गत्वा तस्य कण्ठे
हारममुयत् । हारेण कृतमण्डनश्चन्द्रापीडो ननुप्रकटापपरिवारितः
पूर्णदुरिष रेजे । कादम्बरी चिरं तमबलोक्य नितागमे प्रासाद-
शिखरादपातरत् । चन्द्रापीडोऽपि कृतसन्ध्याविधिः शय्यायामासी-
नोऽचिन्तयन् । ये मया दृष्ट गन्धर्वकन्याया विद्यासाक्षी गहवा
सुरलोमं जनमुदिरय बालां स्मरो नर्तयति । अथवा यौवनोन्मादकृत
एव मम भ्रमः । क मनुष्यः क गन्धर्वः । काठन सर्वं व्यक्तं
मविष्यति मम सेनिकानां तु काऽवरपेति । इति चिन्तयन्नेव निद्रा-
मवास । अपरेयुरुन्याय कृतग्रामातिक्रमः कादम्बरी महधेतां च
दृष्टा तपोरनुज्ञामवाप्येन्द्रायुधमारुह्य गन्धर्वपरिहृतः पृतनां प्रति
प्रस्थितः । गण्डमित्रं स्कन्धावारं केनाप्युपायेन लब्धमार्गं सरसीरे
सन्निविष्टं विलोक्य भगव्यापन्नं पत्रलेखां च स्ववृत्तागतविशै चक्रे ।
तस्यामतीतायां निशि रवावुदिते केयूरको हेमभूटादागस्य तममावत ।
कुमार, मण्डवदस्वस्थशरीरा कादम्बरी त्वां चाभीष्टां दिदृक्षत् इति ।
तदुच्यः ध्रुवा चन्द्रापीडः सह पत्रलेखया हेमकूटं तूर्णं ययौ ।
महधेतामभिक्रम्य सतः कादम्बरीमुद्याननडिनीतीरकल्पिते हिम-
मन्दिरे कदलीदलशय्यानिषण्णां ददर्श । चन्द्रापीडदर्शनेनैवाधासिता
सोन्याहुमिच्छन्ती तेन निवारिता । ततस्तपोः कुशाळसंप्रथपुरःसरा-
धिना नर्मगिरः प्रार्वर्तन्त । तत्र चिरं स्थित्वा चित्रैराढायेस्तस्थे
निद्रादार्थं निवेद्य गद्वनानुरोधाच्छान्तिके पत्रलेखां निषाय केयूरक-
दिनीयः पुनः कटकं ययौ । तत्र पूर्वैरुन्मयिन्या आगतं देवहारक-
मुपलभ्य पितुराज्ञां स्वपञ्चाचपत् । एकतोऽलङ्घनीयया गुर-
जनज्ञाऽन्यतः कादम्बरीगतेन प्रेम्णाऽऽहृष्यमाणद्वयधन्वापीडो

तीव्रे विरहदाशां किमिति क्षिप्तवानसि । केयूरकमुखात्तव गमन
 निशम्य सा वज्राहता शालिकुन्दरीव व्यकम्पत । ततः प्रमृति कर्ष-
 नार्नर्दिनेर्ग्रीष्मनिशेव सा निश्वासैः शनैः शनैः क्षीयते स्म । सक-
 डानि मण्डनानि विहाय केवलं रुदन्ती सा तिष्ठति । तस्या वि-
 हावस्थां वर्णयितुं न पारयामि । भूमौ विचेष्टमानाद्ग्री मद्गुत्तङ्गं
 मुखं निधाय सा मासप्रचीत् । उनिष्ठानय तं जीवन्ती मां यदी-
 ष्यसि । अहं गन्तुमशक्तेति । तदवस्थां दृष्ट्वाऽहं यातास्मि, अतः
 परं देवः प्रमाणमिति । विरतवचसि तस्या चन्द्रापीड केन निषेण
 मया गन्तव्यमित्य इति दृष्टौ । केतुचिद्विसेषु गतेषु केयूरफोऽपि
 कादम्बरीदशां वक्तुमशक्यम् । पर्यङ्कनिरण्णग्लानविग्रहं पत्रलेखया
 चामरेण बीज्यमानं चन्द्रापीडं दृष्ट्वा प्रणिपत्योपविष्टः केयूरकः ।
 ततः कादम्बरीवातां चन्द्रापीडेन पृष्ठं पत्रलेखया मुखं बीज्यम-
 षीत् । पत्रलेखया न किञ्चिदुक्तोऽसि । उक्तभेद्विमिह स्थितः ।
 तपोक्तोऽपि न्यितोऽसि किं समागमनेनेति । चन्द्रापीडेन सन्देश-
 कथनाय चोदितः केयूरको बभूवे । कथं जीवन्तु शुष्मासु विरहो
 हन्ति मामिति तस्याः सानूतया दृष्ट्या विमुष्टोऽस्मि न गिर । किं
 बहुनोक्तेन । तथाऽस्या विरहम्यथा पथाऽप्यापि सा जीवति वा
 न वेति मम मनः संशयद्वोष्ठापितमिति । यजहं न राक्षसधाण्डालो
 वा तर्हि मामर्चिरर्णवाण्डोदसरसमीरं प्राप्तं जानीहोनि सन्दिग्धा-
 न्येषुः पत्रलेखया सह केयूरकं प्रादिषोत् । तपोर्गतयोः गिर-
 मानसो गमनाय किञ्चिन्मित्रं यावदप्यप्रयत्नावयमेनां निरुतां
 नगर्या योजनद्वयमाश्रया भूमौ कृतनिवेशां शुश्राव । वैशम्पायनतः
 किञ्चित्किञ्चित् लप्य इति मन्वा पितुरात्म्या कटकं जगाव । तत्र

मीनि । चन्द्रापीडः पितुः पादयोः पतिञ्च प्राञ्जलिः सगद्ग-
मुवाच । तात शङ्कितदोरस्य ममेद प्रापञ्चित पन्थय गन्वा समान-
यामि । समनानीय मया गृहं नैव प्रवेष्टव्यमिति मे निश्चयः ।
तस्मान्ममनुजानीहीति । शुक्रनासस्त निधयानिवारयितुं प्रायत ।
मनोरमायुवाच । कुमार, त्वयि स्थिते पुत्रकं निजोत्सङ्गतं पश्यामि ।
त्वयि गते नूनमनपीमवाभ्येवेति । एवं तथा विलापवत्या य
फलणोक्तिभिर्निर्वायमाणोऽपि निधयं आजहात् । ततो वृषो यथा
जानासि पुत्रेणधुमरसन्दग्गद्गदाक्षरया निरोवाच । पित्रा दत्ता-
भ्यनुक्तो गुरुनम्रगम्य श्रान्तान्पार्थिवान् विनिर्ज्वलं लघीयसा परि-
क्षेपेण प्रातिष्ठत् । राजापि किं मयाऽभ्यनुज्ञात इति ध्रुवा दूषमानो
मगरी विदेश । यत्राह्वस्तु सेनानीर्निर्वायमाणोऽपि चन्द्रापीड-
मन्वगान् । चन्द्रापीडो दमितादर्शनोऽमुक कैलासविष्णुपोरुतरं
नैराजीगणत् । कनिषथैरवाहोभिरष्टोदसरस्तीरं प्राप्य तदाशेनां
द्रुष्टुं तस्या आश्रमं जगाम । तदानीं नैव लज्जितं वरुण विजयन्ती-
मात्मानं निन्दन्ती तामुपलभ्य चन्द्रापीडः वारणं प्रपथ । अघु-
विष्टतगुरी सा जगाद । केयूरकमुपात्त्वां पितृपञ्जरा गतं शाखा
कादम्बर्या निरेतने कतिचिदिनानि स्थित्वा वायदेतत्सोबनं प्रति-
निहृत्वा तावद्दनम्यटोर्विचिन्तं वृषानं विप्रमहाश्वम् । सो प्रस-
मिक्षयेव मदनोभुको भूत्वा नर्मबधोमिन्द्रेजयमास । यथा निर्भर्त्य-
मानोऽपि वार्यमाणोऽपि बहूनि दिनानि याममुज्ज्वलतो दीप्ता-
मवरोत् । एकादा निशि सपनगतां यामागतं निक्षयः प्राञ्जलि
सम्रागमश्छिन्नप्रवाचत् । ततः क्रोधेन परवत्या यथा पिबत्तं दुरा-
चारमिरमिषाय कमन्वटोर्जमुद्धृत्य देवता अनुप्राप ॥ एतौ

मीति । कपिञ्जलवचनाद्वैशम्पायनविग्रहं पुण्डरीकं परिग्रय महाधेता
 विटलाप । द्वितीयेऽपि जन्मन्यहमस्य मृत्यवे जाता यतो मरु-
 रक्तोऽसौ मया तत इति । कपिञ्जले रदती महाधेतामप्रसीत् ।
 धन्द्वेनैव कालेन पुण्डरीकेण समेष्यसि कादम्बर्यापि मयुरधन्वापीड-
 मापितैर्मोदयिष्यन् इति । कादम्बर्या परलेखामन्तरण पृष्टः
 कपिञ्जलस्तद्गतमहं न जानामीति प्रत्युवाच । ततः कपिञ्जलं
 व्योमोदपतत् । अपरेणुः कादम्बर्यो हस्तीतरुटिकोपलवेदिकायां
 चन्द्रापीडस्य देहं स्थापयित्वा जडेनाभिनिष्य चन्द्रेणानुलिन्य देव
 तोचितामरचितिं व्यदधान् । यदि सत्त्वोऽयमाभासस्तदा सर्वं साध्मे
 शान्त्या चेन्नरणं मम न दूरमित्यन्तर्निधित्य महाधेतां जगात् ।
 इदानीं सखीति त्वां व्याहरन्ती न श्रेयसिनाऽऽवयोः समान-
 मुखदुःखता विहितेति । ततः प्रसूति सा प्रतिदिनं चन्द्रापीडमूर्ति-
 मभूजयत् । गच्छन्तु दिवसेषु चन्द्रापीडस्य निर्विकारं शरीरं दृष्ट्वा
 स्थिरामाशां बबन्ध । ततो बलाहक सेनान्यमाहूयामारत । निमित्त-
 स्त्वं सर्वो वृत्तान्तः । प्रमुमाश्रामयितुमुज्जयिनीं गन्तुमर्हसीति ।
 श्वोऽश्वीन् । देवि, देवगुप्तस्य स्वयं गन्तुं मेव शक्नोमि । अन्यं
 प्रेरयामीनि । ततस्तेन स्मरितको आमासनपरिचारकचन्द्रापीडस्य
 स्वहस्तलिखिताक्षरं लेखं दत्त्वा प्रदत्तः । स गत्वा सर्वं रात्रे म्यवेद-
 यत् । राजा क्षारापीडस्तनयद्वन्द्वयुतिभ्यामूदधेतन उत्तरमिमन्तान्ते
 ॥ प्रत्यपमपर्यन्तम् । हुकनामस्तु तं प्रोवाच । देव, कर्मबन्धिव्यधेदिन
 धुतेतिरासशास्त्रस्य श्रोऽयं भवः । देवतानामुपीगां च पुराणेषु स्मृतिषु
 च मर्त्यदेहपरिमहं धूयते । त्वया देवीमुखे विसंधन्द्याः स्थो रत्न ,
 मया च पुण्डरीकाङ्गा गुरिणी समन्दयत । स्मरितको सिष्या ह्या-

क जयाम्यास क पर्योणं क वेत्कटम् । कोपवीतं क बला क
 मुनिर्भवान् क गुरङ्गमन्मेति । कपिञ्जलो मां तातसन्देशमन्वीत् ।
 मगवाञ् श्वेतकेतुः समाज्ञापयति । अद्यायुक्तामयागस्त्वदर्धं प्रव-
 र्तितः । यावत्स न समाप्यते तावत्त्वया जाबालेराश्रमान् कुत्रापि
 गन्तव्यमिति । यद्यपि त्वदन्तिके स्थातुमिच्छामि तथापि कर्मैव-
 देशाहतां गतोऽहं नातेन निवारितः, अतो गच्छामीति । इत्या-
 ख्याय मां परिष्वभ्य कपिञ्जलो गतः । गच्छति काळेऽहं कामेन
 स्वव्रतमानीतो शुर्वाश्रमतिक्रम्य गमनं प्रणि धियमकार्यम् । एकदाऽऽ-
 धमं दृष्ट्वा बीभ्य सहस्रोशीषोत्तरं दिशं प्ररिपतः । अदूरं गत
 एव नृपाक्रान्तं पानीयं पीत्वा यावत्तरोः कोटरे निद्रामसेवे ताव-
 न्मम शरीरं पारौर्बद्धम् । मुनोन्धितोऽहं ममाप्रतो मातङ्गयुवानमप-
 रम् । तमाममोक्षार्थमभ्यार्थमे । भद्रं सांभ्याकृतिसत्त्वं न मांसा-
 र्थीव दृश्यते तन्मां मुमेति । सोऽबवीत् । पराधीनः खल्वहमत्र ।
 त्वमत्र जाबालेराश्रमे तिष्ठन्ममाकं स्वामिदुहितुः कर्णगोचरं गतः ।
 तन्निर्योगाद्गृहीतोऽसि कन्धे मोक्षे च सेवाधुना ते प्रभवतीति ।
 तं गतानुस्य पुनरवगम् । त्वं पुत्रासि । स्मरवेदनां जानासि । अहं
 मुनिः सापादिशामकस्यां प्राप्तः प्रियोलम्पटाकृष्टं मां न रोदुमर्हसीति ।
 हा उवाच । यथा तथा भवतु । अहं त्वं पक्ष्ममेव नेषामीति ।
 अथ मातङ्गकन्यामागतः सोऽबवीत् । स्वामिनि, अयमिदानीतः
 म वैशम्पायनः द्रुक इति । सा छेदकाप्यार्द्रया दत्ता मां बीभ्य क्षणं
 बद्धाति भुक्त्वा मां पक्ष्मे भक्षिष्य । ततो महता शोकैनाभिभूतोऽह-
 मबिन्तयम् । अहो कत महाकलमनुग्रस्योऽस्मि यद् बाहणेन मया
 खण्डालदेमनि बाधो मेवः । मरुत्तनानेनेव हतजीवितं

मीति । मा चण्डालकन्यकां पादतफलोदका मां मधुरया गिराऽ-
नायन । फटान्यशान पानीयमुपभुङ्क्ष्व किं मौनमवलम्बसे । आप-
ःकाष्ठे द्विजानीनामपि सर्वाज्ञानुमतिं शास्त्रेण क्रियते । वत्स मोप-
यामं पुर्विनि । एव चण्डालासङ्शयस्तस्या वाक्यैर्विस्मयमानोऽचि-
न्तयम् । नूनमेवा न चण्डाली । मद्रक्तेनापि कर्मणेमां दशां प्राप्ता ।
मा मातेव स्निग्धया ज्ञा पश्यति । तस्मादस्या वचनं करोमीति ।
एव चिन्तयित्वा भोजनं व्यदधाम । मयाऽन्वहं प्रार्थ्यमानोऽपि
निजं रूपं नाकथयन् । एकदा प्रबुद्ध उपसि सर्वं पक्ष्णमार्यप्राप-
जनावृतमपश्यमानान् च नवद्वेषपञ्जरवर्तिनम् । तत्किमहं चिरं
रक्षितोऽनया कस्य हेतोर्येहानीत इति राजन्नाह वेत्तीति ।

एव शुभेन वणिक्ता कथामाकर्ण्य राजा शूद्रकः शम्पागृहाद-
ङ्गनमाजगाम । ता मातङ्गकन्यकां चानाययत् । सा दिशु स्वतोजसा
चन्द्रिका तन्वती जिनवन्द्योन्मिना स्वरेण जगाद । हे रोहिणी-
रमण सर्वकटानिधेय तारापते फादम्ययां निबद्धमायमात्मान-
मनुस्मर । मा श्रियं विद्धि । अहं चास्याविनीतस्य जगनी । अप-
मपि गुरुशामनं विलङ्घ्य मारयतां प्रयातुकामो योगदशा पित्रा ज्ञातः ।
तस्याज्ञयैव गच्छन्तमेन शरीर्बद्ध्या जनमङ्गभीत्या मागङ्गभूमि-
मानीतव्यस्मि । मुनेरस्य पितुः क्रतुः निदः, स्वमपि तथ्जसतासं-
मृतम्वतनुर्विहितः । अतुता गुवामिमे शरीरे उमिशया निजेन
श्रुता प्रियासङ्गममनुभवतमिति । इत्युत्तरत्वा दिम्पकातिः ॥
समुदयत् । अथ राज्ञः शूद्रकस्य हृदये लम्बापयतां गदनो
जङ्गमे विरहवेदनया निमज्जन्तां नीलं स प्राणाऽमुमोष ।
विदग्धमोऽपि विगतागुर्वभूव । शूद्रकस्य तनौ यवान्प्रगां

महः पुण्डरीकश्च कपिवलेन सह महान्तं कालं सर्वाणि सुखान्यन्व-
भवन् ॥

Kadambarī and Kādambari-
kathāsāra of Abhinanda

XV

PUSHPODBHAVA MEETS HIS PARENTS

देव, महीमुरोपकारायैव देवो गतवानिति निश्चिन्त्यापि देवेन
गन्तव्यं देशं निष्ठेनुमशङ्कुवन् मित्रगणं परस्परं वियुज्य दिक्षु देव-
मन्वेष्टुमगच्छत् । अहमपि देवम्यान्वेयणाय महीमटन् कदाचिदम्बर-
मप्यगतस्याम्बरमणे किरणमसहिष्णुरेकस्य गिरितटमहीरुहस्य प्रच्छाय-
शीतले तले क्षणमुपाविशम् । मम पुरोभागे दिनमप्यसङ्कुचितसर्वा-
वयवा कूर्माकृतिं मानुषच्छाया निरीक्ष्योन्मुखो गगनतलान्महारेण
पन्न पुरुषं कश्चिदन्तराल एव दयोपनतद्वयोऽहमवलम्ब्य शनै-
रचनितले निक्षिप्य दूरापातवीतसञ्च तं शिशिरोपचारेण विबोध्य
शोकानिरेकेणोद्गतवाष्पलोचनं तं भृगुपतनकारणमपृच्छम् । सोऽपि
कररुहैरश्रुकणानपनयन्नभापत । सौम्य, मगधाधिपामात्यस्य पद्मोद्भव-
म्यात्मसम्भवो रत्नोद्भवो नामाहम् । बाणिग्यरूपेण कालवपनद्वीपमुपेत्य
कामपि बाणिजन्यकां परिणीय तया सह प्रत्यागच्छन्नम्बुधौ तीरस्या-
नतिदूर एव प्रवहणस्य भग्नतया सर्वेषु निमग्रेषु कथंकथमपि दैवानु-
कूल्येन तीरभूमिमभिगम्य निजाङ्गनावियोगदुःखार्णवे प्रवमानः
कस्यापि सिद्धतापसम्यादेशादरेण षोडशं ह्ययनानि कथंचिन्नीत्वा
दुःखस्य पारमनवेश्यमाणो गिरिपतनमकार्यमिति । तस्मिन्नेवावसरे

॥ यथाऽनन्तं नमस्कृत्यार्चयेत् ॥ तदाऽपि न भवति नमस्कृत्य ॥
॥ यथाऽनन्तं नमस्कृत्यार्चयेत् ॥ तदाऽपि न भवति नमस्कृत्य ॥

De la k. r. gra-charita

11

THE MATHS OF PANDUCHA AND
SARASWATI[illegible]

मणिरिव हरेर्हृदयमाहादपति । का चाम्य त्रिभुवननमस्या प्रभान
 सन्ध्येव महत्स्तेजस्तो जननी । कानि चाम्य पुण्यभाशि भजन्त्य
 भिर्यामदाराणि । आर्यपरिज्ञानेऽप्ययमेव कस्य कौतुकानुरोधिना
 हृदयस्येति । इत्युक्तवत्या तस्या प्रकटितप्रश्रयोऽस्ती प्रतिन्याजहार ।
 आयुष्मति, सतां हि मियंवदता कुलविद्या । न केवन्मानन हृदय-
 मपि च ते चन्द्रमयमिव मुधाशीकरसीतलेरानन्दयन्ति वचोभि । दूरे
 तावदन्योन्यस्यालपनम् । अभिजातैः सह दृशोर्जपि मिथीभूता महती
 भूमिमारोपयन्ति । श्रूयताम् । अयं खलु भूषण मार्गयवंशस्य
 भगवतो भूर्मुख स्वखितयतिउक्तम्यादधप्रभावस्तभितजम्भारिभुजस्त-
 म्यस्य प्यवनस्य बहिर्हृत्ति जीविते दधीचो नाम ततय । जननी
 चाम्य जितजगतोऽनेरुपाधिकानुपातस्य शर्यातस्य मुता राजपुत्री
 निमुवनकन्यारत्नं मुक्तन्या नाम । ता सन्तु देवीमन्तर्वत्री विदित्वा
 भजनने मासि प्रसन्नाय पिता पत्यु पार्श्वान्वगृहमानापयन् । अस्तु
 च सा तत्र देवी दीर्घायुमेनम् । जनेहृताऽवर्धत तत्रैवायमानन्दित-
 शक्तिवर्गो बाटस्तारकराज इव राजीवलोचनो राजगृहे । मर्तु
 मयनमागच्छन्त्यामपि हृदितरि मासेचनकदर्शनमिमममुखमातामहो
 मनोविनोदनं नमाम् । अशिष्टतापं तत्रैव सर्वा विदाः सकला
 फलाय । काटेन चोपारद्वयीयनमिममालोस्याहमिवासायपि प्यवनोऽनु-
 मत्तु मुखकमलावटोन्नानन्दमस्येति मातामह कथंकथमप्येनं पितु-
 रन्तिकं व्यसर्जयन् । मामपि तस्य देवस्य मुगूढीतनाम्रः शर्यातस्वाका-
 कारिणं विबुधिनामार्न सृत्वपरमाणुमवधारयतु भवती । पितु पाद-
 मूलमायान्तं मया साभिसारमकरोत्स्थामी । तद्धि न कुलकमागतं राज-
 कुलम् । उत्तमानां च चिरन्तनता जनपत्यनुर्नीक्यपि जने कियन्मात्रमरि

मन्दाक्षम । अक्षीणः खलु दाक्षिण्यकोशो महताम् । इतश्च गव्यूति-
मात्रमिव पारेशोणं तस्य भगवत्स्थवनस्य स्वनाम्ना निर्मितव्यप-
देश व्यावन नाम चैत्ररयकल्पं कानन निवासः । तद्वधिक्षेपं नौ
तात्रा । यदि च गृहीतक्षणे दाक्षिण्यमनवहेलं वा हृदयमस्माक-
मुपरि, भूमिवा प्रसादानामय जन श्रवणार्हो वा, ततो न विमान-
नीयोऽय न प्रथम प्रणय कुतूहलस्य । वयमपि शुश्रूषो वृत्तान्त-
मायुमन्योः । नेयमाकृतिर्दिव्यता व्यभिचरति । गोप्रनामनी ॥
श्रोतुमभिलषति नौ हृदयम् । तत्कथय कतमो वनं गृहणीयतां
जन्मना नीत । का चेयमत्रभवतो भवत्या समीप इति । सा त्व-
वादीन् । आर्य, श्रोयमि कालेन । भूयसो दिवसानत्र स्यातुम-
भिलषति नौ हृदयम् । अल्पीयाधायमध्या । परिधय एव प्रकटी-
करिष्यति । आर्येण न विभ्रमर्तव्योऽयमनुद्विष्टो जन इति । एवमभिधाय
तूष्णीमभूत् । दधीचस्तु नवाम्भोभरगम्भीराम्भोभरध्याननिमया
भारत्या नर्तयन् वनलताभवनभाजो भुजगभुजः सुधीरमुषाच ।
आर्य करिष्यति प्रसादमार्याऽऽराध्यमाना । पस्यामस्तावत्तातम् ।
उत्तिष्ठ ब्रजाम इति । तर्धेति च तेनाभ्यनुज्ञातः शनकैस्त्याप
कृतनमस्कृतिरुच्चाल । नुरगाकूटं च तं प्रयान्तं सरस्वती सुचिर-
मुत्तम्भितपद्मणा निधत्तारकेण लिखितेनैव चक्षुषा व्यलोकयत् ।
उत्तीर्य शोणमचिरेणैव कालेन दधीचः पितुराश्रमपरं जगाम । गते
च तस्मिन् सा तामेव दिशमालोकयन्ती सुचिरमतिष्ठत् । कृष्णादिव
सप्रहार दशम् ॥

XVII

THE MEETING OF BHAIRAVĀCHĀRYA
AND KING PUSHPABHŪTI

भैरवाचार्यस्तु दूरदेव राजानं दृष्ट्वा नास्तिमित्रं जलनिधिं
चाळ । प्रथमतोऽप्यितिशिष्यलोकभोक्त्याय प्रत्युज्जगाम समर्पित-
श्रीकलौपायनञ्च जङ्घर्गसमुद्गीर्यमाणगङ्गाप्रवाहद्वाद्गम्भीरया गिर्या
स्वस्तिशब्दमकरोत् ।

नरपतिरपि प्रीतिविस्तार्यमाणधबलित्वा चक्षुरा प्रत्यर्पयन्निव बहु
तराणि पुण्डरीकवनानि दूरवनतः प्रणामं चकार । आचार्योऽपि
'आगच्छ, अत्रोपविश' इति शार्ङ्गलक्षणापीयमदर्शयत् । उपदर्शित
प्रथयस्तु राजा मत्तहसकलगङ्गाङ्गरमुभगां मधुरसमयी महानदीमिव
प्रवर्तयन् काच व्याजहार । भगवन्, नार्हसि भामन्यनुपम्बलिते खली
कर्तुम् । अभूमिरयं जन उपचाराणाम् । अलमतिमन्त्रणया । दूर
स्थितोऽपि मनोरथशिष्योऽप्य जनो भवताम् । माननीयं च गुरुबन्धोद
हृन्महर्षि गुरोरासनम् । आसतां च भवन्त एवात्रेति । व्याहृत्यैव
परिजनोपनीते वाससि निपत्ताद । भैरवाचार्योऽपि प्रीत्यानतिक्रम
णीय नृपवचनमनुवर्तमानः पूर्ववत्तदेव व्याप्राञ्जिनममजन् ।

आसीने च सराजके परिजने शिष्यजने च समुचितमर्घ्यादिक
चके । क्रमेण च नृपमाभुर्यद्वृत्तान्तं वरणं शशिपरनिकरविमला
दशनदीधितौ स्फुरतीर्दस्यनुवाच । तात, अतिनघतैव ते कथ-
यति गुणानां गौरवम् । सखलसम्पत्तायसि । विमवातुरूपान्नु प्रति
पत्तय । जन्मनः प्रमृत्त्यदत्तदृष्टिर्मि म्मापतैवेत् । दुर्गदीप्तानि कति-
चिदिपन्ते विवाहशानि । भगवन्निबभट्टारकपादसेवया समुपाविता

7

अत्रान्तरे स्वयमेवानाम्माता अपि तारमधुरं शब्दा विंमु । अता-
 दितोऽपि क्षुभितजलनिधिजलज्वनिधीरं जुगुडाभिषेकद्वन्दुभिः ।
 अनाहतान्यपि महत्तूर्याणि रेणुः । सर्वमुक्तामयघोरगापटह इव
 शिगन्तरेषु बभ्राम तूर्यप्रतिनन्दः । बिभूतकेसरसटाग्र साटोपगृहीत-
 हरितदूर्वापटवकषट्प्रशस्तौर्मुखापटैः समहेयन्त दृष्टा बाजिन । सलील
 मुग्धिनैर्हस्तारहवैर्नृत्यन्त इव श्रवणमुमगं जगर्जुर्गजा । वधौ
 चाचिराचक्रापुष्पमुत्सृजन्त्या लक्ष्म्या निश्चास इव सुरामोदमुरभिर्दि-
 म्यानिभः । पञ्चनां मन्दिरेषु प्रदक्षिणशिखाकलापकथितकल्याणा
 गमाः प्रज्ज्वलुरनिन्धना वैतानबह्व । तत्क्षण एव च शुक्रवाससो
 भ्रममुखाः कृतपुगप्रभापतप इव प्रजावृद्धये समुपतस्थिरे द्विजातय ।
 साक्षाद्दर्मे इव शान्त्युदकफलहस्तस्तस्थौ पुरः पुरोधः । पुरातन्य
 स्थितय इवाद्यन्तागता बान्धववृद्धाः । प्रटम्बमयुनालजटिलान-
 नानि बहलमलपङ्ककलङ्क्यालकायानि नदयतः कलियालस्य बान्धव-
 पुटानीवापुष्टान्पथावन्त मुक्तानि बन्धनवृन्दानि । प्रावर्तत च विगत-
 राजबुद्धस्थितिः कृतप्रतीहाराकृतिरपनीतवेत्रिवेत्रो निर्दोषान्त पुष्टवेतः
 समत्वामिपरिजनो निर्विशेषबालवृद्धः समानशिष्टाशिष्टजनः प्रवृत्तसकल-
 यटकलोकः पुत्रजन्मोत्सवो महान् ॥

Harsha-charita

XIX

THE STORY OF NÂBHÂNEDISHITHA

नामानेदिष्टं वै मानवं श्रद्धार्थं वसन्तं धातरो निरमजन् । सोऽम्बवी-
 देत्य किं मदाममातेति । एतमेव निष्ठावमवदितारमित्यमुवन् ।
 तस्मादाप्येतर्हि पितरं पुत्रा निष्ठावोऽवदितेतेषाचक्षते । सः पितर-

SANKARĀCHĀRYA'S INTRODUCTION TO HIS GĪTĀBHĀṢYĀ

भगवान् विष्णुः सुष्टेदं जगत्स्य च स्थितिं चिकीर्षमसीत्यादीनां
सृष्टा प्रजापतीन् प्रवृत्तिरक्षणं धर्मं ग्राहयामास वेदोक्तम् ।
ततोऽन्याथ सनकसनन्दनादीनुयाय निवृत्तिरक्षणं धर्मं ज्ञानप्रेरकप्रवृत्तयः
ग्राहयामास । द्विविधो हि वेदोक्तो धर्मः प्रवृत्तिरक्षणो निवृत्तिरक्ष-
णश्च । जगत् स्थितिकारणं प्राणिनां साक्षादनुदयनिधेयमवेतुर्य-
स धर्मो ब्राह्मणार्थवर्णिभिराश्रमिभिश्च श्रेयोऽर्थभिरनुष्ठीयमानः ।
दीर्घेण कालेनानुष्ठातृणां कामोद्भादीयमानविबेकविश्वनहेतुकेनाधर्म-
णामिभूयमाने धर्मे प्रवर्धमाने चाधर्मे जगत् स्थितिं परिषिद्धावपि
स आदिकर्ता नारायणाख्यो विष्णुर्ब्राह्मणचक्षुः रक्षणार्थं देवक्यां वसु-
देवादिंस्तान् किल सम्बभूव । ब्राह्मणचक्षुः हि रक्षयेत् रक्षितं म्यां
दिको धर्मस्तदधीनवाङ्मार्गमवेदानाम् ।

स च भगवाञ्ज्ञानैश्वर्यशक्तिवत्परिपूर्णोऽपि सदा सम्पन्नस्त्रिगुणा-
त्मिका वैश्वकी म्यां भाषां मूलप्रवृत्तं कृतीकृत्यात्रोऽभ्यसो भूताना-
मीश्वरो नित्यसुखमुक्तसुखभावोऽपि सन् स्वमायया देहवानिब ज्ञात-
इव लोकानुग्रहं कुर्वन्निब लक्ष्यते । स्वप्रयोजनाभावोऽपि भूतानुजिघृ-
क्षया वैदिकं हि धर्मद्वयमर्जुनाय शोकमोहमहोऽर्था निमग्नयोप-
दिदेश । गुणाधिपैर्हि गृहीतोऽनुष्ठीयमानश्च धर्मः प्रवृत्तं गमिष्यतीति ।
तं धर्मं भगवता यथोपदिष्टं वेदस्यासौ सर्वज्ञो भगवान्गीतादयं
सप्तभिः श्रृङ्खलैरेकानिबबन्ध ।

तदिदं गीताशास्त्रं समस्तवेदार्थभारसहस्रभूतं दुर्बिषयार्थम् ।
तदर्थाविस्तरणायानेकैर्विस्तृतपदपदार्थवाक्यार्थ-सायम-यत्न-तत्तद्विस्तारैः

जातिगोत्रजनार्थं दर्शनम्प्राप्तमूलम् । देशकालादिमात्रमपि लोका-
 न्योति सास्त्रव्यवहारसिद्धयर्थं दर्शनगणितसम्प्रदायानुमानपूर्वकम् ।
 भाविकथनमपि स्वनादिकालप्रवृत्तयुगसम्भावधर्माधर्मानुष्ठानकलविपाक-
 र्थेच्छिन्नज्ञानद्वारेण वेदमूलम् । अङ्गविद्यानामपि क्रान्त्यर्थपुरुषार्थ-
 प्रतिपादनं लोकवेदपूर्वकत्वेन विवेक्तव्यम् । तत्र शिक्षाया तावत्-
 दूषणकारणस्वरकालादिप्रविभागकथनं तत्रत्यप्रवृत्तम् । यत्तु तथा
 विज्ञानाद्ययोगे कलविशेषस्मरणं न देदमूलम् । एव कल्पसूत्रेणपि ।
 व्याकरणेऽपि चान्द्राग्न्यादिप्रविभागज्ञानं साक्षाद्भूतविभागवत्प्रत्यक्ष-
 निमित्तम् । साधुगान्धर्वप्रयोगाफलसिद्धिः, अपसन्देहं तु फल-
 वेगुण्यं मन्त्राति वेदिकम् । छन्दोविचियामपि गायत्र्यादिविवेको
 लोकवेदयोः पूर्ववदेव प्रत्यक्षः । तज्ज्ञानपूर्वकप्रयोगात् फलमिति
 श्रूतम् । ज्योतिःशास्त्रेऽपि युगपरिवर्तपरिमाणद्वारेण चन्द्रादिव्यादि-
 गतिविभागेन तिथिचक्रज्ञानमविच्छिन्नसम्प्रदायगणितानुमानमूलम्,
 प्रहसोत्पद्यद्वा सप्तनिमित्तपूर्वकतन्नुभाद्युभयकर्मफलविपाकसूचनं । तत्रत-
 शान्त्यादिविज्ञानद्वारेण वेदमूलम् । एतेन सामुदयास्तुविद्यादि व्याख्यातम् ।
 मीमांसा तु लोकादेव प्रत्यक्षानुमानादिभिरविच्छिन्नसम्प्रदायपण्डित-
 न्ययद्वारेण प्रवृत्ता । यावेता प्रधानपुरुषपरमाणुकारणादिप्रक्रिया
 मुष्टिप्रवृत्त्यादिरूपेण प्रणीतास्ताः सर्वे मन्त्रार्थवादज्ञानादेव दृश्यमान-
 सूक्ष्मस्यूतद्रव्यप्रकृतिविकारभावदर्शनेन च द्रष्टव्याः । प्रयोजनं च
 स्वर्गमागानुपायोत्पादकविभागज्ञानम् । सर्वप्रत्ययवर्णनमपि देवपुरुष-
 कारप्रभावप्रविभागदर्शनार्थम् । सर्वत्र च यत्र कालान्तरकलत्वादिदानी-
 मनुभवासम्भवस्तत्र धृतिमूलता ॥

SECOND PART

I

THE STORY OF EKALAVYA

अर्जुनस्य धनुर्वेदे परमं प्रावीण्यं बीर्याचार्यो द्रोणः परां प्रीतिं
गतस्तमुवाच । प्रयतिष्ये तथा कर्तुं यथा नान्यो धनुर्धरस्त्वत्समो
लोकं भविता । सत्यमेतद्वचोमीति । द्रोणस्य कौशलं धृत्वा धनु-
र्वेदजिघृक्षुषो राजानो राजपुत्राश्च सहस्रशः समाजग्मुः । ततो निशाद-
राजस्य हिरण्यधनुवः मुत एकलव्यो द्रोणमभ्याजगाम । निशा-
दोऽपमिति मत्वा द्रोणोऽर्जुनादीनामवेक्षया तमेकलव्यं नैव प्रति-
जग्माह । द्रोण उवाच । एकलव्य मम शिष्योऽसि शरप्रयोगे च
बलवत्तरः । गृह्णन्नेव निवर्तस्वेति । एवमुक्त एकलव्यो द्रोणस्य पार्श्वे
शिरसि कृत्वा वनमनुसम्प्राप्य द्रोणस्य मृष्मयीं प्रतिमां व्यश्नान्
तस्यां चाचार्यवृत्तिमवस्थपत् । तां श्रुतिं सदैव पूजयित्वा परया
श्रद्धयापैतो विमोक्षादानसन्धाने परं लघुन्वमाप । एकदा द्रोणेना-
भ्यनुज्ञाताः कौरवपाण्डवा युगया कर्तुं निर्गताः । कञ्चिदुपरा-
धानमादाय पाण्डवानुजगाम । स आ अरजितस्ततो मण्डिप्याहं
कृष्णाग्निजटाधरमेकलव्यं समावृत्त्य तदन्तिके भयंस्तस्यो । तदा
भयतस्तस्य द्रुनो मुने स्वस्पात्रविद्यायां लाघवं दर्शयन्तम शरान्यु-
गपद् मुनोश्च । स आ शरार्णास्यः पाण्डवानाजगाम । तं दृष्ट्वा परं
विस्मयमापज्जाहो इनेऽन्विष्यामि सं शरानस्यन्तमेकलव्यं द्रुतुः ।
विहृतदर्शनं सं नाभ्यजानन् को भवानिति च पर्यवृष्टन् । एकलव्य
उवाच । निशादधिपतेः मुतं धनुर्वेदवृत्तप्रमं द्रोणशिष्यं मां विदेति ।

तस्य वने जन सर्वे द्रोणायचम्यु । अर्जुनस्तु रहो द्रोणं
 नमामास प्रणमदकर्षात् । अहं भवता पूर्वमुक्तो न मे शिष्य-
 स्वर्गिणिष्ठः । न विदुर्नानि । अथ कस्मान्मर्गिणिष्ठो लोकादपि च
 द्रोणायान्नमदक्षिपन् मुनो भवन् शिष्योऽस्मीति । द्रोणो मुहूर्तं
 चिन्तयित्वा अर्जुनमाशोककण्ठ्य गतः । त्रष्टिन् चाम्बामसं धनुष्याणि-
 मर्तितः । गगनम्यन्ममेककण्ठ्य इदं । एककण्ठ्यस्तु द्रोणमायान्त-
 मवठेक्य प्रतुष्ट्य शिष्याः प्रगम्यामान शिष्य निवेद्य द्रोणस्या-
 गतः प्रायस्त्रिभ्यश्च । द्रोण एककण्ठ्यमुवाच । यदि मे शिष्योऽभि-
 नेतुं दीयतामिति । एककण्ठ्य प्रत्यवदत् । किं प्रयच्छामि । भवा-
 नातापयन्तु । न हि हिस्त्रिद्वयं देयं ममेति । द्रोणस्तमप्रवीत् ।
 इक्षिणोऽङ्गुष्ठो दीयतामिति । द्रोणस्य दास्य वच श्रुत्वाऽऽमनः
 प्रतिज्ञां कृत्य सत्यवार्दं निगार्हात् । मुनोऽदीनमानसोऽङ्गुष्ठं छित्वा
 द्रोणाय प्राददात् । तां गम्येककण्ठ्यो ह शीभिरेव व्यकर्षत् । न च
 तथा शीघ्रोऽभयथा पूर्वमासात् । ततोऽर्जुन प्रीतमना बभूव । एवं
 द्रोणं प्रियशिष्यमर्जुनमनुष्ठ वन्दन् विद्विजवान् ॥

Madadhvatī-Adiparva

II

A KING'S SELF-SACRIFICE

एकं द्येनेन प्रपायमानं प्रियदर्शनं कपोतो हृयदभं नाम
 नरैः शरणमागतम् । न मया मां तामादङ्गमुपागतं तं दृष्ट्वाऽथ-
 . ॥ । अहं, नानार्माहं मुमहदन्त्यं कस्मान्नरं सत्तातम् । तस्या
 इव किं कृतं येन न नानाकाल इव ममप्राप्तः । नवनीरोपला-

पीडवर्गं मुदसेन कपोत मा विगीहि । मत्सक्तामनुप्राप्त त्वां न
 कधिदपि प्रदीतु शक्नुयात् । त्वदर्थं काशिराम्य जीवितमपि वा
 त्यजेयम् । तस्माद्विस्त्रब्धो भव न ते किञ्चन मय विज्ञत इति । तदा
 श्येन आगत्य राजानमुवाच । राजन्, मम भक्ष्यत्वेन विहितमेव न
 त्वं प्रातुमर्हसि । तृष्णा मां बाधते क्षुधा च मां निर्दहतीव । तस्मा-
 देतं मुख क्षुधां मन्दयितु न शक्यामि । यदि स्वर्गिये नृणां रक्षणे
 त्वं प्रयुस्तथापि तृणार्तस्य खेचरस्य न त्वं प्रभुः । यदि त्वं धर्मार्थं
 कपोतं शरणागतं रक्षसि तर्हि क्षुधार्तं मामपि द्रष्टुमर्हसीति । राजा
 प्रभुवाच । क्षुधाप्रशमाय त्वदर्थं बराहं वा मृगं वा महिषं घोष-
 कल्पयामि । शरणागतं न त्यजेयमिति मे व्रतम् । पश्याय कपोतो
 ममाङ्गानि मयाज मुखतीति । श्येन उवाच । न बराहं न चाप्यन्यं
 कञ्चन प्राणिनं भक्षयामि । श्येना कपोतान् खादन्तीति सनातनी
 स्थितिरेषा । यदि कपोते महाम्नाव कोहन्तर्हि तस्य तुलया
 धृतं स्वमांसं मदां प्रयच्छेति । राजा प्रत्यमागत । महानेपोऽनुमहो
 यत्स्वमेवमाय । तव वचनं कश्चिन्मयीति । एवमुक्त्वा स राजा
 स्वमांसान्युक्त्योक्त्य तुलया समतोऽप्यत् । राजाऽऽरब्धं दारुणं
 कर्म क्षुधा तस्यान्तःपुरान् खियो हाहानिनादेन दिशो बधिरयन्व्यो
 विनिष्क्रान्ताः । मन्त्रिपुत्रजनस्य तातां च दृष्टितेन सर्वं गगनं
 निरुद्धम् । राजा पार्श्वतो बाहुभ्यामूर्ध्व्यां च मांसानि संच्छिद्य
 तुलामूरयत् । तथापि तन्मांसं कपोतेन तुल्यं न बभूव । यदा
 निर्मासो बधिराश्रुतो राजाऽस्थिमाम्रावरोपीभूतस्तदा मृग्युमाय तन्मांसं
 च कपोतसमानमानं बभूव । तदा देवद्वन्द्वमयो नेदुः । दिग्भैर्मात्से-
 रमिष्टोऽमृतेन चावसितो राजा विमानमधिष्टाय स्वर्गं गतः ।

हर्मरणोपेतौ विरजोऽम्बरधारिणौ बभूवतु । प्रमुदितैः मुदज्जने.
 सह क्रीडन्तौ प्रभूताः समा एकं दिनमिव निन्यतु । बरलाभेनोन्म-
 चाम्यां ताम्यामिन्द्रादयो देवा विजिग्यिरे । यतीनामाग्रमा टस्ता-
 दयाचकिरे द्विजास्तपोधनाथ प्रसथं हताः । तयोर्नृसंसे, कर्ममि-
 निर्नृतयज्ञस्याप्याया दिनष्टनृतिद्विजा बिष्यस्तनगराग्रमा कङ्काल-
 सङ्कीर्णा भूर्वभूष । तौ दैत्यौ सर्वा दिशो विजित्य निःसपत्नी भूत्वा कुज-
 क्षेत्रे निवेशं चक्रतुः । ततः सर्वे सिद्धाः परमरयो देवाथ पितामहस्य
 भवनं गत्वा तस्मै मुन्दोपमुन्दयोः सर्वमेव कर्म न्यवेदयन् । दीनाना
 तेषां बभौ निशम्य मुहूर्तं सञ्चिन्त्य मुन्दोपमुन्दयोर्वधे मति बन्ध
 विश्वकर्माणं चाह्वयत् । आगतं विश्वकर्माणं ब्रह्मा व्यादिदेश सुव्यगा
 रामगीपकनिधिः प्रमदैकेति । तथास्त्रियुक्त्वा पितामहं नमस्कृत्य
 विश्वकर्मा त्रिषु लोकेषु स्थावरजद्रूपेषु भूतेषु यत्किञ्चिदर्शनीयमुपलभे
 तत्समानीय दिव्यां योषितं निर्ममे । रत्नानां तिल तिलं समानीय
 यत्ता निर्मिता तन्मात्पितामहस्तिष्ठोत्तमेति तस्या नाम चक्रे । तिलो-
 चमा ब्रह्माणं नमस्कृत्य प्राञ्जलिब्रवीद्भगवत्कार्यमादिशेति । परमेष्ठी
 प्रोवाच । तिलोचमे मुन्दोपमुन्दौ गत्वा स्वीयेन प्रार्थनीयतयेन मयेण
 तौ प्रलोभ्य तया कुरु यथाऽन्योन्यं विरोधं गमिष्यत इति । तथेति
 प्रतिज्ञाय पितामहं नमस्कृत्य तिलोचमा गता । पृथ्वीं जित्वा निह-
 योवी तौ दैत्यौ यथाकामं विजहुः स्त्रीमिर्माल्यैर्गन्धैर्मोम्भैर्विनिर्देष्टे-
 रासवेध परं प्रीतिमवाप्तुः । एकरा विष्यस्य समतिष्ठानले ग्रन्थे
 पुष्पितामगां साष्टानां मध्ये तौ निवेशतुः । ततो वादिग्रन्ताभ्यां
 त्रिपस्तावुपातिष्ठन् गीतेषु तौ मुदितमानगौ बभूवतुः । ततस्तिष्ठोत्तमा
 नदीतीरे कर्णिकारपुत्राणि विचिन्वती यत्र तौ महागुरावास्तां तं प्रदेश-

माजगाम । आसवमदेनारक्तनयनौ तौ तौ चारुसर्वाङ्गी दृष्ट्वा मदन-
परवशौ जज्ञाते । आसनं विहाय सुन्दस्तिलोत्तमां दक्षिणे करे
जग्राहोपमुन्दोऽपि वामे करे । मुन्दोऽमापत ममयं भार्या तव
पूज्येति । उपमुन्दो व्याजहार मम भार्येयं तव क्षुपेति । नैया तव
ममवेति तावुमौ विवादं कृत्वा तस्या रूपेण मोहितौ विगतसीहादौ
नस्या. कृते गदायुद्धमारेभाते परस्परं गदाप्रहारैर्धूर्णिताङ्गौ रधिरदिग्ध-
शरीरौ तौ धरणीतले पेततुः । एवं तिलोत्तमया मुन्दोपमुन्दविना-
शेन देवकार्यं साधितम् । प्रीतो लोकेऽस्तस्यै वरं ददौ ॥

Mahābhārata-Ādiparva

IV

THE STORY OF DHRUVA, SON OF UTTĀNAPĀDA

स्वायंभुवस्य मनोः प्रियव्रतोत्तानपादनामानौ द्वौ मुतावास्ताम् ।
उत्तानपादस्य द्वे भार्ये बभूवतुः । अभीष्टायां सुरुष्यामुत्तमो नाम
तस्यात्यन्तबृहस्पतः पुत्रो जज्ञे । मुनीनां नामापरस्यां राण्यां ध्रुवो
नाम तनय. सम्भूतः । एरुदा राजासनस्थितस्य पितुरङ्कमाभितं
भ्रातरमुत्तमं दृष्ट्वा ध्रुवोऽपि तमारोढुं मतिं चक्रे । भूपतिस्तु प्रेयस्याः
सुरुष्या. समञ्चं प्रणयेनागतमुन्मद्भारोहणोऽसुखं पुत्रं नाम्यनन्दत् ।
अङ्गारोहणोऽसुखं भुवं दृष्ट्वा सुरुचिस्तमुवाच । वत्स, एष महान्
मनोरथः किं कियते । एतद्राजासनं ममैव पुत्रस्य योग्यं किमाप्ता
मिदपते त्वया । सत्यं त्वमस्य राज्ञः मुतोऽसि न पुनर्मदुराज्जात
इति । तद्वचनं श्रुत्वा बालः पितरमुत्सृज्य कुपितो मातुर्मन्दिरं

जगाम । पुत्रं कुपितमीरस्फुरिताधर दृष्ट्वा मुनीनिरङ्गमारोप्य समभाषत ।
 वत्स, कः कोपेतुस्ते, वस्तुवापराप्यति स किं तव पितरं न जाना-
 तीति । इत्युक्तो ध्रुवो मात्रं सर्वं वधाहृतं कथयामास । सुत-
 वचनं निशम्य दुर्मनापमाना दीना मुनीतिरवदत् । पुत्र मुरधि
 सयमेवाह, त्वं स्वयमाग्योऽसि । नैव तात त्वयोद्देशः कार्यः ।
 राजासनं छत्रं वगैश्चाद्य यस्यान्यजन्मकृतानि पुण्यानि तत्रैव भवन्ति ।
 एवं विचार्य ज्ञानेन व्रज । मुख्याः पुत्र उत्तमः पुण्योपचयसम्पन्नो
 मम पुत्रस्तु भवानह्यपुन्यः सञ्जातः । तथापि दुःखं कर्तुं नार्हति ।
 यस्य यावद्भाग्यभातं तेनैव बुद्धिमान् सन्तोषयेति । सुदृष्ट्या वक्षसा
 वेदस्पर्धे दुःखितो भगस्तत्र पुण्योपचये यत्नं करोतु । धर्मात्मा
 प्राणिहिते रतः सुखं लभेति । धुवः प्रयवदत् । अम्ब, मम
 प्रदानाय यस्ययोक्त तदुष्टवचनं भिन्ने मम हृदये नान्तर लभते ।
 अहं तथा बनिधौ यथा निहितस्य जगतः पूजनीयमुत्तमोत्तमं
 स्थानं प्राप्स्यामि । उत्तमो मम धाता विश्वं दत्तं राजासनमात्रेण,
 अहं पुनः स्वकर्मणा शासनं स्थानमिच्छामि वन्मम दिताऽदि न
 प्रापेति । इत्युक्त्वा मातुर्गृहान्निर्गम्य नगराद्दक्षिणवर्गे ययौ तत्र
 पूर्वगतान् सत्तरीं ददर्श । स राजपुत्रस्तान्सर्वान्प्रणिरम्य प्रश्रयावन-
 तोऽभ्यभाषत । ओ क्षत्रयः, मां मुनीन्वा ज्ञातमुत्तमरादतनपं ध्रुव
 निर्वेदापुष्पाकमनिकं प्राप्तं निवेदयेति । क्षत्रय उचुः । वत्स,
 पञ्चवर्षी नृपनन्दनस्य नैव यः निश्चिदुद्देशकारणं पश्यामः । किं-
 निमित्तस्ते निर्वेदस्तनकथ्यतामिति । ततो ध्रुवस्तेभ्यः सर्वं श्रांस ।
 तन्निदाम्य क्षत्रयः परस्परं प्रोचुः । अहो धात्र परं तेनो यद्वाह-
 स्पादि हृदयाभरणं नानुहन्तं नपत्सर्वतीति । ते ध्रुवमभ्यजन्

विन्ता दातुं, तस्य कायमहं सम्पादयिष्यामीति । भगवान् विष्णु
 भुवश्च तदमा गोविन्दं गन्धोवाच । वयं भुवः, यद्वाङ्मार्गनिरपेक्ष
 तदा मायि चित्तवाहितं, तेन तुष्टोऽहम् । वरं वरयेति । इदं भग-
 वतो वचनं निशम्य चक्षुषी तन्मील्य गङ्गाधरगङ्गाहारातिथर
 किरीटिनमधुनमात्रोक्त्य शिरसा प्रगताम जगाद् व । देवदेव, यदि
 मे तद्वत् भगवान्परमं तोषं दातुस्तदा भगवन्तं स्तोतुमिच्छामि ।
 वरमेतं मया प्रदधतु । अस्मादेतसि तव गतिर्न ज्ञापने तदहं बाल-
 कत्वाः स्तोतुं कथं शक्यामीनि । ततः प्राञ्जलिं भुवं भगवान्विष्णुः
 शङ्खप्रान्तेन परपशं । तत्क्षणमेव प्रमत्तवदनो मृगनन्दनो भूतधातार-
 मधुसूतं प्रगम्य मुष्टाव । भूमिरापोऽनलो वायुः स्वं मनो बुद्धिश्च
 यस्य कृतं तं परमंशं नमोऽस्मि । त्वं सर्वभूतक सर्वेशश्चासीति ।
 भगवानुवाच । भुवः, यत्त्वयाऽहं दृष्टस्त्वपमस्तन्मृतं त्वया प्राप्तम् ।
 मर्दानं तु नैव विरुद्धं ज्ञापने । तस्मादभिमतं वरं वरयेति । भुवो
 व्याजहार । भगवान्, त्वं सर्वभूतानां हृदि तिष्ठसि, यन्ममेक्षितं
 तन्विः तव परोक्षम् । तथापि दुर्निनीतद्वयेन मया यद्व्याप्यते
 तत्तुभ्यं कथयिष्यामि । ममोदरादजातस्य तव नैतद्राजासनं योग्य-
 मिनि मातुः सखी मां गर्भादवदन् । अतस्त्वग्रसादादन्वयं सर्वेश-
 मुत्तमं स्थानमहं प्रार्थय इति । भगवानवदन् । यस्त्वया प्रार्थितं
 स्थानं तत्त्वं व्यस्यते । यौमादीनां ग्रहाणां नक्षत्राणां सप्तर्षीणां चाप्यु-
 षरि स्थानं मया तुभ्यं दत्तम् । मुनीतिरपि तव माता तारका
 भूषाऽऽपत्यं स्वर्गनिधौ निवस्यतीति । एवं भुवो भगवत्प्रसादादरं
 स्थानमप्यास्त ॥

THE STORY OF NĀGĀRJUNA

पुरा चिरायुर्नासि नगरे सर्वसम्पदां केतनं चिरायुर्नाम भूपति-
 रासीत् । शोधितस्नानसम्पन्नो द्वापदुर्दानशीलो विज्ञानवान्नागार्जुनो
 नाम तस्य मन्त्री यभूव यः सर्वशोधियुक्तिज्ञः सिद्धरसायनस्तं राजान-
 माम्मानं च विजयौ विजयीकृतावकरोत् । कदाचित्तस्य नागार्जुनस्य
 सर्वेषु पुत्रेषु प्रेष्टः भुक्तो कालोऽपि एवमावसी । शोकमन्तव्यः स
 मन्त्रीनां मृत्युशान्तये तपोदानप्रभावतो द्रव्यैरभूतं स्रष्टुमुपचक्रमे ।
 शिष्टस्यैकस्यैवौषधस्य मेलनाय चाबदुचितं कालवीर्यं प्रत्यैक्षत तान-
 दिन्द्रेण सर्वं तद्विकीर्तितमनुष्मत् । इन्द्रः सुरैर्मन्त्रं कृत्वाऽधिनावेष्ट-
 मादिशत् । भुवि नागार्जुनं गत्वा यद्वचनादिदं श्रुत्वा । मन्त्रिणाऽपि
 सत्ता भयता षोऽपमनयः कर्तुमारब्धः । किं त्वं साम्प्रतं प्रजापति
 जेतुमुद्यतः । ये मन्त्रीभ्येन मरणधर्माणो निर्मिताभ्यान्मृतं साधयित्वा-
 ऽमराण्यर्जुमिच्छसि । एवं कृते देवमनुष्ययोः षो विरोधो भवेत्,
 यद्यप्यपात्रकामावाञ्ज जगत्स्थितिर्मध्येत । तस्मादेतदमृतसाधनं संहर-
 नो चेष्टुमिहा देवा भुवं द्यावं दास्यन्ति । यच्छोकादेष्ट यत्तत्त्वया
 क्रियते स तव शुभः स्फूर्तिरिति । एवं सन्दिश्य शब्दोऽधिनी
 प्रविधाय । तौ समामत्य नागार्जुनाभ्यां छन्वा तस्मै राजमन्देश-
 मूचतुः । तनो नागार्जुनो विष्णुः यक्षबन्धितयत् । इन्द्रवाक्यं न
 करोमि चेदासतां तावदेव द्वापदुर्दानावेष किं मे द्यावं न प्रयच्छतः ।
 तदेवाऽमृतसिद्धिरास्तां, यम पुत्रः शुक्रतैरशोभ्यां गतिं गत इति ।
 एवमालोभ्य नागार्जुनोऽधिनायभूत । इन्द्राणामनुष्टायाभूतविर्यां संह-
 रामि । भुवं चेन्नागमिष्यतं तर्हि यमादेनाभूते सिद्धे पृथिवी मयाऽ-

निरोदानायेदं मे शततमं जन्म तस्मान्मा स्म बोधः विधित् । न
 कोऽप्यर्थो भूतो विमुखो याति । तदिदानीं त्वपुत्राय स्वशिरो
 ददामि । त्वन्मुखाढोकनायैव विटम्ब एव कृतो मयेति । एष-
 मुक्त्वा नृरतिमाश्लिष्य कोपतर्धूर्णमादाय तेन राजपुत्रस्य कृपाणं
 व्यङ्गिपत् । कृपागप्रदहोण नृपामत्रो नागार्जुनस्य शिरशिच्छन्द ।
 प्राणत्यागोन्मुखे नृपे गगनादशरीरिणी वायुदधरत् । राजन, अकार्यं
 मा कृपा एव ते सत्त्वा नागार्जुनोऽस्तोष्य. संवृत्तो क्लोऽयमपुनर्जन्मा
 मुहसमां गतिं प्राप्त इति । एतच्छ्रुत्वा स चिरायुर्नृपो मरणव्यवसा-
 यादिरस्य शुभा राज्यं स्ववत्त्वा वनमाशिश्राय । तपसा परमां गतिं च
 प्राप । तन्पुत्रो जीवहरो राज्यमधितस्थौ । तथापि पितुर्वधं स्मरन्नि-
 र्नागार्जुनमुत्तरिचरेणैव राज्यभद्रं विवाह स निहतः । तच्छोकात्तस्य
 मातुर्धनयराया हृदयमरुडत् । अनार्यजुष्टेन यथा मृदृचानां
 नराणां कुतः शिवं भवेत् ॥

Kathāsaritsāgara VII

VII

THE DESCENT OF THE GANGES FROM THE HEAVENS

पुरा सगरो नाम धर्मान्मा भूषतिरासीत् । तस्य द्वे भार्ये बभूवु-
 रेका विदर्भराजस्य दुहिता केसिनी नामापरा क्षात्रियनेमेर्दुहिता
 मुपर्णमगिनी मुमतिर्नाम । सह ताम्ब्यां सगरो हिमवन्मासात्
 भृगुप्रसवने सानी तपस्तपे । पूर्णे वर्षराते तपसाऽऽरुषितौ मुनिर्मगु
 सगराय वरं प्राददात् । एका भार्या वंदाहृदिकरं पुत्रं जनयिष्यति

गन्धते बह्वथ जलधारिणो महान्मानो वप्यन्ते । अयं यश्चरोऽ-
 रमारमनेनाधोऽदनीत इति ते सगरामजाः सर्वभूतानि हिसन्तीति ।
 संश्रस्मानां देवनानां वचः श्रुत्वा भगवान्पितामह उवाच । यस्य वामु-
 देवस्येयं कृत्वा वमुपा महिषी स एव प्रभुः कपिल रूपमास्थाय
 धरां धारदिष्यति तस्य वेषाग्निना च सगरामजा दग्धा भविष्य-
 न्तीति । पितामहवधो निजस्य दृष्टा देवाः स्वं स्थानं जग्मुः । मही
 भित्त्वा सगरपुत्रा पितरमेवामुवत । उवाच मही परिक्रान्ता बलव-
 न्तश्च यदासुरपद्मगा निपुदिता न त्वधं तद्वर्तारं वा पर्याम
 किमत्र करिष्याम इति । समन्तुः सगरः प्रपुत्राच । भूयः पृथ्वी
 एतत्, अभस्य हर्तारमासाद्य कृतार्थो निर्वर्तयामिति । पितुर्वचनं
 श्रुत्वा सर्वे पुत्रा रसातलमप्यववन् । खन्यमाने रसातले तैधतलपु
 दिभु प्राप्याधामु विरूपाक्ष-महापद्म-सौमनस-भद्राक्ष्या दिग्गजाः
 पृथ्वीधारेण निपुत्रा दृष्टाः । तान्प्रदक्षिणीकृत्य प्रागुचरां दिशं
 रोवेणावनन् सगरपुत्राः । ततः कपिलरूपधारिण सन्ततनं वासुदेवं
 तस्य नातिदूरे च चरन्तं इयं ददद्भुः । तमभस्य हर्तारं मत्वा महता
 क्रोधेनाविष्टाः एनित्रलाङ्गलधरात्मन्वधार्कस्तिष्ठ तिष्ठ त्वमस्माकं
 यक्षिणं तुरगं दत्तवानसीति आमुवन् । तेषां तद्वचनं श्रुत्वा कपिलो
 महता रोषेण हुंकारमकरोत् ते च तस्य रोषाग्निना भस्मराशीकृताः ।

पुत्रादिरगलाम्नाश्च सगरः पौत्रमंडुमन्तमवधीत् । सूरः कृत-
 बिभ्रः पूर्वैश्च तेजसा तुभ्योऽसि । तस्मात्पितृणां गतिमन्वेय । अभि-
 वादानभिवाद्य विप्रकरान्धवा च सिद्धार्थो निर्वर्तस्वेति । एवमु-
 त्तोऽशुमान् धनुः छत्रं चादाय जगाम पितृभिः सातं च मार्गं प्राप-
 यत् । सर्वान्दिग्गजान्सम्पूज्य पितृन् वाजिनश्च हर्तारमुदित्य

याथ इति । पितामहो भगीरथं प्राह स्म । भगीरथ, महानेर मनो
रयः । इमां हिमवतो अपेष्टां मुतां धारयितुं ह्यत्र कोऽप्यन्य सम
धेस्तम्भाच्छ्रुतिमत्र नियुञ्जेति । एवमुक्त्वा गङ्गा चाभास्य परमेष्ठी
एह देवेन्द्रिषि जगाम ।

गते रितामहे भगीरथोऽङ्गुष्ठाग्रनिरीदितां वसुमतीं कृत्वा वन्तर
म्नुशस्तोमापतिम् । पूर्णे सवसरे दम्भुर्दमवरीन् । प्रीतोऽह
निरसा शैलराजमुतां धारयिषामीति । ततो गङ्गाऽतिमहदूपमास्थाय
नभस्तः शिपिशिरसि महता केनेन पपातावन्त्ययं शङ्कर गृहीत्वा
मोतसा पातालं व्रजामीति । तस्या अवधेप क्त्वा कुब्जो हस्ता
नितोभावयितुं शक्तिं चक्रे । इदम्य मूर्धनि पतिता सा जटामण्डला-
निर्गम नैव लेभे तस्मिन्नेव जटामण्डले बहून्संवस्रान्बभाम । तत-
स्तप आस्थाय भगीरथ शङ्करमप्रीययत् । न गङ्गां विन्दुसरः शक्ति
विसमर्जे । विसृज्यमानायां तस्यां सप्त स्रोतानि जज्ञिरे । हादिनी
पावनी नटिनी चेति तिस्रो गङ्गाः प्राची दिशं मुचधुः सीता सिन्धु-
धेति तिस्रः प्रतीची दिशं जग्मुः । सप्तानां स्रोतसा सप्तमी दिव्य-
स्पर्न्दनमास्थितं भगीरथमन्वगच्छत् । गङ्गाच्छङ्करशिरस्ततो धरणी-
मागता गङ्गा यत्रमानस्य जहोर्गङ्गादं संश्रावयामास । मृदो जह-
र्गङ्गाया सर्वं जलमपिबन् । ततो देवा गन्धर्वा ऋषयश्च जहूमपूजयन्
गङ्गां च तस्य दुहितृत्वंऽस्थापयन् । ततस्तुष्टो जहुः श्रोत्राभ्यां
तामसृजन् । तस्माद्गङ्गा जहमुता जाह्वी चेति प्रोच्यते । पुनर्भगी-
रथरथमनुगच्छन्ती गङ्गा सागरं प्राप्य रसातलमुपगच्छत्सगर-
पुत्राणां च भस्म स्वेन पवित्रेण जटेनाश्रावयत् । गङ्गाया सद्विटेन
भस्मन्यादुने सति गङ्गा भगीरथमुवाच । सगरस्य पतिः पुत्रसहस्राणि

अप्रतिशब्दसम्भावे न समाचरेत् । गुरोर्भगवत्पुत्रस्य यथेष्टसतो न भवेत् । गुरोः परोक्षमनुपाध्यायाचार्याऽपूजावचनोपपदनूत्यं तस्य नाम नोदाहरेत् तस्य च गतिमाप्तिर्दृष्टिर्न नैवानुवर्धते । परं गुरोः परीक्षार्थं निन्दा वा प्रवर्धने तत्र वर्णो विधातव्यो ततोऽन्यतो वा गच्छेत् । गोऽधोग्यान्प्रामादस्सन्नेषु फटेषु शिलाफलकनौषु च गुरुरागार्थमासीत् । तन्निहिते गुरोर्गुरोः गुरुवद्भूतिमाचरेत् । श्रेय मु. आर्षेण गुरुपुत्रेण, गुरोश्च बन्धुषु गुरुवद्भूतिं नियममाचरेत् । गुरु-
 दोषिणो गुरुवद्विद्वत् । यथा स्त्रियेण स्त्रियारि उभते तथा प्रपञ्चारी दुष्टगुण्यगतां विजयपिगच्छति । आचम्य प्रपतः समा-
 हितं दुष्टो दंशे जप्य जपन्ययाविधि संख्ये उभे उपासीत । माता-
 पिताऽऽचार्यं पूर्वजो भ्राता चातेनापि नावमन्तव्याः । वृणां सम्भवे यं
 ज्ञेयं मातापितरौ सहते तस्य निष्कृतिर्विपरीतैरपि कर्तुं न शक्या ।
 तन्मात्मापितराचार्यस्य च सर्वदा प्रियं कुर्यात् । तेन त्रिषु तुष्टेः
 सर्वं तप समाप्यते । विषादप्यमृतं ब्राह्मं बालादपि सुभाषित-
 मभिप्रादपि सद्ब्रह्ममेध्यादपि सुवर्णं च । धर्मविद् ब्रह्मचारी
 गुरवे पूर्वं किञ्चित् दद्यात् आत्सवं गुरुणाङ्गो यथाशक्ति गुरवेऽर्घं
 दद्यात् । क्षेत्रं हिरण्यं गामधनं उत्तरोपानह्यममनं धान्यं शकं वासांसि
 च गुरवे दत्त्वा तद्वितीतिमर्जयेत् । वेदान् वेदो वेदं वाऽधीत्याऽ-
 विद्वत्प्रपञ्चर्षो गृहस्थाग्रमावसेत् ॥ Manuscript II

IX

GAJENDRA-MOKSHA

अस्ति गिरिकः क्षीरोदेनावृतत्रिभुवो नाम यो रूपायसदिरिष्म-
 दैस्त्रिभिः शृङ्गैः पयोनिधिं दत्तः स च रोचयन्नास्ते । स

निशिज जाय्य जजाप । ओं नमो भगवते नमै यस्मादिदं सर्वं
 मन्त्रात् । यस्य देवा कश्यो वा पदं न विदुः स मामवतु । यस्य
 सुमद्वा पदं दिग्वा वा विमुक्तमद्वा मुनयो अने उत धरन्ति यस्य च
 जन्म कर्म जामत्ये गुणदोषौ वा न विद्वेने स मे गति । नमो
 नमस्तेऽग्निउत्कारजाय निष्कारणाय परंसायानन्तशक्तये सर्वमाशिणे
 गिरा मनमामपि च विदुराय । तमश्च परंशमव्यक्तमाष्याभिरुयोग
 गम्य सूक्ष्ममतीन्द्रियमनन्तं परिपूर्णवीदे । विधसुत्र भूषिताख्य
 मञ्ज परमेश्वर प्रणमामीति । त गजमेवमार्तमुपउम्य जगन्निबानो
 गरदेन समुद्रमानो देव मह गजेन्द्रमस्याजगाम । स गजेन्द्रो हरि
 खे द्वा माम्भुजं करमुक्षिप्य वाचमुद्दरयन्, नारायणाखिलगुरो
 भगवन्मम इति । न पीदित गजं सप्ताहं सरस उग्रहार भगवान् ।
 विषादितसुराद्माहायाममुचत् । तदा हरेस्तन्मर्म शंसन्तो ब्रह्माद्या
 देवा कुमुदशुद्धिं सुमुचुर्दिव्या दुन्दुमयो नेदुर्गन्धर्वाऽप्सरसो ननु-
 गुर्जगुध । स माहो देवद्रुमुनिशापान्मुक्तः सद्यो गन्धर्वरूपमास्याय
 पुरयोत्तमं शिरसा प्रणम्य परमेस्वरोऽप्रायत देवेन प्रदक्षिणीकृत्य
 स्वं लोकं जगाम । गजेन्द्रोऽपि भगवन्परोनाज्ञानबन्धनादिमुक्तो
 भगवतो रूप प्राप । स पूर्वस्मिन्नन्मनि द्रविडेपु पाण्ड्य इन्द्रपुत्र
 इति कथातो विष्णुव्रतपरायणो राजा बभूव । एकदाऽऽराधनकाष्ठे
 गृहीतमीनव्रतो यावद्धरि समर्चयामास तावन्महामुनिरगम्य, सिन्धे,
 सह तप्रागच्छत् । अकृतार्हणादिकं तूष्णीं म्रियत तं वीक्ष्य श्रविष्णु-
 कोप शाप च तस्मा अददत् । असाधुरयं दुरात्मा स्तब्धमतिर्गज
 इवान्धं तमो विशत्विति । भगवत्परापादेव गजेन्द्रव्यापने तं
 गद्गदामनो मोक्षयामास ॥

X
SARAMĀ AND THE PAṆIS

रमापारनिवामिनोऽसुरा पणयो नामेन्द्रस्य गा अपजहुर्पततश्च
 न्यग्रन् । बृहस्पतिस्तदपश्यदृष्ट्वा चेन्द्राय शशंस । अथ पाक-
 भामन सरमा तत्र दौत्येन प्राहिणोत् । तामसुराः पणयः पप्रच्छुः ।
 कन्याणि, कुत आगता त्व कस्यासि किं वा तव कार्यमिहास्तीति ।
 तान्तरमाऽब्रवीत् । अहमिन्द्रस्य दूती तस्य गा युष्मान् व्रजं धान्यि-
 ष्यन्ती विचरामीति । तामिन्द्रदूतीं विदित्वा पापचेतसोऽसुरा ऊचुः ।
 सरमे, मा गाम्बम्, इहास्माक स्वसा भव, गवां भारं विभजाम
 इति । साब्रवीत् । अहं म्यसृचं वा धनानि वा नेच्छामि । तासां तु
 गया पय पित्रामि वा यूय निगूहथेति । ततोऽसुरास्तथेष्टुस्या पय
 आजहुः । सा म्यभावाह्नौन्याच तदामुरं द्वयं बलपुष्टिकरं परं संय-
 नन पय पीत्वा शनयाजनविस्तारं रसां पुनरतरयस्याः परे पारे
 तेषा मुदूर्जेष पुग्माभीत् । इन्द्रः सरमां पप्रच्छ कचिद्वा दृष्टयन्-
 मीति । आमुस्य पयस प्रभावास्ता नेतीन्द्रं प्रयुधाच । क्रुद्ध
 इन्द्रस्तां पदा जघान । तत पय उद्गिरन्ती मयोद्दिता सा पुनरेव
 पणीन्प्रति जगाम । रुग्निवाहन. पदानुसारिपद्भ्या रथेन गत्वा पणी-
 यघान ताभ गा पुनराहरत् ॥

Bṛihaddevatā VIII

XI
THE STORY OF ŚYÁVĀŚVA

पुत्र रथशीनिगिति न्यातो राजर्षिरभवत् । स पश्यमाणोऽग्नि-
 भमिगम्य प्रगाय प्राञ्जलि. शिष्याऽऽप्मानं कर्तव्यमर्थं च रमापदिषा-

अत्रे मुत्तमर्चनानमं नामाकिंशधाट्टगीत । स सपुत्रस्तं राजानं
 यदतिद्वयेऽप्यगच्छत् । अत्रिपुत्रस्पर्धनानम इषावाधो नाम पुत्र
 आसीत् पिता मुदा साहोपाह्वान्तर्वेदनप्यापिनोऽमवत् । अर्ध-
 नाना सपुत्रो गन्वा नृपमयात्रयत् । विनते यजे यशस्विनी राजपुत्री-
 मरदयत् । दृष्ट्वा मे राजपुत्री स्यादिनि तस्य मनोऽमवत् । इषावा-
 धस्य तस्या तदा मनः सक्तं बभूव । सोऽर्धनाना याम्य राजान-
 मत्रवीत् सपुत्रस्य मया राजन्निति । इषावाधाय सुतां दिव्युर्द्वप
 स्वमहिषीमब्रवीत् । अहं यस्यां इषावाधाय ददामि किं ते मतमिति । सा
 राजानमब्रवीत् । राजर्विभुज्जडाऽहम् । न नी जामाताऽनृषिर्मवेत् ।
 एष इषावाधो मन्त्राजं हि दृष्टवान् । ऋषये यस्या दीयतामिति ।
 भार्गवा सह सम्पन्न राजा तं अन्वाकष्टाऽनृषिर्मेव कृच्छिजामाता भवितु-
 मर्हतीति । इत्थं यज्ञे तेन नृपेण प्रत्याख्यात अतिर्य्यवर्तत । इषावा-
 धस्य तु राजकन्याया नैव मनो न्ववर्तत । ततस्तौ पितापुत्री पुत्नीदं
 तस्मां च पार्थिवौ तस्मात्तमहिषी च शशीयसीमभिजग्मुः । तस्मा-
 पुत्नीदौ राजानौ स्वयमृष्योः पूजां चकृत् । तस्मानुमता शशी-
 यसी इषावाधाम बहुविधं धनुः गा अधाध प्राददात् । पितापुत्री
 स्वमाश्रमं गन्वा दीप्ततेजसं महर्षिमग्निमन्यवाद्रपेतान् । आसीच्च
 इषावाधस्य मनसि । मन्त्रस्यादर्शनादहं सर्वज्ञोमनां कन्यां न
 दृष्टवान् । अथह चैकमत्रर्शी स्यां महान्मे हर्षो भवेदिति । एवं
 विनयतस्तस्य मदग्नेः प्रादुरासीत् । पार्थे संस्थितास्तुल्यस्त्वान्
 समानवयसो दनमवधसो मदतः स ददर्श । तांस्तुल्यवयसो देवान्
 पुराविप्रहन्तु विभित् । इषावाधोऽनृष्यत्वे नृप स्येति । तदा
 वदमूनमरतो देवाननुष्यत् । तावृमिस्तथाव । यन्मदतो दृष्टेव

[illegible]

Brahmadevatā V

THE STORY OF NAVA Part I

[illegible]

यन्ती गच्छता कालेन बात्यापरा दक्षामध्युवास । तदा साऽनघ
 दाही सर्वाभरणभूषिता सखीनां मध्ये विद्युदिवासोभन । नादसी
 नयनाभिरामा बाला न मानुषेष्ट यक्षेष्ट देवेष्वपि वा दृष्टपूर्वा श्रुतपूर्वा
 वा । नलोऽपि भुवि रूपेणातुलेनापरः कन्दर्प इवामवत् । नलस्य समीपे
 जना दमयन्त्या रूपगुणादिसम्पद कुतूहलाद्भूतं प्रसक्तं । तेन च
 नलस्य दमयन्त्यामनुरागमत्तया वरुधे यथा ह्युक्त काम धारयितु-
 मदाहूतस्तोऽन्तःपुरसमीपस्थे वन एकस्मिन्नेव रहोऽवसन् ।

एकदा भुवर्णपक्षधरान्हंस्तान् वने विचरतो दृष्ट्वा तैश्चामेक ॥
 जग्राह । सगो नलं ध्याजहार । राजन्, अकूरमतिः खगोऽहं न
 त्वया हन्तव्यः, यदि मम प्राणान् रक्षसि तव म्रियं सम्पादयिष्यामि ।
 दमयन्त्या सकाशे त्वां तथा प्रसंसिष्यामि यथा त्वरन्त्यं पुराणं वा
 न कदापि मम्यते तवैव च भार्या भविष्यतीति । एवमुक्त्वा राजा
 हंसमुत्सर्ज्य । सर्वे हंसाः समुत्पन्न्य विदर्भान्गन्वा दमयन्तीमुपगुण्य
 भूमौ निर्युः । ससखी दमयन्ती प्रेम्ण तेषामद्भुत रूपं विमिता
 तान्महीतुमैच्छत् । हंसास्तु दमयन्त्या सखीभिर्भानुगम्यमाना, सर्वत
 प्रमदावने विसर्ज्युः । यं हंसमन्वधावदमयन्ती स मानुष्य गिरा
 तामुवाच । दमयन्ति, निरपेष्ट नलो नाम गुणरातिरधिनीत्युत्स्यो
 रूपेण शासिता प्रजानां मनुषिण भूपतिर्वर्तते । तस्य यदि त्वं भार्या
 भवेत्तर्हि मुदति तव जन्म सकलं भवेत् । नोऽत्र नलो वरस्यं च
 स्त्रीणां रजम् । यदि युवयोः सङ्गयो भवेत् तर्हि न रमेन वरयनस्येव
 सर्वेषां प्रीतये कल्पेतेति । एवमुक्त्वा दमयन्ती हंसमादिशत् ।
 त्वमप्येतदेव नलं वदेति । हंसः सकलमुदन्तं नैस्थाय निदेशाचक्षे ।

हंसवचनाश्रम्य दमयन्ती स्वास्थ्यं न लेभे । नलवदपरमानु-

वुर्दिन । ६९ देवेरतो मलोऽप्यपी । मुरक्षितानि राजमदनानि
प्रवेत्स्यत वप दायामीति । अण्वप्रभावेण दायामीति शक उच्यते ।

तथेपुरुषा नाने दमयन्त्या निवेः जगाम । तत्र वपुः देदीप्य-
मानो मुमुक्षुराहो तनुयथा वडनवत्स्यत चन्द्रममपि प्रभा-
शिशानी मर्तागणममाहता ता दृष्ट्वा नम्य कामो बहूथे सत्यनिष्ठसु
वपं चापमपि तमधारयत् । नउमग्रनिमग्नस्य दृष्ट्वा सत्यो विस्मिता
किञ्चिदपि व्याहृतुंमश्रमा अमकन् । दमयन्ती तु मितदूर्ध्वं नर-
मम्यभावन । सर्वानवपाद्ग वीर, वत्स्य कुत समागत कथं चाप्राह-
क्षितस्ते प्रवेत्ता । इदं वेत्त मुरक्षित कर्तव्ये राजा चोपशासन इति ।
मल प्रयुवाच । कम्याणि, देवानां दूत मां मलं विद्धि । तेममेव
प्रभावेगाहमलक्षितोऽत्र प्रविष्ट । दण्डप्रिवृणयमानामेकतम पति
वरदेति । दमयन्ती देवेभ्यो नमस्कृत्य प्रहस्यावधीत । राजन्,
यत्तुभ्यं रोचते तत्पुन किं करवाणि । अह यद्यान्यत् किञ्चिन्म-
मान्ति तद्य सपं तद्य चरणेऽर्पित, तवेव कृते मयेते शृपा. सनिपा-
तिता । त्वपि बहानुरागा मां यदि प्रत्याह्वयास्पसि तर्हि विप्रमग्नि
जलं रग्ध वत्पास्प इति । नल प्रयुवाच । येयमहं पादरजसाऽपि
न तुल्यस्तेषां लोकापालानां प्रणयं विद्वन् कथं मां सानुवं पति-
मिच्छसि । देवानां विप्रिषं कुर्वन्नेरो मृषुमृच्छति । तन्मानुरोत्तथा-
न्वरपन्थति । शोकत्रलापुननेत्रा दमयन्ती नैदमवोचत् । मां सत्यवत्त
नल, मर्त्येभ्यो देवेभ्यो नमस्कृत्याहं स्वामेव मर्तारं शृणु इति । राजा
तामुवाच । आहवसिनि, देवानां दीप्तेनाप्रागत्याहं स्वार्थमेव सम्पा-
दयितुं नीताह इति । ततो दमयन्ती व्याकुलां शय प्रत्याहरन्ती
स्मिन्वा राजानमवधीत् । नरेष्वर, इन्द्रपुरोगमा देवा आपान्तु तेषा-

मे । मन्त्रि गणद वा वरयिष्ये । एव कृते न ते कोऽपि दोषो भवि-
ष्यतीति । नतो नन्यो देवानाजगाम । ते च त सर्वमेव वृत्तान्त-
मपुच्छन् । स च यव यथाञ्जन तेभ्यो न्यवेदयत् ।

पुण्यदहन भीमो महीपालान्मन्यवर आजुहाव । नृपा. कनक-
न्यम्भर्षिचर नारगेन विराजित रङ्ग प्रविश्य विविधेभ्यस्तनेभ्यस्तत ।
देव नद नन्योऽपि राजर्षिभिर्न प्रविशन् । तत्र शुभामना राज्ञा
चर्तते मनसि च प्रमया भागनी दमयन्ती रङ्ग प्राविशत् । राज्ञे
नामसु सखी समानेभ्य भैरवी नटनयाकारान्वज पुण्यान्ददर्श । वयो-
वेश्मपैर्ययाना लता य य दृश न न नट मेन । प्राप्रलिर्भूत्वा
देवमानसमग्रीत । तर्हि मनसा वचसा चात्र नातिचरामि तर्हि देवा
नट मे ननाम प्रदिशन् स्व रूपे च नारयन्व येनाह पुण्यश्लोक
नयमभि वली शीर्षा । एतत् तत्तत् स्वरपारिदेव यथा तस्याश्च नैतथे
तममनाराग । एतत् तत्तत् तत्तत् तत्तत् तत्तत् । मा भवान् विनुधान-
वदानात्तनम्य ता र मोक्षाना न्यु नट न तदिपरीत न्यु विचजमाना
तस्य वचो न जगत् परमशुभना भज न तस्य स्फुरेऽमृजत् । नट
प्रहृष्टानरासा दमयन्तीभूता । क. पाणिनि, प्रायवमानाना देवानामपि
भक्तिर्वा यत्न भाभेच नारा वरयम् तस्मात्ताव जीव तव वचने रतोऽहं
नवर्यमिति । नट दमयन्ती च दरा शरण गता । नन्योऽपि पाकपाठा
नटायाष्टी वगन्द्वा त्रिदिव गता । सायेकद्वय गता भीमो नटस्य
नमयन्ताव विवाह कारयामास । नैकभूत कर्माणिदिनान्युपि वा
देवभेग समनःकाल स्व नगर त्रगाम । गता दमयन्त्या मह विधिधान्या
नान्भुञ्जानः प्रजा समेग परिपालयन्ता यजयत् । इन्द्रभेग पुण-
स्त्रिदिवेन नाम कन्या च दमयन्त्या जनयामास ।

पिबन्त्या दिवः शब्दन्तो हापर कर्त्तव्या सदापान्ति ददन् ।
 एकः कर्त्तव्यमर्थः । कर्त्ते, द्वारेण सह कः वाच्यमीति । दमयन्त्या
 शब्दं ददति ॥ प्रयुक्तः । इन्द्रः प्रहस्य समुत्थाय स्वयम्भो निर्-
 णोऽग्रमन्ताम् । अ दमयन्त्या नलो कृत् इति । कर्त्तुं सत्तोप गतः
 मुवाह । देशानः समस्तः परमपत्नी मानुषं पतिमङ्गोत्त तम्प्राप्तस्य
 शिषुः दण्डधारणं न्याय्यं भवेदिति । दमयन्त्या नरस्य वरणा-
 मामासि समनुगतम् । मर्यगुणोरेत वेदविदः मन्यवत नलः ललन
 का नाशयेत् । यो नलमेवगुणविशिष्टमपि क्षमः कामयेत् ॥ मूः
 आन्तानमेव शयैरस्य, अ भवेदिति देशः उक्त्वा दिवः ययुः । गतेन
 देशे कर्त्तुं शक्तिपरं व्याजहार । अहं कोपं सवन्तु नोत्सहे । नल
 उक्त्वा तः राज्यादुभेन विष्णामि । नामो दमयन्त्या सह रस्यते
 त्वं मम माहाव्य कर्त्तुमर्हसीति ।

द्वारेण सह कर्त्तुमर्हतामागन्तान्ताप्रेक्षी विरः न्यवसत् । द्वादशे
 वर्षे कर्त्तुमर्हता ददर्श । नेक्यो मूर्खः कृत्वोपसृष्टस्य पादयोः शीघ्र-
 महर्षेण मन्यमान्तास्तः । तद्वाण एव कर्त्तुमर्हताविशत् । पुष्कर
 नलस्य भातरं गत्वा कर्त्तुमर्हता । नलः दीप्त्यः मया कृतसाहाय्यकं
 भवान्नलमश्नुते ज्ञेयति निगन्तान्ताविशते चेति । पुष्करो भातरं
 पृतायानुसृष्टे । महामना राजा तस्याद्धानं न वक्षते । तयोर्पुते सप्र-
 हृते नलः कर्त्तुमर्हता जीवने स्म । कोऽपि नलं पृताविशारभितु
 न शक्नोति । सर्वे पौरा राजानं पृताविशारभितुमगताः । तान्द्रु
 भिमी शोषोपहतचेतना नलं वभाषे । नायः कृद्मर्हतागुल्यैर्वेदिगिर्म-
 त्रिभिश्च समन्वितः पौरजनः समागतस्तं द्रष्टुमर्हसीति । एवं पुनः
 पुनरुक्तोऽपि नलो ॥ विजयः प्रवभाषत । ततस्ते पौराः सल्लभ-

दुःखिता दमयन्ती भेषमानोवाच । नाथ, तव सङ्कल्प सङ्कमानाया
मम हृदयं वेपते गात्राणि च सीदन्ति । इतराभ्य विरजं शुष्क-
मान्वितं मम पति त्वामुच्छ्रय्य कथमहं गच्छेयम् । भार्यासमं किमपि
नास्ति भेषजं नरस्यार्तस्येति । नलः प्रत्यवादीत् । एवमेतकः
सन्देहः । मीरु, नाह त्वां त्यक्तुमिह इति । दमयन्त्युवाच । नाथ,
यदि मां हातुं नेष्टसि किमर्थं तर्हि विदर्भानां पत्न्या असङ्कटपदि-
श्यते । यदि त्वय्यं रोचते सहितावेव विदर्भान्गच्छाव । विदर्भो-
धिपस्त्वां पूजयिष्यति त्वं चास्माकं गृहे सुखं वक्ष्यमीति ।

एवमुक्ता नलः प्रत्यवादीत् । न तव पितरं विरमस्यो गमिष्या-
मीति । नलस्यासह काचित्समामुपेयाय वैदर्भ्यो सह च धरणीतले
सुष्याय । सुषुन्वासी दमयन्ती श्वेतस्वपरिविताऽश्वयमन्त्रान्ताऽचिरा-
देव निद्रा लेभे । नलस्तु शोफोन्मथितचित्तो न शेते स्म । आसी-
त्वात्य मनसि । किं नु मे मरणं श्रेय, तत जीवितम् । मय्यनु-
रक्ता दीना दमयन्ती मङ्कते मृतं दुःखिता । यदि यदिहीना
स्यास्तर्हि कदाचिन्ममनं गच्छेत् । एनां पतिव्रता न कोऽपि पथि
धर्मेयितुं शक्नुयादिति कञ्चित्समाविष्टचेतसा निधयं कृत्वा दमयन्त्या
लसगो मतिं बबन्ध । ततो राजा निवर्ततामाम्बनधित्तयिष्या दम-
यन्त्या वरप्रसावकर्तृनाथ विधिवन्विष्यन् सनैपदेसो विक्रोशमुत्तम
राजमाससाद । तेन च वामसोऽर्थं विउरय तेनाप्याने परिष्ठाप्य
मुतामुत्तम्य दमयन्ती प्राद्वन् । पुनस्तु प्रतिनिवृत्त्य चारहासिनी
बलार्थसंगृह्णा दमयन्ती दृष्टाऽतोदीत् । कनिना सौहार्देन चाहृष्य-
माणो द्वितीयावकाशेण मनसा दोलेष मुहुरापाति स्म मुहूर्मुहूर्-
वृत्ति स्म । अन्ते च भार्या विसृज्यैकाकिनी वनं जगाम ।

गने नले गतस्मा दमपन्ती प्रबुद्धा वाक्चलं नापश्यत् तावच्छो-
 साकुल्या मयस्मा च भवान्ने प्राकोशः । ना नाथ, किं मां जहामि
 विजने येन मोक्षस्मि । नेहा राज, कथं नन्यवाग्धर्मशो भवान्मां मुक्ता
 पतिपता नोऽगः यकः स ग गतः । गतावान् परिहास्य पर्याप्तः,
 जन नोनाम्भ दशगमानमिति । गिरजोऽककुल्या रुदती सेतस्तत
 यथाऽऽ । कुम्भमिव रुदन्ती शक्तीमितस्तत कश्चिन्महा
 नाथोऽजगर त्रयोदश वगाः । पत्रगेण मय्यमाना सा बहु
 वदन्दा । तस्या रुदन्तमाकण्ठ्य गहनं तेन विचारकभिद् व्याधो
 जवनागम्य निजनेन शम्भेण पादविनाजगामुग निशस्य च त
 ताममोचयत् । ता मर्दिनं प्र गत्याहारेण समाश्वास्य च पप्रच्छ ।
 रुदस्य व कथं चार्त्तमन्वते गम इति । दमपन्ती सर्वं यथारुतमाच
 चक्षे । ता भक्तुमहाद्गी पुण्ड्रकं गीतमाननाथ । स्मृमन्वीततयाऽतिस्फुट-
 शरीरं दृष्ट्वा सः । गता मर्दमाना तामशरशरव्यती प्राप ।
 कामात्म्या मद्वृणया गच्छा सा वायच्यः पदार्तिगुमागुरोऽभूत् ।
 पतिराग्रीवहीनाः । नातकाऽनन्ताः । मया । त्वय दुर्मेनेर्भावे विज्ञाय
 कृपान्विता त शशाय । त्वत् नेत्रेऽनन्ताः मनसापि न चिन्तये तर्हि
 नगजीवनाऽयं पगाम् । पतिर्भावे । तमाः । त्वनर्द्रिदम्भो द्रुम इव
 म ध्यायः पशतः ।

निहत व्याधः दमपन्ता । मर्दशिरिकत्या । आशरशरशरीरं नागा-
 परिगणायोक्तं । बहोविविधाऽपि भिन्नानि चन प्रतप्तः । तत्र च बहु-
 नाथमात्मदागान् । गरीनं बहूनि पवतानि मयाम च दृष्टेः । श्रीन-
 दाशरानोदत्ताः । दमपन्ती वायुमण्डोऽन्तरो नयनाहारेभुर्नाम मुंष्टमाधम-
 ण्डोऽऽ सामेवाय । नयोऽहानां नयत्र कुशलं पप्रच्छ । ते च ता

वा स एव स्वयमज्जागडेदिति । दमयन्ती बभावे । समयेनात्र
 वक्ष्यामि । उच्छिष्टं नैव भुञ्जीय, कस्यापि पादधावन नैव कुर्यान्,
 धन्यान्पुराणैव प्रभावेय, यदि मा कश्चित्प्रार्थयेत् तर्हि स पुमान्दण्ड्यो
 भवेत् । मर्तुस्त्वेगणार्थं श्राद्धान्प्रत्येयम् । यदेतत्ते रोचते तर्हि
 वक्ष्यामीति । राजमाता तथेति प्रत्यगृह्णात् स्वदुहितं च सुनन्दां
 नामाशेषत् । इमा मेरुध्रीं देयीकस्या जानीष्व । त्वत्पुत्रवयस्का
 ते सखी भवतु । एतपा सह मोदस्वेति । तत् प्रभृति दमयन्ती
 नलमनिरां चिन्तयन्ती तत्र न्यवसत् ।

Mahābhārata-Vanaparva

XIII

THE STORY OF NALA

Part II

दमयन्तीमुत्सृज्य गहने बने धाम्पजलो महान्तं दाघं ददर्श ।
 तन्मये कस्यचिद्भूतस्य शब्दं श्रुत्वा पुण्यश्लोकं नलमिधावेति ।
 मा भैरीरित्युक्त्वा नलोऽग्निमग्नें प्रविश्य कुण्डलीकृतं नागराजमप-
 श्यन् । स नागः प्राञ्जलिर्भूत्वा नलमुवाच । मां कर्कोटकं नागं
 विद्धि । केनचिद् गृह्णर्हिणाहं शतः । तिष्ठ त्वं स्यात्वर ॥ यत्त-
 वल्लवा नैष्पतीति । तस्य छापापशपदमपि विचलितुं न
 शक्नोमि । मां शत्रुमर्हति भवन् । तव मखा मविष्मामि तस्मान्मा-
 नाद्यम शीघ्रं गच्छेति । एवमुक्त्वा स नागेन्द्रोऽह्मृष्टमात्रको बभूव ।
 नलश्च तं गृहीत्वा दाघविवर्जितं स्थानमगच्छत् । नाग उवाच । नैरथ
 धानिचिपदानि गच्छ उत्तरोऽहं श्रेयो विवास्यानीति । दशमे पदे

या ॥ एव स्वयमवगाच्छेदिनि । दमयन्ती वमारे । समयेनात्र
वक्ष्यामि । उच्छिष्टं नैव मुञ्जीय, कस्यापि पादधावनं नैव कुर्याम्,
अन्यान्पुरुषानैव प्रमायेय, यदि मां कश्चिप्रार्थयेत् तर्हि स पुमान्दण्ड्यो
भवेत् । भर्तुरश्वेयणाधं ब्राह्मणान्परयेयम् । यद्येतत्ते रोचते तर्हि
वक्ष्यामीति । राजमाता तयेति प्रअगृह्णात स्वदुहितरं च मुनन्दा
नामावोचत् । इमा सैरग्री देवीकक्षां जानीष्व । स्वतुल्ययस्का
ते सखी भवतु । एतया सह मोदस्वेति । ततः प्रभृति दमयन्ती
नलमनिशं चिन्तयन्ती तत्र न्यवसत् ।

Mahābhārata-Vānaparva

XIII

THE STORY OF NALA

Part II

दमयन्तीमुत्सृज्य गहने बने भाम्यन्नलो महान्तं दावं ददरी ।
तन्मये कस्यचिद्भूतस्य दान्द शुभ्राव मुण्यष्टोक नलमिधावेति ।
सा भीरीरित्युक्त्वा नलोऽग्निमयं प्रविश्य कुण्डलीकृतं नागराजमप-
श्यत् । ॥ नागः प्राङ्मुखोऽभूत्वा नलमुवाच । मां कर्षोटकं नागं
विद्धि । केनचिद् ब्रह्मर्षिगार्ह यतः । तिष्ठ त्वं स्थावर इव पाष-
ाण्डस्तां नेष्यतीति । तस्य शापापदापदमपि विचिन्तुं न
शक्नोमि । मां शत्रुमर्हति भवान् । तव सखा भविष्यामि तस्मान्मा-
मादाय शीघ्रं गच्छेति । एवमुक्त्वा स नागेन्द्रोऽहुष्पात्रको बभूव ।
नलश्च तं गृहीत्वा दावविश्रितं स्थानमगच्छत् । नाग उवाच । नैरथ
कानिचिन्पदानि गच्छ ततस्तेऽहं श्रेयो विधास्यामीति । दशमे पदे

ग्रामं गवां च शतसहस्रं दास्यामि । न चेच्छस्याविहानेतुं दमयन्ती
 नलश्च तथापि ज्ञातमाश्रयोस्तयोर्गवां सहस्रं दास्यामीति । एतन्निराम्य
 प्रहृष्टा ब्राह्मणाः सर्वसु दिक्षु समार्षं नलं विचिन्वन्तो विचेरुः ।
 सुदेवो नाम ब्राह्मणधेदिपुरीमागतोऽन्यैर्ब्राह्मणै सह भोजनाय राज-
 वेदमणि कृतप्रवेशस्तत्र सुनन्दया सह स्थितां कृशां विषगां मणिमां
 धूमजालेन निवृत्तां विमावसौ. प्रभाविव दमयन्ती ददर्श । तां
 समीप्य भैमीति तर्कयामास । आनीक्षास्य मनसि । इमामय दृष्ट्वा
 कृतार्थोऽस्मि । यतो नाम परं नार्या भूषणम् । तेन रहितैता
 शुभांग्यपि न शोभते । कदा नु खलु मर्तुः समगमात् पारं दुःखस्य
 यास्यति । अहमेतां तावदाश्रयस्यिष्यामीति । एवं विमृश्य भैमी-
 मुपगम्य सुदेवस्तामववीत् । वैशर्भि, अहं तव भ्रातुः सखा सुदेवो
 नाम ब्राह्मणो भीमस्य वचनात्त्वामन्वेष्टुमागतः । पिता ते जननी
 भ्रातरश्च कुशाकिनः । तत्रस्थौ ते दारकापि कुशाकिनौ । त्वच्छते
 ब्राह्मणाः शतशो महीं भ्रमन्तीति । दमयन्ती सुदेवमभिज्ञाय स्व-
 बन्धुजनस्य कुशलं पप्रच्छ दरोद च । राजमाता तां रुदतीं दृष्ट्वा
 सुदेवमववीत् । आचक्ष्व मे केयं कस्य केयं कथं वा त्वयामि-
 शतेति । सुदेवोऽपि दमयन्तीगतं सकलं वृत्तं शशंस । अस्या
 भ्रुवोर्मध्ये मलेनान्तरहितोऽपि पितुर्मया निरूपितस्तेनाहमेनां विदितवा- १०.५
 निति शोकाच्च । तच्छ्रुत्वा सुनन्दा पितृप्रच्छादकं मलं शोधयामास । ११.१
 तं व्यक्तं पितुं दृष्ट्वा राजमाता सुनन्दा चाश्रूणि समुत्सृज्य तां परि-
 पस्वकते । राजमातोवाच । त्वं मम भगिन्या दुहितासि । अहं तव
 माता च दशार्णाधिपतेः सुदास्यः सुते । यथैव ते पितुर्गोहं तथेदमपि
 मन्तव्यं त्वयेति । दमयन्ती प्रहृष्टेन मनसा मातुर्भगिनीं प्रणम्य

भूने क्नु मुन्य दास्यामि । त्वया बहुपङ्कनं न कोप्यन्त्य एतावत्कारि-
 यन्तीनि । तत मुदेयमाहूय मातु ममभ्रं स दमयन्ती वभाषे ।
 मुदेकापोष्पा गत्वा ब्रुहि ऋतुपर्णम् । दमयन्ती पतिमन्यं वरिष्ठ-
 मित्रानि । स च स्वयंवरं च प्रयतिष्यते । तत्र बहवो राजानो
 राजपुत्राश्च गच्छन्ति । स भीरुं नलो जीवति मृतो वेति न
 शयते । यदि मन्यते तर्हि शीघ्रं गच्छेति । ततः मुदेवोऽयोष्पा
 गत्वा वयादिष्टं सर्वमनुपर्णाय दाशम् । मुदेवस्य वच धृत्वा बाण्येय-
 बाहुकममूनीन्गारधीनाहूय ऋतुपर्णं उवाच । दमयन्ती स्वयंवरमा-
 स्थास्यति ततोऽहं विदर्भान्गमिष्यामि । ह्यतस्त्वञ्च बाहुक, यदि
 स्वमभिमान्यमेऽद्वैतेनैव तत्र गन्तव्यमिति । राज्ञेयमुक्तस्य नलस्य
 हृदयं व्यदीर्येन दुःश्रवणमिदृशं प्रदर्शयौ । भया मुदेण पाप-
 मुदिता निहता वेदर्भा वृशम् कर्तुकामा । द्वियौ हि नाम प्रहृत्या
 चक्रा मम दोषश्च दारणः । दुःखमोहितयाऽनया किं श्वेवं व्यसित-
 माहोस्विन्मर्द्ध एवायमुपायक्षितितोऽनया । नैवं तादृशी पतिव्रता
 कर्हिचिन्तुर्यान्मापस्या च विरोपतः । यदत्र सत्यमसत्यं वा तदन्वा-
 पणमुवाच । राजन्, एकाहेन विदर्भनगरीं गमिष्यामीति प्रणिजाना-
 मीति । बाहुक ऋतुपर्णेन त्वर्यमाणोऽपि बाजिनः सम्यग्विशसमानः
 पुनः पुनर्विचारं तेजोबलमग्नितान्हीनलक्षणवर्जितान्वातरंहन-
 सिन्धुजान्दृशानश्चानानीतवान् । कृशाङ्गास्त्रान्दृष्ट्वा राजा सकोपं
 वभाषे । किमिदं व्यथयितुं त्वया । किमर्थमस्मान्विप्रलभसे । एते
 कृशा अन्धा एकेनैव दिनेन महान्तमप्वानं कथमतिप्रमिष्यन्तीति ।
 बाहुक उवाच । एते ह्यथा एकेनैव दिनेन विदर्भान्गमिष्यन्ति ।

नल इदेव तदा धेपमानः प्राञ्जलि कठिस्तमुवाच । कोपं संयच्छ
 नृपते, नगराजस्य विनेण दिवनिशं दृष्टमानोऽहं तव शरीरेऽवसम्,
 न्वां शरणे प्ररन्नोऽस्मि मम हव शृणु । ये मनुजास्त्वं कौर्ते-
 दिष्यन्ति तेनं मत्प्रभूतं भयं न भविष्यतीति । एवमुक्त्वा नलः
 षोष न्यपगन्वन्तिध विभीतकं प्रविवेश । ततः प्रभृति विभीतकोऽ-
 प्रसास्तः संहृष्ट । कठिना विमुक्तो नलो रूपमाप्रविबर्जितः
 प्रदृष्टान्तरामा हयान्दूर्वेस्मादधिकतरं बोद्धवामास ।

प्रदोने विश्भीनागतं राजानपुत्रपुर्णं जन्त भीमाय न्यवेदयन् ।
 रघुषोभेज तर्षा दिता नादयन् स राजा पुरं प्राविशत् । तं रघुषोरं
 धृत्वा ह्रमयन्ती चिन्तयामास । यथाऽसौ रघुनिर्वोतो मेदिनी पूरय-
 न्मम चेत आह्लादयति तथा मन्ये नल एवागतः । अथ यदि चन्द्राम-
 यकं संख्यासीतगुणं नलं न पस्यामि तर्हि विनश्यामीति । एवं
 विचिन्तन्ती ह्रमयन्ती नटस्तोत्र पुण्यश्लोकनटदिदृश्या महद्देस्मादतोह ।
 सवाण्योदबाहुकं राजानपुत्रपुर्णं ददर्श । स रघोपस्थाश्चतीर्ष महाराजं
 भीमपुत्रस्ये । भीमस्तं परया मुदा ससम्भारं प्रतिगृह्य स्वागतं तेऽस्तु
 किं कार्पमिति पप्रच्छ । भीमानुपय्योऽपि यदा कश्चिदाजानं राज-
 पुत्रं वा नापदयत्तदा विस्मित उवाच । भवन्तमभिवादयितुमागतोऽ-
 हमिति । भीमोऽचिन्तयत् । यथाऽप्ये बहून् ज्ञायान्तिकम्य योजन-
 क्षतमागतस्तेन नात्येन कारणेन भवितव्यम् । भवतु, भन्ततस्त-
 आस्थामीति । उवाच ॥ । ज्ञान्तोऽसि विश्रम्यतामिति । भीमेन
 सन्तुत ऋतुपुर्णः प्रदृष्टेन मनसा राजप्रेमैर्निर्दिष्टं वेदम समाविशत् ।
 बाहुकोऽपि हयान्मोचयित्वापघर्ष्य च शास्त्रविभान्तो रघोपस्थ उपा-
 विशत् ।

यदप्य करोति तन्मर्षं निरीक्ष्य न परीक्षत । पाचमानापापि जल-
महिर्षो न देय इति । केशिनी बाहुक गत्वा तस्य केशितानि
निरीक्ष्य दमपन्ती प्रीतिनिवृत्त्योवाच । नैव मया तादृशो मानवो दृष्ट-
पूर्वः श्रुतपूर्वो वा । इत्थं दारमायाय स न वदति प्रणमामि न दद्या
तु दारमुन्नयेति । तेनावेक्षिता कुम्भा जलपूर्णा भवन्ति । सङ्गमकार्य
हृदयवाहनं प्रगच्छति । अग्निं मसृष्ट्वापि नासौ दहते । एतान्यन्यानि
च तस्य केशितानि दृष्ट्वाऽहं शृणुं बिस्मिनेति । देवानामिन्द्रादीनां
प्रमादादुन्मत्तादुत्पन्नभाषो नष्ट एवाय बाहुक इति मन्यमानया दम-
पन्त्या ममादिष्टम् । पुनर्मन्वा नष्टेन पाचितं यांसमपकृत्यामगच्छेति ।
केशिनी तया कृतवती । नष्टसिद्धं ममं भक्षयित्वा बाहुक नष्टं
निश्चयेन मन्वा सा शृणुं दुःखिताऽभूत् । ततः सह केशिन्या स्वापव-
त्स्य बाहुकर्य प्रेरितं दमपन्त्या । मुरमुत्तपमौ मुतौ दद्या दुःख-
परीताम्ना बाहुकः प्ररोद । एवं शिकारमसहृद्दर्शयित्वा सहसा
पुनस्तुष्ट्य केशिनीमवदत् । मम पुत्रयोः सहस्रनिद दारफटप-
मनोऽहं धान्यमुत्सृष्टवान् । बहुनो गच्छन्तीमागच्छन्ती च त्वा जन-
शङ्के । वयं आतिथयः, तस्मादगच्छेति ।

दमपन्ती सर्वं केशिन्याः श्रुत्वा तां मात्रे प्रेरयायास । केशिनी
धमारे । देवि, मर्त्यशरीका भूते । बाहुको नष्टशङ्कया मया बहुवारं
परीक्षितः । केवलं नृप एव मे संशयः । स्वयमेव वेदिमुनिष्ठामि ।
तातानुमया ॥ वा प्रवेदयतां मां वाऽनुज्ञातुमर्हसीति । दैव्योक्तो
भीमो दुहितुरमिप्रायमन्वजानान् । पित्राऽप्यनुज्ञता दमपन्ती
केशिनीमुवाच शीघ्रं पितृनासनात्त्वं बाहुकं गत्वा तमिहानयेति ।
केशिनी बाहुकमुवाच । भीमस्य शासनादहमत्रागता, राजवेद्य

कथं लेने । तदा नलं स्वल्पिणं दृष्ट्वा भीमी तमाष्टिदिग्धं स च तां
परिदम्बजे । ततः सर्वं दमयन्त्या जननी भीमापाकथयत् । ततस्तां
पुरातना कथा कथयन्ती गतां शत्रिमपि नाजानीताम् ।

अन्वेदुर्नलो भीमं वृषं दृष्ट्वाऽभियाद्यामानम् । ततो दमयन्ती
पितामहन्दनम् । भीमो जामातरं महता सन्कारेणादूजयत् । नल
मादांगह्नानं दृष्ट्वा पौराणां मुमहात्तुल्यबोऽभवत् । ऋतुपर्णोऽपि बाहुक-
ल्पिणं नलं दमयन्त्या समायुक्तं धृत्वाऽतीव मुमुदं । ऋतुपर्णो
मत्तमुवाच । कश्चित्तव नापराद्धोऽभ्युपगम्यते मृद्धे वसतः । यदि
मुदिदूर्ध्वमुदिदूर्ध्वं वा मया किञ्चिदुचितं कृतं तच्छान्तव्यमिति । नल
उवाच । न भवता किमपि मत्पराद्धम् । यथा मम तथैव तव
गृहेऽहं मृतं स्ववसमिति । ततो राजर्तुपर्णं स्वपुरं जगाम । नलो
माममेकं कुण्डिनपुरं दृष्ट्वा भीममादृष्ट्यास्पर्शितो निश्चान्
प्रगम्ये । ततः कनिष्यैरेकादोभिर्नगरं प्रविशेत् । पुष्करमातापोवाच ।
आथा पुनर्दीप्याव, यद्य बहू द्रव्यं मयार्जितं तत्तर्प्यं सर्वं दमयन्त्या
पणो भवतु पुनर्पूर्णं प्रवर्तताम् । यदि पूतं न बाञ्छति तर्हि मुद्राय
सनद्धो भव । द्वयोरेकतरे बुद्धिं कुर्वति । पुष्करः प्रहसन्प्रत्यवा-
दीत् । दिष्ट्या सर्वं यद्वक्तुं पुनर्पूर्णे मतिः समुपपन्ना । पूते निर्जिते
त्वयि दमयन्ती मां समुपस्थास्यति । ततोऽहं तां वरवर्णिनीं कामप-
मानं कृतकृत्यो भवामीति । तस्यासम्बद्धप्रलापिनो वचः श्रुत्वा
कुपितो नलस्तस्य शिरस्त्रैस्तुमिवेव । रोमताम्राशस्तमुवाच । किं वृथा
जल्पितेन, पणावहा इति । ततः पुष्करस्य नलस्य च पूतं प्रावर्तत ।
नलं पुष्करो पूते जितः । नल उवाच । मूढ पुष्कर, सर्वं राज्य-
मधुना मयि स्थितम् । भेदमीं द्रष्टुमपि न शक्यसि । यदहं पुरा

दूरं नास्ति पार्श्वधमिनि । एकमुक्ता मृग म्यापादयितुं यावच्छर-
 गधानमकरोत्तबन्तो राजमाश्रममृगोऽयं न हन्तव्यो न हन्तव्य इत्युभे
 र्नाहरन्नेतान्तरं सह दाम्यामन्याभ्यां तरस्विभ्यां बाणपातवर्तिन-
 वृथासारस्यान्तरं उपरिधत् । तद्वचः श्रुत्वा निगृह्यन्ता कानि न इति
 एतं साधममादिदेन । वैजाननेनोक्तम् । तूभयो वदिरिवारिभू-
 द्भूनि मृगादरिं बाणो नैव सनिपात्य । क्व बत हरिणकानामपि
 लोभं जीयित क्व च तव निरित्तनिपात्या बभूवाराः शराः । तस्मा-
 त्तायव प्रतिमहः । आश्रमाणां चः शस्त्रं नानागतिं प्रवर्तुमिति ।
 दुष्पन्तेन प्रतिमहं करो भैक्षानस उवाच । पुण्डरीकप्रदीपस्य भवतः
 सहस्रमेवैवत् । एकगुणोदेन चक्रवर्तिनं पुत्रमाप्नुहि । तत्र समिश्रहर-
 णाय प्रवृत्ता । एव शत्रु कण्वस्य कुष्ठपतेरनुमाकिनीतीरमाश्रमो
 दश्यते । न भेदव्यवहारोतिशतः प्रविश्य प्रतिगृह्यतामानियेष-
 सच्यरः । कुष्ठपतिः कण्वो दुहितरं शकुन्तलामर्तयितस्तत्काराय नियुज्य
 दैवमस्या प्रतिगृहं शमयितुं सोमतीर्थमिदानीमेव गतः । ययमपि
 साधयामोऽधुनेति । राजा वभाषे । सूत चोदयाधान् । पुण्याश्रम-
 दर्शनेन तावदात्मानं पुनीमह इति । तपोवननिवासिनामुपरोधो ना
 भूदिति दूरं एकाश्रमस्य स्थं स्थापयिष्या राजाऽन्वातरत् । विनीतवेदेन
 प्रवेष्टव्यानि तपोवनानि नामेन्युक्त्वा दुष्पन्तः सूतायामरणानि धनु-
 श्चोपनीयार्पयदुवाच च सूत यावदाश्रमवासिनः प्रत्यवेस्थाहमुपावर्गे
 तावदार्यपृष्टाः क्रियन्तां बाजिन इति । यदा दुष्पन्त आश्रमं प्रवि-
 षेत्त तदाऽस्य शुभाशंसी दक्षिणो बाहुः पश्यन्ते । तस्मिन्नेव क्षणे
 दक्षिणेन वृक्षवाटिकादित इतः सहस्राधियालापमशृणोत् । तदा
 शकुन्तला सह त्रिपवदानसूयामिधानाम्भ्यो सखीभ्यो स्वप्रमाणानुरूपैः

संचनघटैर्बालपादपेभ्यः पयो दानुं तत्रैवागता । ता निपुणं निरूप्य
 नामा मधुरयाऽऽकृत्या विस्मितो दुष्यन्तश्छायामाश्रित्य प्रतिपालय-
 तिस्थितः । अनमूयोवाच । शकुन्तले, त्वत्तोऽपि तातकाश्यपस्याश्रम-
 वृक्षका प्रियतरा इति तर्कयामि येन नवमालिकाकुमुदपेडया त्वम-
 प्यनेयामान्दबालपूरणे नियुक्तेति । शकुन्तला प्रत्यवदत् । न कैवलं
 तातनियोग एव । अस्मि मे सोदरब्रह्म एतेष्विति । अनेन संवादेन
 शकुन्तला कण्वदुहितर ज्ञात्वा राजाऽऽत्मगतमाह स्म । असाधुदर्शी
 खलु तत्रभवान्काश्यपो य इमामाश्रमवर्मे नियुक्ते । काममननुरूप-
 मस्या वयसो बल्कल न पुनरलङ्कारश्रियं न पुष्यति । शैबलेनानु-
 विद्धमपि सरमिज रम्यम्, मलिनमपि हिमांशोर्लक्ष्म लक्ष्मी तनोति,
 इय तन्वी बल्कलेनाप्यधिकमनोज्ञा, मधुराणामाकृतीनां किमिव
 मण्डनं न भवति । अपि नाम कुलपनेरियमसर्वश्रेष्ठसंभवा स्यात् ।
 अधवा कृत मन्देहेन । इय शकुन्तलासदृश क्षत्रपरिग्रहक्षमा यदार्य
 मे मनोऽस्या नाभिलाषम् । सतां हि सन्देहपदेषु वस्तुष्वन्तःकरण-
 प्रवृत्तयः प्रमाणम् । तथापि तत्त्वत एनां ज्ञास्यामीति । तदा सलिल-
 मेकमंध्रमोद्गतो मधुको नवमालिकामुञ्चत्वा शकुन्तलाया वदन-
 मभ्यवर्तत । भीता शकुन्तला परित्रायेथा मामनेन दुर्विनीतेन दुष्ट-
 मधुकरेणाभिभूयमानामिति व्यावहार । सस्यौ सस्मितं प्रोचतुः ।
 के आथा परित्रातुम् । राजरक्षितव्यानि तपोवनानि नाम । तस्मा-
 दुष्यन्तामाक्रन्देति । अवसरोऽयमात्मानं दर्शयितुमिति मत्वा दुष्यन्तः
 सन्तरमुपसृत्यावाच । न भेतव्यं न भेतव्यम् । दुर्विनीतानां
 शांतिरि पौरवे वमुमनी ज्ञासति मति कल्पपत्निकव्यास्यविनयगाच-
 रतीति । सर्वं राजान दृष्ट्वा किंचिदिव संभ्रान्ताः । अनमूयोवाच ।

एगपासीतान् दुष्पन्तास प्रियवयस्यो विदूरको श्रीमभिरुपाश-
 पत्तान् बन्तानिन्द्रादिपश्य निर्वेत्तापक्षो राजानमुवाच । प्रत्यह
 भास्वत्प्रभुत्वात् संप्रोभिामन्त्रिस्थाना गात्रागामनीसोऽस्मि
 महेतुः । तत्रगीः माभेवाहमपि विप्रमिनु विगृजेति । राजाऽपि
 तावन्तलापनुम्युत्थ दृगयाया मन्दाश्च मेनापतिमाहूयोवाच । मेना-
 पो, मन्तोमाह वृत्तोऽस्मि दृगयापवादिना प्रियवयस्येनेति । मेना-
 पतिरमनी । पौऽगते दृगपासस्तो धिनोदः । तथा मेदरेदरेदरेदरे
 वपुरेदुग्धानपोष भवति, सत्त्वानामपि भयदोषयोर्विहृतिमक्षित
 लज्जते । यदिवधटे लज्जे भिष्यन्ति स घञिनामुत्कर्ष । विष्यैव
 दृगपा व्यमन वदन्तीति । व्याध्रमव्यातिसंनिहृत्तया राजा सेना-
 पोर्वक्षो नाव्यनन्ददुवाच च । निर्वर्त्य पूर्वगतान्वनप्राहिणः । यथा
 च न मे सैनियस्मदोवनमुपस्थान्ति तथा निर्दम्या इति । एव-
 मुक्ते सेनारतिनिष्प्राप्त परिजनम् । एव निर्मेशिके कृते राजा
 शकुन्तलाया अनुदमी रूपसम्पद नदीय भावं घोषवर्त्य यावद्द्रूपक
 पृष्ठानि केनापदेतेन सहदव्याग्रमे वसाम इति तावत्त प्रयुवाच ।
 त्व राजा । ज्ञानो नीवापष्टभंगप्रहणार्थं गच्छेति । राजोवाच ।
 मूर्ध, यन्तलं वृषाणां वर्गस्य उत्तिष्ठति तन्त्रयि, आरण्यकास्तु
 तयम् पष्टं मागमशम्भ नो ददन्तीति । तस्मिन्नेव क्षणे द्राहृवि-
 कुमारी राहो दीनिमनोऽपि वपुरो विभ्रसनीयतां प्रेक्ष्य विस्मिती
 फलान्पुरहारीकृत्य राजानं विज्ञापयामासतुः । विदितो मथानाग्रम-
 थामिनानिहस्यः । तत्रमथनः कण्वस्य महर्षेरसानिष्यादक्षांसि न
 इतिविप्रमुत्तादपन्ति । तत्कनिष्यरात्रं सारथिद्वितीयेन भवता
 मन्तार्थीक्षितानामाग्रम् इति भवन्त प्रार्थयन्त इति । राजा स्वकार्यनु-

विनयेन वारिप्रमर आन्मान न्यगृह्णात् । प्रियवदा शकुन्तलां निरु-
 योवाच । वृक्षमेवने हे धारयसि मे । आन्मान मोचयित्वा ततो
 गमिष्यसीति । दुष्यन्तः प्रियवदामुवाच । भद्रे वृक्षसेचनादेव परि-
 श्रान्तामत्रभवती लक्षये । नदहमेनामनृणां करोमीति । एवमुक्त्वा-
 ऽङ्गुलीय दानुमेच्छत् । नाममुद्राक्षराणि वाचयित्वाभे पदा परस्पर-
 मबालोकयेता नदा दुष्यन्तो बभाष । अलमस्मानन्यथा सम्भाव्य ।
 राजः परिग्रहोऽयमिति । प्रियवदयोक्तम् । नार्हत्येतदङ्गुलीयकमङ्गुलि-
 वियोगम् । आर्यस्य वचनेनैवानृणां नापैषा । शकुन्तले मोचि-
 ताम्यनुकम्पिनाऽऽर्येणाथवा महाराजेन । गच्छेदानीमिति । शकु-
 न्तला प्रत्युवाच का त्वं विस्रष्टव्यस्य रोद्धव्यस्य वेति । किं नु खलु
 यथा वयमभ्यामेवमियमप्यम्मान्प्रति म्यादित्येव यावद् राजाऽचिन्त-
 यन्नावज्ज्ञो भोम्नपश्चिन मर्निहिनाम्नपोवनरक्षायै भवतः प्रयासन्नः किल
 मृगयाविहारी पार्थिवो दुष्यन्त इति कम्पाचिदुक्तिः शुभाव । तत्पुन्या
 राजाऽऽमगतमूचे । अहं धिक् । पौरा अस्मदन्वेपिणस्तपोवनमुप-
 रुन्धन्ति । भवन्तु प्रणिगमिष्यामन्नावदिनि । आरण्यकवृत्तान्तेन
 पर्याकुटाऽनमूया यदोदजगमनायानुज्ञामयाचत नदा राजोवाच वय-
 मपि यथाऽऽश्रमपीडा न भविष्यति तथा प्रयतिष्यामह इति । तत्रा-
 न्तरे शकुन्तला सतीमुवाच । अनुमूये, अभिनवकुशसूय्या परिश्रुतं
 मे चरणं कुशकशागापरिलग्नं च वत्कलम् । तावन्परिपात्रयने मां
 यावदेतन्मोचयामीत्युक्त्वा सत्यात्र विटम्य राजानमनङ्गोक्षयन्ती
 सह मर्त्याभ्यां निर्जगाम । राजाऽपि शकुन्तलाभ्यापाराशमानं
 निवर्तयितुमश्रयो मन्दौमुख्यो नगरगमनं प्रति समेयानुयात्रिकाभ्यानि-
 दूरे मण्डवनस्य निवेशयेयमित्युक्त्वा निश्रान्तः ।

दृग्गदारीः ॥ दुष्पन्नस्य प्रियवशमे विदूष्यो क्षीप्सुबिरलपादप
 ॥ १८ ॥ अमुं वनराजं नृणां हि पश्य निर्वैरमात्मनो गजानमुवाच । प्रत्यद
 ॥ १९ ॥ दग्गमुवाच ॥ संशोभितमन्त्रिबन्धानां गजगामनीशोऽस्मि
 मेवम् । तन्मनीष माधेयहृदि शिर्षाभ्यु विरुज्ज्वलति । राजाऽपि
 अनुन्तलाया अनुपमो भृगपाया मन्त्रादर सेनापतिमाहूयवाच । मेना-
 पो, मन्दोसाह इतोऽस्मि भृगपापवादिना प्रियवशमेनेति । सेना
 पतिरमरीच । पतेऽपरो भृगपायमसो विनाद । तथा मन्दोऽहमोदर
 वपुर्नपुत्रानपोम्य भवति, सस्त्रानामपि भवतोऽपयोर्विहृतिमश्चित
 लपते । यदिदमधटे लश्ये भिष्यन्ति स धन्विनामुत्कर्ष । भिष्येव
 भृगपा व्यग्न बद्धीति । आद्यमभ्यासितेति हृत्तया राजा सेना-
 पोर्वशो नाभ्यनन्ददुवाच च । निर्वर्ण्य पूर्वगतान्बनमाहिणः । यथा
 च न मे मितियत्नदोबनमुपलभन्ति तथा निन्दन्या इति । एव-
 मुने सेनापतिनिष्पन्न परिजनध । एव निर्मसिके हते राजा
 अनुन्तलाया अनुपमो रूपसम्पदं लक्ष्यं माय चोपवर्ण्य यावद्दूषक
 वृष्टति सेनापदेतेन सहृदय्याग्रमे वसाम इति नावल्य प्रत्युवाच ।
 त्व राजा । अन्ये नीवारपटभागग्रहणार्थं गच्छेति । राजोवाच ।
 मूर्ख, वन्दलं नृपाणां वर्ज्यं वनिष्ठति तन्नुवि, आरण्यकालु
 तपसः पट्ट मागमशस्य नो दशनीति । तस्मिन्नेव क्षणे द्वाहवि-
 तुमारी राज्ञो दीमिमतोऽपि वपुतो विघसनीयतां प्रेक्ष्य बिस्मिन्तो
 कलान्नुपहारीहृत्य राजानं विराजयामासतुः । विदितो भवानाश्रम-
 वासिनामिहस्यः । नयमक्तः कष्यस्य महर्षेरसाक्षिण्यादक्षासि न
 इष्टिभिन्नमुपादयन्ति । सत्त्वतिपयरात्रं सारथिदिनीवेन भवता
 सनाधीरित्यनामाश्रम इति भवन्त प्रार्थयन्त इति । राजा स्वकार्यानु-

मदनगतस्य वृत्तान्तस्य । किं तु यादृशीतिहासनिबन्धेषु कामपमानाना-
 मवस्था धूपने तादृशी ने पदयामि । तच्छयय किर्निमित्तमपं ने सन्नाह ।
 विकारं खलु परमार्थतोऽप्राप्ताज्ज्वारम्भः प्रतीकाररपेति ।
 प्रियवन्दयानुकुन् । सखि मुद्रेण भगानि । विमानन आतङ्कमुपेक्षमे ।
 अनुदिशतं गडु परिदीपयेऽहम् । बे.वड लाकज्यमरी ताया
 त्वां न मुञ्चामीनि । शकुन्तला प्रयुक्ताच । कामे कान्पस्य कपयि-
 तम्पन् । आपासपिरीदानी वा मविन्यामीति । उभे अप्पूषणु ।
 अत एव निर्बन्ध । स्निग्धमनसंविमर्कं हि दुःखं सद्यवेदनं भव-
 सीति । ततः शकुन्तलोवाच । यतः प्रपृति मय दर्शनरपमागतः
 स तनोवनरशिना राजर्षिम्भ आरन्य सज्जतेनाभिजार्णंगदवन्ध्यामि
 संहृष्टा । तद्यदि कामनुमत तत्तथा वनेषा यदा तस्य राजर्षेरनु-
 कम्पनीया भवामि । अन्यथा मिश्रत न उदकमिति । दूरगत-
 मन्मथा काळहरणस्याश्रमां शकुन्तला मन्वा तन्प्रेमाग्नदीभूतं च दुष्पन्तं
 पौरवाणां छलामभूत शम्बा तस्या अभिजातः सतीम्प्यामभिनन्दितः ।
 क. पुनररापो मवेदेनाविदम्भिन निमृत्तं च सदस्या मनोरथं सम्पा-
 दयाव इति पदाऽनमूयाऽचिन्तपत्तदा प्रियवन्दोवाच । निमृत्तमिति
 चिन्तनीय मवेत् । शीममिनि मुकरम् । स राजर्षिरम्पां प्रियवदष्टा
 सूचिताभिजाय इमान्दिवसान्प्रवागरहसो लक्ष्यते । तस्मान्मदन-
 छेडोऽस्या. कियताम् । त मुमनंगोपिनं कृत्वा देवशेषापदेतेन तस्य
 हस्त प्रापयिष्यामि । तेन द्यामन उपन्यासदूर्ध्वं चिन्तय कमपि
 लडितपदबन्धमिति । अयं मुकुमारः प्रयोगोऽनसूयाया अरोचन ।
 शकुन्तला गीतिकं चिन्तयिष्या शुक्रोदमुकुमारे नटिनीपत्रे निश्चि-
 यतां कृत्वाऽवाचयत् । तव न जाने इदं मय पुनः कायो

तिरगि जटेनागुदय परिणतो द्विगम्यमादुदजमेव गच्छाव इत्युक्त्या
 गद शकुन्तल्या निवृत्ता । गजा निधम्योवाच । अहो
 विप्रवत्यः मायिनार्यसिद्धयः । परमदाश्याम्या गुर कथममुत्र
 गता मया न पुंश्चिन् । क नु खटु सर्वा गच्छामि । अथवा द्वे
 द्विनार्यसुनयुने, लतावदये मुहूर्तं स्थास्यामीनि । तस्मिन्नेव क्षणे
 विजितामानां छायायां भीष्मापनी पुनस्तद्वृत्तपमाशुणार्प
 निर्वरी ।

इष्टि परिमयाय अग्निभिर्विगर्जितं दुष्यन्त आप्नो मगर प्रवि-
 र्पन्तः पुरतमागतः शकुन्तलागत इत्यन्त मरति वा न वेति
 चिन्ताऽनपुयायाः समुत्पन्ना । प्रियवदा तामुवाच । सति विप्रव्या मय ।
 न तादृशा आकृतिविशेषा गुणविरोधिनो भवन्ति । तानकारप
 पुनरिम वृत्तान्तं धृत्वा न जाने किं प्रणिपस्यत इति । अनस्तया
 प्रत्युवाच । गुणवते कन्यका प्रतिपादनीयेत्ययं तावत्प्रथमः
 सङ्कल्पः । न यदि द्वेभ्यः सम्पादयन्ति नन्वप्रयागेन कृतार्थो गुरजनः ।
 तस्माच्छान्स्यानुमग भवेदेतदित्यहं पश्यामीति । तस्मिन्नेव क्षणे दुर्वासा
 अगिरामानमनिधिश्चेन म्यवेदयत् । यद्यपि शकुन्तलादोजसनिहिता-
 मीत्तयापि दुष्यन्तमेव ध्यायन्ती दुर्वाससमनिधिसत्कारेण न पूजया-
 मास । मुहूर्तकालोऽसौ महर्षिन्नामभपत् । यमन्यमानसा विचिन्त-
 यन्ती तपोधन मामुपस्थित न वेति स बोधितोऽपि त्वा न स्मरिष्य-
 सीति । पूरार्द्धं महर्षो शकुन्तलामपराक्षां स्नात्वाऽनस्तया विज्ञापितो
 दुर्वासाः । भगवन् प्रथम इति प्रेक्षाविशततपःप्रयागस्य दुहितृ-
 जनस्य भगवतैषोऽपराधो मर्षितस्य इति । न मे वचनवन्ध्या
 मविनुमर्हति किं त्वभिज्ञानामरणदर्शनेन शापो निवर्तितव्यत इति मन्त्र-

धिन्वा दुर्वासा अन्तर्हितः । यदा दुष्यन्तो राजधानीं प्रस्थितस्तदा
 तेन स्वनामधेयाङ्कितमङ्गुलीयकं स्मरणीयमिति शकुन्तलाया हस्ते
 स्थयमेव पिनद्धम् । द्वयोरेवावयोर्मुखे शापवृत्तान्त एव तिष्ठतु यतो
 रक्षितव्या प्रवृत्तिपेलब्धा प्रियसखीति प्रियंवदानसूयाम्यां निश्चयः
 कृतः । गते बहुतिथे काळेऽपि यदा दुष्यन्तो लेखमात्रमपि न व्यसृ-
 जत्तदोद्गमाऽनसूयाऽचिन्तयत् । अभिज्ञानमङ्गुलीयकं राज्ञे प्रेरयामः ।
 द्रुत्वशीले नपम्बिजने कोऽभ्यर्प्यताम् । ननु सखीगामी दोष इति
 व्यवसिताऽपि न पारयामि प्रयासप्रतिनिवृत्तस्य तानकादयपस्य दुष्यन्त-
 परिणीतामापन्नसत्त्वां शकुन्तलां निवेदयितुम् । इत्थंगतोऽस्माभिः
 किं नु राहु करणीयमिति । यदा कण्वः प्रयासान्निहृत्याग्निसारणं
 प्रविष्टस्तदाऽक्षरीरिण्या वाण्या शकुन्तलागतो वृत्तान्तस्तरामै कथितः ।
 ततो लब्धायननमुखी शकुन्तलां परिश्रय कण्वेनेनमभिनन्दिताम् ।
 वत्से सुशिष्यपरिदत्तेव रिचाऽशोचनीयाऽभि मे सवृत्ता । अथैव
 ऋषिरिच्छितं त्वां मर्तुः सक्ताशं विमर्जयामीति । यावच्छकुन्त-
 लाया अङ्गेभ्याभरणविनियोग मर्यादकुन्ता सायन्मानोत्थिता
 कथ्योऽचिन्तापत् । शकुन्तलाऽयं वाक्पतीति हृदयमुक्कण्डया सस्पृष्टं
 कण्ठः स्तम्भितशान्तवृत्तिकलुषो दर्शनं च चिन्ताजड जातम् । अरण्या
 कमो ममेदं सायन्नेहादृश्यं तस्मात्कथं नु गृह्णान नैस्मानपा
 निष्ठेनदुःखी, पीड्यन्त इति । यदा शकुन्तला पितरमकन्दत तदा
 तामानन्दपरिवाहिना चक्षुरा वीर्य स तामै वर ददी । यपाति-
 शर्निष्टेव च मर्तुर्वदन्ता मय त्वमपि सेव पूर्व सध्याज गुणमाप्नु
 वीति । ततोऽप्रीत्यदक्षिणीकृत्य शकुन्तला सनाभगिनी वनाभोग्या
 वामन्द्य पुनरुत्तकं मृगयोनकं सन्ध्याविवा साद रिता ॥३१॥

दिभिः सिन्धे राजधानी प्रस्थिता । यदा कण्वः शकुन्तला दूरमु
 गत्वा तदा शार्ङ्गरव उवाच । मगधन्, ओदकान्तास्त्रिगुणो जनोऽनु
 गन्तव्य इति धूपो तदिदं सरस्तीरम् । अत्र सन्दिश्य प्रतिगन्तुमर्ह-
 सीति । यावत्कण्वो दुष्यतम्यानुत्सवं सन्देहमचिन्तयन्नावभ्रालिनी-
 पयान्तरिनिविष्टमपि सहचरमद्वाऽऽरटनी चकवापी प्रस्य शकु-
 न्तला दुर्निमित्तमिति मत्वा दुःगिता बभूव । कण्व उवाच । शार्ङ्गरव,
 त्वया मद्रचनान्न राजा शकुन्तलां पुरस्कृत्य वक्तव्य । अस्मान्
 मंपमधनात्माधु बिचिन्त्याजनध कुल त्वय्यस्या स्नेहप्रवृत्तिं चावेत्य
 त्वयेय सामान्यप्रतिशक्तिपूर्वक दोषेण दृश्येति । ततः कण्व शकुन्तला-
 मनुदासात् । वत्से, त्वं पतिबुलं प्राप्य गुरुन् शुश्रूषस्व, सपत्नी-
 जने प्रियसखीवृत्तिं कुल, विप्रकृताऽपि शोणतया भर्तुः प्रतीपं मा
 म्म गमः, परिजने दक्षिणा भाग्येण चानुत्सेकिनी भव, एव युवतयो
 गृहिणीपदं यान्ति वामा, कुलस्याधम इति । यदि नाम ॥ राजा
 प्रत्यभिज्ञानमन्दरो भवेत्तत्तत्सम्येदमात्मनामधेयाङ्कितमहृणीयकं दर्श-
 येति सखीम्यामुक्ते शकुन्तलावाच । अनेन वा सन्देहेनाकम्पिता-
 म्मीति । सख्यादूषणः । मा बिभीहि । स्नेहः पापघट्टीनि । ततः
 शकुन्तला शार्ङ्गरवादिभिः सह प्रस्थिता कण्वश्च सह प्रियवदानसु-
 याव्यामाघ्रममभिप्रतस्थे । प्रतिनिर्णयमानध मेने । इत्त भोः शकु-
 न्तला पतिगृहं विमृज्य लब्धमिदानीं स्वास्त्यम् । कुल । कन्या हि
 परकीय एवार्थः । तामय परिग्रहीत्रे समेभ्य ममायमन्तरात्मा प्रत्यर्पित-
 म्यासं द्व प्रवश्यं विरादो जात इति ॥

XV

THE TALE OF DUSHYANTA AND
ŚAKUNTALĀ

Part II

दुर्धामस्य शापाद्वाजा शकुन्तलागतं सर्वं विसस्मार । एकदा
गीतमारुण्य कारणमज्ञानन्नपि समुकण्ठितो बभूव । तस्य
शकुन्तलाया मह शार्ङ्गरषादयो राजकुलमागच्छन् । 'भोः कामं
धर्मकार्यमननिपात्य देसस्य तत्तापीदानीमेव धर्मासनादुत्थिताय
पुनश्चरोधकारि कण्यशिष्यागमनमभ्यै नोसहे निवेशयितुम् । अथ-
वाऽविश्रमो लोकतन्त्राधिकारः । भानुः सद्युपतुरङ्ग एव, गन्धर्वतो
रात्रिदिवं प्रयाति, शेषः सदैवाहितभूमिभारः, गङ्गां गङ्गातोरेपि राज
एव एव धर्मः' इति निन्तापिना ककुकी राजानं पित्रापयामास । एते
सद्यु हिमवतो गिरेर्यग्यकारण्यवामिनः काश्यपसन्देशमाश्रम सप्तरी-
काश्यादर्शनं गेवामाः । क्षुधा देवः प्रमाणमिति । अमृताश्रमकागिनः
श्रीनेन विप्रिना सद्युय स्वयमेव प्रवेशयितुमर्हसीति सोमरातमुपा-
प्यायं सन्दिश्य दुष्पन्तम्याश्विदर्शनोचितं सनिदिनहोमनेनुमप्रितार-
णादिन्दमाह्वय प्रणिपाद्यवन्धितः । तत्र शकुन्तलां पुराण्य गीतगी-
तजिता मुनय प्राणाः । राजा वप्रण्य । अपि निर्दितागमो मुनय
इति । अथय उचु । सतां रक्षितरि त्वयि धर्मक्रियाः । पुनः ।
धर्माणी तर्पय कथं तत्र आविर्भवेत्यनीति । शार्ङ्गस्य कल्याणदेशे
गङ्गे कथयामास । यन्मित्र समपादिषां वरीणां दुर्दिनर गङ्गानु
तर्पयन् नमया श्रीनिमला मुकपोरनुकण्ठम् । यत्तस्यामर्हतां प्रोवासा
न भूनातीत्य शकुन्तला च मुनिमयी गीतया । मुनयानु वधुषां

मयान्नप्रकारविभिन्नं कथ्यं न स्यात् । तद्विज्ञानीमायुज्यत्वेन
 प्रणिगृह्यतां महर्षिचम्पादेति । द्वादशोऽहं विष्णुसर्ववृत्तान्तो राजा
 विभिन्नमुपदध्मधिमुवाच । इमं वचनान्दत्तं पादकमन्यतः शकु-
 न्तदा । द्वादश उवाच । कर्षादि नाम । भवत एव गुतरा
 द्वादशतामनिष्ठायाः । इति शकुन्तलमश्रुत्वा भर्तृमयी नारी सतीमरि
 षणोऽभ्यधा किमुने । अग्नं प्रनतः परिलेपुर्मिश्रापि हस्तधुनि
 स्तथादीप इत्यत इति । राजाप्रसीद । किं वाक्यमस्ती मया परि-
 पीततूरेति । द्वादशोऽहमुवाच । किं हनस्तार्पितयादमं प्रति विमु-
 क्तोऽपि तां राक्ष इति । राजेयाननिजानीयादिनि गीतमी तन
 शकुन्तलाया अशकुन्तलमपानयत् । शकुन्तला निर्वर्ष राजा तपोप-
 नतमश्रितपत्रानि नप प्रथमपरिगृहीत स्थलं बेलज्यवम्पन् पौर-
 मात्त । द्वादशेवम पृष्ट प्रमुवाच । शोभनोपना, चिन्तयन्नापि न
 कष्टं स्वीकारणमश्रमव्या, समस्तानि । तत्परमिषामभिष्यक्तस्तत्त्व-
 क्कथनीं प्रति प्रतिपद्य इति । द्वादशतो नामापर, कथ्यसिष्य प्रोवाच ।
 शकुन्तले वक्तव्यमुक्तमस्माभिः । सोऽयमश्रमशानुप्यन्त एवमाह ।
 दीयतामस्मि प्रत्ययप्रतिवचनमिति । इदमवस्थान्तरं गते तादृशोऽनु-
 रागं किं वा स्मारितेन, आचक्षणी मे शोचनीय इति व्यवसितमेत-
 दिह्यान्गतमभिधाप शकुन्तला प्रकाशमुवाच । पीरय न युक्तं नाम
 ते तथा पुराश्रमपदे स्वभाषोक्तानद्वयमिमं जनं समपदूर्वं प्रतापेदरी-
 रक्षरैः प्रयाद्यातुम् । यदि परमार्थतः परपरिमहशक्तिना त्वयेवं
 प्ररुत तदभिगमनेनानेन तत्वाशङ्कामपनेश्यामीति । एवमुक्त्वा मुद्रा-
 स्थान परामुद्रय यत्रऽहुटीयवन्त्यामहुटिमुपलेभे तदा सविनाद
 गीतमीमुने दृष्टिं चित्रेप । गीतमुवाच । नूनं ते द्वादशवतामन्यन्तरे

शनीमीर्धमश्लिष्टं चन्दमानायाः प्रपञ्चमङ्गुलीयकमिति । राजोवाच ।
 उद तत्प्रन्युत्पन्नमति स्रैणमिति यदुच्यत इति । शकुन्तलोवाच ।
 अत्र तावद्विधिना दर्शितं प्रमुञ्चम् । अपरं ते कथयिष्यामि । नन्वेक-
 म्पिन्दिवमे नवमाळिकामण्डपे नलिनीपत्रमाजनगतमुदकं तत्र हस्ते
 मनिहितमाम्नात् । तत्क्षणं स मे पुत्रकृतको दीर्घपाङ्गो नाम मृग-
 पोतक उपस्थितः । त्वयाऽयं तावत्प्रथमं पितृत्वानुकाङ्क्षिनोपच्छ-
 न्दित उदकेन । न पुनस्तेऽपरिचयाद्वस्ताम्यासमुपगतः । पश्चाच्च-
 स्मिन्नेव मया गृहीते सलिलेऽनेन कृतः प्रणयः । तदा त्वमित्थं प्रह-
 सितोऽसि । मयं मगन्धेषु विश्वसिति । द्वावप्यत्रारण्यकाविति ।
 ' एवमादिभिराम्भकार्यनिर्धर्तिनीनामनृतमयवाङ्मयुभिराकृष्यन्ते विप-
 यिणः ' इति राज्ञोक्ते शकुन्तला सरोपमभिदधे । ' अनार्य, आत्मनो
 हृदयानुमानेन पश्यसि । क इदानीमन्यो धर्मकञ्चुकप्रवेशिनस्तृणच्छ-
 कूपोपमस्य त्वानुकृतिं प्रतिपश्यते ' इति । तदेवा भवतः कान्ता
 स्यज वैनां गृहाण वा । उपपन्ना हि दारेषु सर्वतोमुखी प्रभुतेति
 राजानमुक्त्वा शारद्वतः प्रस्थितः । शकुन्तलाऽपि तमन्यगच्छत् ।
 तदा शार्ङ्गरवः सरोपं निवृत्त्य तां जगाद । शकुन्तले यथा क्षितिपो
 वदसि तथा यदि त्वमसि किं त्वपोत्कुलया पितुः । अथ त्वमाम्नो
 व्रतं शुचि धेत्सि पतिकुले तत्र दास्यमपि क्षमम् । तिष्ठ, साधयामौ
 ययमिति । ततः पुरोहितो राजानमुवाच । अत्रभवती तावदा
 प्रसवादस्मद्गृहे तिष्ठतु । कुत इदमुच्यत इति चेत् त्वं साधुभिरा-
 दिष्टपूर्वः प्रथममेव चक्रवर्तिनं पुत्रं जनयिष्यसीति । स चेन्मुनि-
 दौहित्रस्तल्लक्षणोपपन्नो भविष्यत्यभिनन्द्य शुद्धान्तमेनां प्रवेशयिष्यति ।
 विपर्यये तु पितुरस्याः समीपगमनमुपस्थितमेवेति । यथा गुरुभ्यो

१५. एते मनोरथा नाम गटप्रसागा इति । विदूषको राजानं पश्यति ।
 १६ नामगुण केनोदातेन तत्रभवया हस्ताभ्यास प्रापितेति ।
 राजा प्रमुखाय । स्वगताय प्रस्थित मां प्रिया यत्र मयागमाह
 निजदारेणार्पणं प्रतिपत्ति दास्यतीति तत्र मुद्राभिर्मा नदङ्गुली
 मया प्रयानिहिता । दिवसे दिवसे नदीपमंकेक नामाक्ष
 गणय, वाचस्पति गच्छति तावच्चदशोऽथगृहप्रवेशेन नेता जन
 मर्दान्मुनेष्वतीति । तच्च दास्यामना मया मोहामानुदितमिति
 मन्त्रेण पुरिका विप्रकण्डकहस्ता प्रयाजगाम । विप्रगतां अनुत्ता
 धीरेण मानुषी जगाद । अहो एषा राज्ञेर्गर्भकानिपुणता । जा
 नती मेऽप्रमो वर्ण इति । अर्धलिप्ति तविप्रमासीदेन राजा चतु
 र्विधागादिना । गच्छ वर्णिका तावदानयेति । वर्णिकाकरण्डफ
 गृहीत्या पावचपुरिका मावधीमण्डपमुदित्य प्रस्थिता तावन्न करण्डफ-
 मस्या हस्ताभ्यास तर्जिकादिनीयया देव्या वसुमत्याऽहवेगर्भपुत्र-
 शोषनेभ्यामीति मन्त्राकार गृहीतः । धारयेत्या रिटपटस्फुरीयं
 तर्जिकाऽमोचयत् तावचपुरिका निर्वाहित आम्ना । राजा वयस्य-
 मुवाच । उपस्थिता देवी बहुमानगर्विता च । भयानिमां प्रतिहति
 न्क्षयति । यदि भवानन्त पुरयज्ज्वलन्मोक्षये तदा मां मेघप्रति-
 पृष्टे प्रागादे गच्छापपेयुक्त्वा विप्रकण्डकमादाय विदूषको द्रुतपदं
 निगान्त । मन्त्रेण प्रणीहारी पत्रहस्ता प्रशिवेत । तां पत्रहस्तां
 प्रेत्य कार्पासरोध परिहरन्ती देवी प्रतिनिहता । प्रणीहारी विज्ञाप-
 यामास । देव, भवान्यो विज्ञापयति । अर्धत्रातस्य गणनाबहुल-
 नपेयमेव दीर्घकार्यमशेषित तदेव पत्रारूढ प्रयक्षिकरोचित । ततो
 राजा पत्रिका गृहीत्याऽवाचयत् । समुद्रव्यवहारी सार्धत्राहो धनमित्रो

नाम नौव्यसने विपन्नः । अनपन्यश्च किल तपस्वी । राजगामी तस्यार्थ-
 सञ्चय इति । अनन्तरमुवाच राजा । एतदमान्येन लिखितम् । कष्टं
 खल्वनपन्यता । वेत्रव्रति, महाधनश्चाद्वह्नुपत्नीकेन तत्रभवता भवित-
 व्यम् । विचार्यतां यदि काचिदापन्नसत्त्वा तस्य मार्गा स्यादिति ।
 प्रतीहारी प्रयुवाच । इदानीमेव साकेतस्य श्रेष्ठिनो दुहिता निर्दूत-
 पुसवना जायाऽस्य श्रूयत इति । दुष्यन्तः प्रतीहारीमुवाच । ननु
 गर्भः पित्र्यं रिक्तमर्हति । गच्छ । एवममात्यं ब्रूहि । अन्यच्च येन
 येन क्षिप्रेण बन्धुना प्रजा वियुज्यन्ते स स पापाहते तासां दुष्यन्त
 इति ध्रुव्यतामिति । राजा दीर्घमुष्णं च निःश्वस्यान्मगतं प्राह स्म ।
 एवं भोः सन्ततिच्छेदनिरवलम्बानां कुलानां मूलपुरयावसाने सम्पदः
 परमुपतिष्ठन्ति । ममाप्यन्ते पुरुवंशश्चिय एव एव वृत्तान्त इति ।
 सार्धब्राह्मवृत्तान्तेन विमनायमानं राजानं दृष्ट्वा चतुरिका प्रतीहारी-
 मुवाच । देवमाश्वासयितु मेघप्रनिच्छन्दादार्यमादव्यं गृहीत्वाऽऽगच्छेति ।
 राजोवाच । अहो दुष्यन्तस्य संशयमास्तृढा पिण्डमाजः ।
 कुतः । अस्मान्परं यथाश्रुति सम्भृतानि निवपनानि न कुले क-
 फरिष्यतीति नूनं प्रसूनिविकलेन मया प्रसिक्त धीताश्रुशेषमुदक पितरः
 पिबन्तीति । एवमुक्त्वा मोहमुपगतः । सानुमती लब्धान्तरिताऽऽत्मगत-
 मुवाच । अहमिदानीमेव निर्दूतमेनं करोमि । अथवा श्रुत मया
 शत्रुन्तलां समाश्वासयन्त्या महेन्द्रजनन्या मुखाद्यज्ञभागोऽमुक्ता देवा
 एव तथानुष्टास्यन्ति यथाऽचिरेण धर्मपत्नी भर्ताभिनन्दिष्यतीति ।
 तस्माद्युक्तमेन काल प्रतिपादयितुम् । यावदनेन वृत्तान्तेन प्रियसखी
 समाश्वासयामीनि । नमिन्नेव क्षणेऽब्रह्मण्यमब्रह्मण्यमिति मादव्यस्यार्तं
 स्वरेण दुष्यन्त पुनश्चेनना उभे । प्रतीहारी ससन्धम प्रविशो गच्छ ।

मधोनो नियोगमनुश्राय तेन सविशेषं सत्कृतो दुष्यन्तो मात-
 लिना सहाकाशयानेन स्वर्गान्महीमभिप्रप्तस्ये । मार्गे दुष्यन्तो
 मुवाच । स खलु मम मनोरथानामप्यभूमिर्विसर्जनावसरसत्कारः ।
 मम हि द्विवीकसा समभ्रमर्धोसनोपवेष्टि । मन्दारमन्दार हरिणा पिनद्धेति । मातलिस्त्वाद । किमिव
 मन्दारमन्दार हरिणा पिनद्धेति । मयन्ता मुखपरस्य हरोत्रिदिवमुमृतदानव-
 कण्टक कृतमिति । राजा सविनयमभिदधे । अत्र खलु शतक्रतोरिव
 महिमा स्तुत्यः । यन्महत्स्वपि कर्मसु नियोज्याः सिध्यन्ति तमी-
 श्वराणां सम्भावनागुणमवेहि । सहस्रकिरणभेदरूप धुरि नाकरिष्य-
 त्तिहि किमसी तमसां निभेत्ताऽमविश्वदिनि । हंसवृष्ट नाम पर्वतं
 दृष्ट्वा तस्मिन् तपस्यन्त स्वायंभुवान्मरीचैर्जातं प्रजापति मातलेष्ट-
 धुस्य प्रदक्षिणीकृत्य भगवन्त गन्तुमिच्छामीति दुष्यन्त उवाच ।
 ततो मातलिर्मरीचाश्रमस्य समीपे रथमस्थापयत् । राजाऽऽश्रम
 प्रविश्य भगवते मारीचायाम्बान निवेदयितु मातलिं प्रेषयामास ।
 दक्षिण बाहु स्पन्दमानमुपलभ्य यात्रायाऽऽशीन्मनोरथाय नाशंरो
 कि बाहो स्पन्दसे वृषेति तावदर्धपीतमस्तन गिहशिशु प्रसीदितुं
 यज्ञाकारेण कर्षन्त बाहु तपस्विनीभ्यामनुचयमान दर्श । तस्मिन्
 बाहे पुत्र औरस इव दुष्यन्तस्य मनोऽविवर्त्तत् । एव बाहुमृगेन्द्र
 मुशारं ते मीडनक दास्यामीति तापस्या मापिते यदा बाहो हस्त
 प्रगारपत्तदा तस्मिन्नाऽऽप्रविताहुऽतिक्रान्त्यक्षुषं चकर्षतिऽऽशमगि
 राज निवृत्तिवत् । बाहुकाय वर्गवित्रिभ मृत्तिकाभयूर दातुमेका
 तापमी गता । यदा ग दूर्ध्वदिनो बाहोऽपरां तापमी भागययत्तदा सा
 राजान दृष्ट्वावाच । भद्रमुग, एरि तावत् । मोक्षयानेन दूषोक-

एतावदेव विष्मदीत्या वाक्यमात्रं वाक्यमोक्तमिति । राजा यथा
 भवति तदनुसारं वाक्यमर्थमुपपन्नमात्रमुच्यते । अनेन वाक्यादि
 पुनश्चोक्तं गान्धर्वं गृहस्य सर्वस्य सुखम् । यस्य हविर्नोऽह्नादस्य
 प्रमत्तमानस्य चेन्नसि कां निर्हेति पुनोर्दिति । तावती वात दुष्पन्नं
 च निर्धर्मार्थस्यार्थमिति व्याहृत्य राजानमुच्यते । अस्य वाक्यस्य
 मयमन्वयमिति त आहर्तारिति विध्यादितामि । अदर्शितव्यमपि
 तेऽप्यभिधीयते मंथुत इति । कोऽस्य मयपदेन हविं राजा वृष्टं तावती
 जगाद । पुनश्च । अत्रा-सम्बन्धेनास्य वाक्यस्य अत्राप्यत्र देवगुरो
 स्तदोक्ते प्रयुज्यते । तस्यो राजा वाक्यस्य माता विमलस्यस्य राज्ञो
 एतीति मयम् । तावती प्रयुज्यते । कर्मस्य धर्मस्यपरिणामिनी
 नाम तावतीविजुं चिन्तयिष्यतीति । दुष्पन्नोऽचिन्तयन् । इयं वाता
 मादेव टापीकरोति । यदि नाथस्य सिद्धोर्मार्गं नामतः पृथगेवम् ।
 अधवाऽप्यायस्य परदारप्यवहार इति । तस्मिन्नेव क्षणे मृगमय-
 दृष्ट्या तावती तत्रागत्य 'सर्वदमनं शत्रुन्तलाप्य पर' इति बालमुच्यते ।
 नाममादयेन कथितः स बाह- श्रोत्राच्च कुत्र मे मातेति । ततो दुष्पन्नो
 अचिन्तयन् । किं वा शत्रुन्तलेभ्यस्य शत्रुराष्ट्या । सन्ति पुनर्नामधेय-
 साष्ट्यानि । अपि नाम मृगवृत्तिकेच नाममात्रप्रस्ताप्यो मे विहा-
 दाय कल्पत इति । सिद्धावशिष्टमर्देन बालस्य वणिक्प्राप्त्यभिष्टे
 रक्षाकर्मणं तावतीत्या प्रतिविष्मन्तोऽपि राजाऽऽदरो । प्रति-
 पेक्षकरणं वृष्टा तावती जगाद । एताऽपरान्विता नामोपधिरस्य जात-
 कर्मसमये भगवता मातृचेन दत्ता । एतां विष्टं मातापितरावास्यान
 च वर्जयित्वाऽपठे भूमिगततां न गृह्णाति । अथ गृह्णाति ततस्त
 सप्तो भूत्वा दशतीति । तावती न वृत्तान्तं नियमज्वाहृताये शत्रुन्त-

शये निवेदयितुं निजान्ते । पुत्रवेत्युक्त्वा बालं यदा राजा परिव-
 श्वजे नदा नेनोक मम गच्छ तातो दुष्यन्तो न त्वमिति । तापसी-
 मुखादुचान्तं श्रुत्वा शकुन्तलैकवेणीवरा राजानमुपाजगाम । दुष्यन्तः
 शकुन्तलाया पादयोः प्रणिपत्याह स्म । सुतनु तव हृदयाग्रयादेश-
 येऽव्यमपैतु । मम मनसः ममोहस्तदा बलवान्मूत् । प्रवञ्चतमसां
 शुभेषु देवप्राया वृत्तयः । निरसि शिखां स्रजमप्यन्धोऽहिगङ्गया
 पुनोतीति । शकुन्तलोवाच । उत्तिष्ठत्वार्यपुत्रः, नूनं मे सुचरित-
 प्रतिबन्धक पुराकृत तेषु दिवसेषु परिणाममुखमासीद्येन सानुक्रोशो-
 ऽप्यार्यपुत्रो मयि विरसः संवृत्त इति । तदा निवृत्त्य मातलिर्दुष्यन्त-
 मुवाच । दिष्टया धर्मपत्नीसमागमेन पुत्रमुखदर्शनेन चायुष्मान् वर्धते ।
 भगवान्मारीचस्ते दर्शनं वितरति । तदेवायुष्मन्निति । राजा सह
 शकुन्तलाया पुत्रेण चादित्या सार्धमासनस्थ मारीचमुपगम्य प्रणनाम ।
 सर्वे मारीचमभित उपाविशन् । मारीच एकैकं निर्दिश्योवाच । दिष्टया
 शकुन्तला साध्वी सदपत्यमिदं भवान् । श्रद्धा वित्तं विधिश्चेति
 त्रितयं तत्समागतम् ॥ इति । राजोवाच । भगवन्, प्रागभिप्रेतसिद्धिः
 पश्चाद्भो दर्शनम् । अतोऽपूर्वः खलु शोऽनुग्रहः । उदेति पूर्वं
 कुसुमं ततः फलम्, प्राग्वनोदयस्तदनन्तरं पयः । निमित्तनैमित्तिक-
 पौरयं क्रमः । तव प्रसादस्य तु पुरः सम्पदः । शकुन्तलामिमामाज्ञाकरीं
 यो गान्धर्वेण विवाहेनोपयम्य स्मृतिशैथिल्यात्प्रत्यादिशन्नपराद्धोऽस्मि
 तत्रभवतो युष्मत्सगोत्रस्य कण्वस्य । पश्चादद्गुलीयकदर्शनात्तदुदितर-
 मवगतोहम् । तदेतच्चित्रमिव मे प्रतिमातीति । वत्स, अलमान्माप-
 चारशङ्कया, संमोहस्त्वय्युपपन्न इत्युक्त्वा मारीचस्तस्मै दुर्घातःशा-
 पादिकं सर्वं कथयाचकार । तच्छ्रुत्यैव वचनीयान्मुक्तोऽस्मीति राजा-

मयीन् । मारीचः क्षुब्धतामुवाच । वन्दे, चरितार्थसि । सहधर्म
 चारिणे प्रति न त्वया मन्युः कार्य इति । मारीचो दुष्यन्ताममीत् ।
 आत्माभिरनुष्ठितजातकर्मोत्तमेन पुत्र भागिनि चक्रवर्तिनमागच्छतु
 गवन् । अथ मत्स्थानां प्रणमदमनाम्बरदमन इत्यस्मिन्नाश्रमे उन्मा-
 भिधानो छोकानां भस्माद्भरत इत्याख्यां यास्यतीति । भगवते
 कज्याय प्रियमादेशपितु मारीचेन सिष्यः प्रहितः । मारीचो दुष्यन्त-
 मुवाच । वन्दे त्वमपि स्वापन्यशरसहिः सत्युरातगुडस्य रप-
 माहृत्य राजधानीं प्रविष्टस्य । बिहोत्रास्तत्र प्रभामु प्राम्पशुष्टिर्भवतु,
 त्वमपि पञ्चभित्तय स्वर्गिणः प्रीणयेति । तप्तो दुष्यन्तो राजधानीं
 जगाम ॥

Abhijāna-Sākuntala

XVI

THE ADVICE OF BIBHĪSHANA TO RĀVAṆA

ततो विनिद्र हृतदेवतार्चमाविमृताङ्गप्रतिकर्मरम्पं दृष्ट्वैव चित्त-
 प्रतापं विदन्त बिभीषणं मातोवाच । आयुष्मन्, नाकसदामानन्द-
 नस्त्वमनिमदोद्धतस्य जगन्ति प्रबाधमानस्य सोदरस्य विपत्स्यामृतमिव
 पूर्णं प्रदान्ति बुद्धयः । तथा कुर्या येन रावणो विरादनीहारपरीत-
 मूर्तिं सीतां जहाति । बुद्धानन्द, यावदसौ रावणो भयङ्करो विस्स्य
 विण्ड इव हरेण न भंगस्यते पुण्योत्तमेन तावद्यतस्य । जनस्थान-
 निकासिनः खरदूषणादयो राक्षसा निहताः, लङ्कापुरी जितभटोर्यात-
 द्रुमा च विहिता, सपानि च दग्धानि, तस्मादित्यं गते सति यद-

(ना विधेय तस्मिन्चट्टयमेति । मीताप्रत्यर्पणे पूर्वमेव कृतमनिः स
 विभीषण पञ्चमतिमात्रं शुभयेव बुद्ध्या मात्रा प्रेर्यमाणधिरं ध्यान-
 योगेऽभूत् । ततो विभीषणो निशाचरं परिश्रितं रावणमन्दिरस्य द्वारं
 गतौ । प्रतीक्षांश्च दृग्देव ननोऽनावेदितसप्रविष्टो निशाचरः सगौरवं
 दत्तपथो विभीषणो भ्रातरं सिंहामनाधिष्ठं दृष्टवान् । स विहित-
 प्रणामं सिंहामने चारु बाहु निक्षिप्य किङ्करी कल्पितं पीठमप्यास्त ।
 ततो दशम्य पाणिं प्रमार्प्य समितिं वभापे । शक्तैर्नीतिष्वाम्नातिभि-
 र्बुद्धिमद्विरूपायविद्विर्युष्मद्विधैः सार्धं मुमन्त्रितानि कार्याणि सिध्यन्ति ।
 बालिखरादिनाशे सत्युपेक्षिते सागरमुत्तिर्गर्भे द्विषा राममुप्रीवादीनां
 सैन्ये ययुक्तं तद्भूतेति । प्रहस्तप्रमुखा यातुधाना मुजामवक्षःस्थलकार्मु-
 कासीम्गदाः शूलानि च परामृशन्तो दशस्थं प्रोबु । अखण्डमान-
 माखण्डलं परिखण्ड्योदीर्णदण्डस्थं हे नृपश्रेष्ठ नराभियोगं गुरुत्वं किं
 नयसि । निर्यत्सुलिङ्गाकुलधूमराशिं भानु किं भूमीं पिनयाम । किं
 द्यौरधोऽस्तु, अथवा क्षितिरन्तरिक्षे भवतु । का वा गणना सराधवेपु
 बानरेषु येऽस्माकं मय्यात्कस्यचिदपि प्रातराशायं नालम् । त्वदीयै-
 र्भृत्यैः समेषितश्चापस्ययुक्तस्य हनुमतो बालधिभाकृशानुल्लेखामघाक्षी-
 दिति । अनन्तरं विभीषणो यातुधानान्वभापे । राज्ञा युद्धाय सुमृतै-
 र्भवद्विर्यदुक्तं तत्संभावनाया उचितमेव । किं तु प्रज्ञैव मन्त्रेऽधिकृता
 न शौर्यम् । यो जिगीर्षुर्द्विध्रुषौ प्रसमीक्षमाणः सन्ध्यादिषु गुणेषु
 घटते तं चञ्चलाऽपि लक्ष्मीर्न मुञ्चति । एकेन शत्रुणा सन्धिरपरेण
 विग्रहः कार्यः । जिगीर्षुर्द्विध्रुषौ प्रसमीक्ष्यहितात्मसारं विज्ञाननेता
 नीतीः प्रयुञ्जीत । त्वया तु लोके विरागो जनितः प्रकोपितं चेन्द्रमुख्यं
 विबुधमण्डलम् । रामे तु सर्वमेवैतद्विपरीतम् । यदैवैकेन शरेण बाली

भित्तं मुर्ध्वं च राजा हततः श्रेष्ठं भित्तं कार्यम् । पशुर्गण्ड-
 रश्मिद्वयपुराणि च मित्रौ पुराणम् वा रामेण सह युद्ध-
 शरीरं ३ प्रणम्य तम् । रामोऽपि दाराहरणेन ततो हनीय कथुभिर्विषं
 तप्ता, तप्ताया तप्तयायत्नमेव तदा नो रामेण सह मथिरस्तु ।
 शीतां विमुक्तम् । पदनि दण्डेन कोशेन चायानमरे प्रहृतं मन्यसे
 तदापि तित्ताय रामस्य दूनेन श्वरा हृत्वा विमानं, पूर्णस्य तव
 भजे तु बद्ध ह्रीयते । मुनीनां रामो जेजु न दास्यते, तेन सह
 पाटो धुवं तव विमानः स्वान् । कदीन्द्र मुनीयो मयाष्टो-
 भाश्च न राममभिगतो येन विमो भवेत् । सतां वर्जनि स्थित-
 मुनीयः प्रतिप्रियं विमोर्तु राममभिगतः । रामेण विमोर्तु सति य
 यपमुपाश्रयेत त रामादधिक तत्तमं वा न पशुद्वि पदयामि । स्वय-
 मूर्ताम्नाय प्राण यतो वा दक्ष्याऽधुनाभौ सानुगतो वर्तते । इन्द्रा-
 दयश्च पूर्वतर विरहा । तत्ताजमेव सन्धानमस्तु । निम्प्यमाणोऽपि
 नात्य उपायोऽस्ति । यदि विमो मति करिष्यमि तर्हि कपयोऽधि-
 गेन सर्मैतत्तमं नेव्यतीति । विमोर्तुक्तं बहु मन्यमानो रायणस्य
 मानामदो मान्यकाश्रम कार्यकपम्पूर्वी परिणामनश्च देह श्रेष्ठाय
 रायणमुत्तम । य एक पदनिर्गुमान् विपत्तात्यनेकमायानि शत्रु-
 र्दम रहःसहस्राध्याशन् तत्र का नो मातुमायशङ्का । सन्तापिते-
 र्गद्वैर्गद्विभिर्नृत्तं रात्रिपरायणाय नारातिर्जनरसम्पदादी जगता-
 जण्योऽमुतायो विहितः । प्रमादवान् सतर्धन्वर्मा मुनीनामपि शत्रु-
 माय सतम्बं वेत्ताजुत्तम्य दानि बहु मन्यसे तर्हि विमोर्तुक्तं गुरु-
 ध्वनि । तेन प्रदस्तादिधोमेव प्रतिपत्त्यमंको निजाविद्याश्च श्रुतकार्यसारः
 कुम्भकर्णलानो मेव इव सामुत्तरिषो वाक्यमभावन । मध्यगतोऽपि

भानुरीष्य न्यजेदथवा हिमाशुर्निभाया दैन्यं त्यजेन्न पुनः पौलस्त्यो
 भुवनान्मानी सर्वानर्थमूल मान त्यजेदिति मन्ये । तथापि यमद्विधाः
 मिद्विमभीषवन्त्या त्रिलोमचेष्ट प्रसम वक्तुं यतन्ते तन्नेहमूलम् ।
 क्रूरा क्रिया ग्राम्यमुखेषु सङ्ग इति यो वृद्धैः पुण्यस्य संक्षयहेतु-
 रन्नेऽर्सा भवताऽतिमात्र निषेवितः । तस्य फलमचिरादेव लप्स्यसे ।
 त्वन्प्रसादेन मया किं नोपभुक्तम् । तस्मादित्यं कृतार्थस्य मम यदि
 त्वदर्धे मृत्यु स्यात्तदा मम जन्म सफलं भवेदिति । एवमुक्त्वा प्रसुप्ते
 कुम्भकर्णे बिभीषणो राक्षसेन्द्रं पुनरुवाच । विपरीतानि निमित्तानि
 दृश्यन्ते । असौ विषम्वानुष्पातजं वक्त्राकृति च्छिद्रं व्यादाय घूसर-
 रश्मिरागिर्जनान्तु कीर्णसट्. सिंह इवाम्युदेति । क्ष्मां क्षम्पयन्त्य-
 धोक्त्वा निपतन्ति । शृगालादयो रुवन्तः परितो नो भ्राम्यन्ति ।
 यस्मादेवं विनाशसूचकानि निमित्तानि तस्मात्त्वं सीतां प्रत्यर्प्य रामेण
 सह सन्धिं कुर्विति । दशाननो भीषणरूक्षचक्षुर्भूभङ्गमाधायोमपदां
 गिरं बिभीषणं जगाद । उदके शिलातरण, रवेर्ष्वान्तस्पन्दः, इन्दो-
 र्बहिर्निसृतिः, विजिगीषोर्मम परेणापजय इत्येतानि चचारि तृत्पानि ।
 ज्ञातय आत्मनोऽपि क्षयमिच्छन्ति न पुनस्तुल्यकुलस्य लक्ष्मीम्, तथा
 च शत्रून्तमन्ति न च सन्तप्यमानैर्हृदयैर्वन्धुवृद्धिं सहन्ते । त्वयाद्य
 लङ्काभिभवेऽतिहर्षादतिमात्रं दुष्टोऽन्तरात्मा विवृतः । धिक्त्वामिति ।
 इदं वदन्रावणस्तस्य शिरसि पार्श्वे ददौ । ततो बिभीषणो रोपं
 क्षमया मन्युं धैर्येण गर्वं विनयेन मोहं धिया निगृह्णन्तम चतुर्भिः
 सचिवैरुदतिष्ठत् । रावणं चोवाच । महाराज मया विना सुखमास्त्व ।
 यन्मूर्ध्ना आतुरः पथ्यकटूननदनन्सामयो भवति स किं भिषजा
 दोषः । यो विवेकगूण्य आयमानी प्रयुः स्रुष्टमुध्यमानो १॥ ५॥ राते

भोग्यपुरैरप्येव प्रप्यति स सुहृत् महतेऽन्वये मयि । धर्म-
 एभि मित्रस्य मे पादेन योऽयं भवता प्रगतो दत्त ॥ कम्प लापय-
 माभ्याम् तर् सहा मन्त्रिमुखैरप्यपि चिन्तनीयमिति । एवं राजनी-
 श्वरपतिमुख्या विभीषणो लङ्काया निरगच्छत् ॥

Bhaṭṭakavya

XVII

RAGHU'S CONQUEST OF INDIA

अथ राक्षसो मायाः कुर्वती पथध्वस्तानकर्तमान् विजयता शर-
 द्यु पात्रये मोदयामास । राजनीराजनाविरी सस्यम् इतो वहि-
 स्त्रामै प्रशिक्षाविर्मोनेन हस्तेनेव जयं ददौ । यदा रघुर्वज्रमादाय
 शिखिगीपया प्रगमे तदा मन्दोदरैः पृथैः शीरसागरोर्मयोऽ-
 धुनमिदं तं वपोरुहाः पीरधोनिगो लाजैवापरिण । अनिलोद्भूतैः
 केतुभिरद्वितन्मार्गैर्यजिः स प्रथमं प्रदधी ययौ । पूर्वमागारागामिनी
 महती सेना चरन्तपुर्हरजटाग्रहा गङ्गा नयनभीरय इव ममौ ।
 पीरम्याजनपदानाजामजयी रघुमालीवनदपामं महोदधेरुपसृष्ट
 प्राय । अनश्रगाः समुद्गुम्फस्मासिन्धुरपादिव मुलेवेनसी वृत्ति-
 माश्रित्याम्ना संतुष्टिः । नेता रघुर्नीताधनोयतान्वद्वास्तसोत्पाय गङ्गा-
 स्त्रोनोऽन्तरु जयान्माविचयान । ते यद्वा आपादपप्रगणा
 दत्ताप्रप्रतिरोपिताः फट्टमा इव रघुं फट्टैः संवर्धयामासुः । यद्वा-
 दिदमेतुभिः मेत्यैः ययिशां नाम नदी तीर्थैरुत्पादार्शितमार्गैः
 फट्टिद्रामिभुयो ययौ । पञ्चपेदेयतं दशैः शिलावर्षी पर्वत इव ॥
 गजमाधनः फट्टिद्रोऽग्रेः प्रविजग्राह । महोदधेर्भेदे दिवां नाराच-
 दुर्दिनं दिशः सम्मृष्टप्रात इव रघुर्जगधियं प्रतिपेदे । रचिनापान-

भूमयो घोषा नाग्विकेलासव ताम्बूलीना दले शाश्वतं च मराः पपौ ।
 धर्मविजयी रघुर्गृहीतप्रतिमुक्तस्य महेन्द्रनाथस्य त्रियं जहार न ॥
 मेदिनीम् । तत फलवद्भूषणमालिना वेलातटेनैवागस्त्याचरितामारां
 रघुर्ययौ । विजिगीर्षोर्गताप्यनस्तस्य बडैरघुनिता मलयान्देषपत्न्या
 मारीचोद्भान्तहारीता बभूवुः । अभ्युष्णानामेकानामुपतिष्ठाः
 फलेणयस्तुन्यगन्धं मत्तेभक्तेषु समञ्जु । दक्षिणस्यां दिशि रवे-
 रपि तेजो मन्शयते तस्यामेव तु रघोः प्रतापं पाण्ड्या न विनेहिरे ।
 ताघरगीसमेतस्य महोदधेः सञ्चितं मुक्तासारं स्वं यदा इय ते पादयो-
 र्निपत्य तस्मै ददुः । तटेध्यालीनचन्द्रनी मण्डपद्वारी दक्षिणस्यां
 दिशि वर्मानां गिरी यथाकामं निर्दिष्टासद्यश्चित्तमो रघुदन्वता
 दूरान्मुक्त सद्यः पर्वतमञ्जयत् । अपरान्तजयोयतेर्विसर्पत्रिस्तस्यानीकैः
 परशुरामात्रोत्सारिताऽप्यर्णवः सद्यः सञ्जयत् । भयोस्तृष्टिभू-
 याणां केरळयोनिनामन्त्रेण तेन चगरेणुधूर्णप्रतिनिधीरतः । वरतां
 बाहानां गात्रमञ्जितैर्वर्षभिः परनोदूराजतापीवनप्यनिरन्वभूयत् ।
 स्वर्गरीस्कन्धनदाना करिणां मदोन्नरमुगन्धिषु कटेषु पुष्पाग्रेभ्यः
 शिष्टीमुत्ता, पैतु । उद्वान्किञ्चान्पर्वितः सम्परशुरामापावसात्
 ददौ रघवे पुनरपगन्तमहीपाटव्यानेन करं ददौ । इन्द्रियाण्यग्न-
 रिह्मन्स्त्वज्जनेन मंयमीर रघुस्ततः पारशीकापेन स्मृताग्रेना
 प्रतप्ता । अधगगने, पाथायै शार्ङ्गद्विजयिष्वप्रतिषेधे रजति
 मस्य तुमुत्त, मंयागोऽमवत् । मर्यायाती लौक्यः इति मन्त्र-
 वर्जिते, इत्युत्त, पारशीकानां शिरोभि म मही तन्नाह । शेषा
 यान्तिर्गिरिपङ्क्त्याम् शरत्त यत्तु । महाभनी दि मर्या प्रविष्टा
 प्रतीकः । अस्मिन्निर्वाणामु क्ताः इत्युत्त, मन्त्र, ॥ १ ॥

मय मधुनिर्दिनयो मय । तस्मै स्वानुदरिद्रक्यास्तमिह श्रीदृष्टी-
 म्बानुदरिद्रम् एवम् । कौशेरी । इति प्रसङ्गे । निष्पृतीरस्थेष्टने
 विनीतायप्रसङ्गाय यामिनो लघुपुङ्गवमहेमरात्रकथ्यदुपु । तस्य बीषे
 मारे शेट्मनीभरा बाम्बोजा गजालनदरिद्रिरीरुष्टे नार्थमानता
 बनतु । बाम्बानोना मन्थगुदितानुहा मरेगतामय कोमलेपरं
 एवमुपगत विनिगुर्न पुनरनेकाः । ततोऽप्यपथनो गौरीगुहं शीलमात्रोह ।
 भूनेषु मरीभीभूता बीषकरनिदेतयो गङ्गादीरुत्तयो मरुतस्य मयो
 मियेविरे । विदग्गमृगानिभिर्निर्मितोन्मृगा दन्तोंऽप्याय रघोः सैनिका
 मदेक्षणां छायायु विनम्रम् । नत्र रघो परंतीर्यैर्गैर्नारुषधेरणी-
 मात्मनिष्येतेत्यनितानङ्ग धोरं जन्ममभूत् । तस्मैरन्ममद्वैतान् विर-
 तोक्कपाटका किञ्चरान् बाहोर्नयोदाहरणं गावपापास । दिमवति
 मनीरागिमधोव्य निरेक्ष्य एषुरवररोह । तीर्जोद्विभ्ये रघो तद्गमाडानतां
 प्रागैः काकागुदुमैः सद् प्रगज्योतिरेधमधम्ये । दृष्टार्कमधारादुर्दिनं
 रघो रघुर्वैरजोऽपि प्रागज्योतिरेधरो न प्रमेहे कुत एव पताविनीम् ।
 वैरम्यान्मुरानुरुष्टेय सैर्मिलकटेर्नागीः कामरुपायापीनोऽन्यालण्डलविरम
 त भेजे । एवं शिरो त्रिधा ह्यू रघोद्वनं रजो रालं छत्रगुल्फेयु मौलिपु
 विश्रामयन्वर्तन । नगद न रिधविनं माम सर्वस्वदधिगं वह्यामहे ।
 बारिमुषामिव सतां धादानं विसर्गायैव ॥

Raghuvamśa IV

XVIII

THE BENEVOLENCE OF BUDDHA

बेजिमस्तः पिठायं मगवान्भूतः स्वधर्माभिरतिपरे महति ब्राह्मण-

कुले जन्मपरिग्रहं चकार । स कृतजातकर्मोदितं स्कारः प्रकृति-
 मेधाविना ज्ञानकौतूहलादकौसीशाच्च नचिरेणैवाष्टदशसु विद्यास्थानेषु
 स्वकुलकृमाविरुद्धाम् च मर्त्यासु कलास्वाचार्यकं पदमयाप । तस्य
 भाग्यगुणातिशयसमावधितो महौल्लाभसंस्कारयशोविशेषः प्रादुरभूत् ।
 धर्माभ्यामभार्तिमनि कृतप्रजयापरिचयस्तु बोधिसत्त्वो न तेना-
 भिरेमे । स कामेषु बहुदोरजातं दृष्ट्वा गार्हस्थ्यमस्यास्यमिरावभूय
 कामेन प्रस्थमउचकार । तस्य मैत्रीमयेन प्रशमेनानुपरीताधित्ता
 व्यालमृगादयः परस्परद्रोहनिवृत्तभावास्तपस्तिगद्विचरुः । तं प्रजितं
 ध्रुवा तशीयैर्गुणैरवबधित्ता मनुष्या बन्धून्परिमहोभ विहाय
 तर्हिष्यतामुपजग्मुः । अथ कदाचित्स महात्मा शिष्यगणे कल्याणे
 वर्मनि प्रणिष्ठापिते नैकर्म्यस्त्वप्यमयत्तारिते च तत्काळशिष्येणाजि-
 तेनानुगम्यमानो योगानुल्लान्घरितररीनिजुज्जाननुविचचार । गिरि-
 गह्वरे प्रगृन्तिदेशीर्मन्दारं गतां परिशामेशणां क्षुधा शासोदरी सत्पो-
 जातान्बाळानप्याहारमिव पश्यन्ती व्याप्रचरितां दत्ता । बोधि-
 मस्यास्तु तां दृष्ट्वा महीरुम्पादित्वादिष कल्याणशास्त्रकर्म्ये । अथ स
 बोधिसत्त्वः समभ्रममाधेदित्वाहं स्वमाततिशयव्यवृत्तं कल्याण-
 समादिनाहारं शिष्यमुवाच । अगं वनं, पश्य गंगारैर्गुण्यं घरेण
 व्याप्री क्षुधां छिह्नतश्चेदमर्गादं स्वशाकाननि भोजयिष्यति । अहो
 वनानिरीदं द्रव्यमात्मगोहो येन माताऽपि तनयान्महापितु-
 विरुहति । तच्छ्रीमन्विष्यतां पुनर्विदया क्षुधरीकारदेजुर्गोच-
 तनयानामानं भोजयति । अहमपि च प्रयतिथ्ये साहमारमार्गदेनो
 निरुपयिष्यति । तं प्रतिश्रुत्वा स प्रकान्धनतारावरेण्यगो-
 वत् । अथ बोधिसत्त्वः शिष्यमेव समपदेनार्ग्यं सत्यं विन्यासादि ।

मरुतेऽपि शरीरे विद्यमाने किमिच्छं परम्मानाम् मृगये । न ॥
 विद्यमानो यो भेदनि सारहीने दुःखमये सन्तापुचो च देहे परम्मा
 उपमुज्जमाने प्रीतिमान् भ्यान् । तस्मात्प्रज्ञानाद्भननीयिनेन शरी-
 रेण व्याख्याः पुनरभात् तस्याः सत्तादाय शब्दज्ञानां स्वरक्षण करि-
 व्यामि । कदा नु स्वगामैरपि परेषां हिमं कुर्यामिति यो मं मनोरथो-
 ऽमृतोऽधुना सकडीमवेदिति । एवं स निर्विकल्प पदार्थमिहैव प्राणा-
 त्वयेऽपि सञ्जातप्रसोदे देवतानां मर्त्यापि विस्माययन् स्वां तनुमुत्स-
 र्ज्ये । अथ मा व्याप्ती बोधिसत्त्वशरीरनिपानशब्देन समुत्थापित
 शीतूहृदा विरम्य स्वजनपदेशतोऽप्यमातस्यां दिशि गवने चित्रेप । दृष्ट्वैव
 च बोधिसत्त्वशरीरमुद्गतप्राणं सहमाभितुल्य महापितृमुपचक्रमे । अथ
 स तस्य शिष्यो मांसमनासापैः प्रतिनिवृत्तः कुशोपाण्याय इति
 विडोक्तयस्तद्बोधिसत्त्वशरीरमुद्गतप्राणं तत्रा व्याख्या मन्त्र्यमाणं ददर्श ।
 न तत्कर्मनिशयविस्मयाप्रतिभ्यूढतोषदुःखावेग आत्मगतविदमुवाच ।
 अहोऽस्य महात्मनो व्यसनानुरे जने दया व्यसोऽप्यनिःसङ्गता
 च । सर्वथा नमोऽस्वस्मै महाभागाय सर्वभूतसरण्यायानिश्चिन्त-
 काऽप्यायाम्नेयसत्त्वाय भूतार्थबोधिसत्त्वायेति । अथ स तमर्थं सप्रस-
 चारिण्यो निवेदयामास । तत्कर्मविमित्तमुपैस्तस्य शिष्यैर्यन्धयेदश-
 गुजगादिभिर्मास्याम्भरणचन्दनचूर्णकौशुल्यं तद्विष्णुमुभा वसुधेति
 सार्थं नामोवाह ॥

XIX

THE MEETING OF SOMADATTA AND
RĀJAVĀHANA

देव, भवद्वरणमलमेवाभिलाषी भ्रमन्नेकस्या वनावनी पिपासा-
कुलोऽह नृतापरिवृत शीतलं नदसलिलं पिवन्नुज्ज्वलाकारं रत्नं
तत्रैकमद्राक्षम् । तदादाय गन्धा कंचनाध्वानमम्बरमणेरत्युज्ज्वलतया
गन्तुमक्षमो वनेऽस्मिन्नेव किमपि देवतायतनं प्रविष्टो दीनाननं
बहुतनयसमेत स्थविरमहीसुरमेकमवलोक्य कुशलमुदितदयोऽहमपृ-
च्छम् । कार्पण्यविवर्णवदनो महाशार्पूर्णमानसोऽवोचदप्रजन्मा ‘सुता-
नेतान्मातृहीनाननेकैरुपायै रक्षनिशनीमस्मिन्कुदेशे भैक्षं सम्पाद्य दद-
देतेभ्यो वसामि शिवालयेऽस्मिन्’ इति । ‘भूदेव, एतत्कटकाधिपती
राजा कस्य देशस्य, किं नामधेयः, किमग्रागमनकारणमस्य’ इति मया
पृष्ठोऽमायत महीसुरः । ‘सौम्य मत्तकालो नाम छाटेश्वरो देशस्यास्य
पालयितुर्वीरकेतोस्तनयां वामलोचनां नाम तरुणीरत्नमसमानलावण्यं
श्रावं श्रावमवभूतदुहितुप्रार्थनस्य तस्य नगरीमपैत्सीत् । वीरकेतुरपि
भीतो महदुपायनमिव तनयां मत्तकालायाशत् । तरुणीलामहद्वेता
छाटपतिः परिणया निजपुर एवेति निश्चित्य गच्छन्निजदेशं प्रति
संप्रति मृगयादरेणात्र वने सैन्यवासमकारयत् । मानपालो नाम
वीरकेतुमन्त्री मानधनधत्तुरङ्गवलसमन्वितोऽप्यत्र रचितशिविरस्तं
निजनायावमानस्त्रिमानसोऽन्तर्विभेद’ इति । विप्रोऽसौ बहुतनयो
विद्वान्निर्धनः स्थविरश्च दानयोग्य इति तस्मै करुणापूर्णमना रत्न-
मदाम् । परमाह्लादविकसिताननोऽभिहितानेकाक्षीः कुत्रचिदप्रजन्मा
जगाम । अप्यग्नमतिन्नेन मया तत्र निरवेशि निद्रागुप्ताम् ।

तदनु पश्चादभिगडितबाहुयुगल- ॥ भूमुर कणाघातचिह्नितगात्रो
 ऽनेकनैस्त्रिरिकानुयातोऽप्येव मामसौ दम्पुस्त्वदर्शयन् । परित्यक्त-
 भूमुरा राजमटा रत्नावातिप्रकारं मदुत्तमनाकर्ण्य वपरहिमं मां
 गात्रं नियम्य रज्जुभितानीय वरागारमेते तव सराप इति निगडि-
 तात्कांभिर्निर्दिष्टस्तो मामपि निगडितचरणयुगलमकारुं । कि-
 कर्तव्यतामूढेनाबोधि मया । 'ननु पुदस वीर्यपक्वः, निमित्तेन केन
 निर्वेशय कारावासदुःखं दुस्तरम्, यूर्य वपस्या इति निर्दिष्टमेतं,
 किमिदम्' इति । तदाविधं मामवेश्य भूमुरान्वया ध्रुत छाटयतिहृतान्त
 व्याख्याय चोरपीठः पुनरुपयन् । 'वीरकेतुमन्त्रिणां मानपाटस्य कि-
 कटा वयम् । तदाह्वया छाटेश्वरमारणाय राज्यं सुरङ्गादारेण तदगार
 प्रविश्य तत्र राजभावेन विरम्य बहुभनमपहृत्य महादरीं प्रावि-
 शाम । अपरेदुश्च पदन्वेषिणो राजानुचरा बहवोऽप्येव घृतधन-
 ध्यानस्यान्वयितः परित्यक्त इदतरं बद्धा निफटमानीय समस्तवस्तु-
 शोधनरेखापामेकस्यानर्घ्यरत्नस्याभावेनास्मद्विधाय 'माणिस्पादानायासिन्
 किलाश्रुंउडयन्' इति । ध्रुतरत्नरत्नावलोकनस्यानोऽहमिदं तदेष माणिक्य-
 मिति निमित्त्य भूदेवदाननिमित्तं दुरवस्थायाम्नो जन्म मामपेय
 पुन्यदन्वेदगपर्वतप्रवहारं चाभाष्य समवोचिनीः संजगैर्भैरीमकारम् ।
 ततोऽर्धरात्रे तेषां मम च शृङ्खलाबन्धनं निर्मित्य तैरनुगम्यमानो
 विद्रितस्य ह्यस्तगणस्यानुवजाडमादाय पुरश्चानुरतोऽभिमुत्तामगताम्
 धनुषरात्रमलीछयानिद्राव्य मानपाटशिखिं प्राविशाम् । मानपाटो निद्र-
 भूयेभ्यो मम पुलाभिमानहृतान्तं तच्छाटीनं विव्रम च निरुभ्य
 मामार्चयन् । परेदुर्मत्तच्छाटेन प्रेषिताः केचन पुरस मानपाटमुपेय,
 मग्निन् मरीपरात्रमग्निरे सुरह्वया बहुभनमपहृत्य चोरदरीं अवशीयं

कटकं प्राविशन्, तानर्पय नो चेन्महाननर्थं सम्मविश्रयति' इति क्रूरतरं
 वाक्यमब्रुवन् । तदाकर्ण्य रोषारक्तनेत्रो मन्त्री, 'लाटपतिः कः, तेन
 मैत्री का, किं पुनरस्य वराकस्य मेवया लभ्यम्' इति तान्निभर्त्सयत् ।
 ने च मानपालोक्तं विप्रलापं मत्तपाळाय तथैवाकथयन् । कुपितोऽपि
 लाटपतिर्दोर्वीर्यमवैणाल्यसैनिकसमेतो योद्धुमव्यगात् । पूर्वमेव कृत-
 रणनिधयो मानी मानपालः संनद्धयोधो युद्धकामो भूत्वा निःशङ्कं
 निरगात् । अहमपि बहुलतुरङ्गमोपेतं चतुरसारयि रथं दृढतरं कथंचं
 मदनुकूलं चापं विविधयाणपूर्णं तूणीरद्वयं सबहुमानं मन्त्रिदत्तानि
 रणसमुचितान्यायुधानि गृहीत्वा युद्धसंनद्धो मदीयबलविधा-
 सेन रिपूदरणोद्युक्तं मन्त्रिणमव्यगाम् । परस्परमन्त्रणे तुमुलसङ्गर-
 कमुभयसैन्यमतिक्रम्य समुल्लसद्गजादोपेन बाणयुगं तदङ्गे मुञ्चन् राती-
 न्प्राहरन् । ततोऽतिरम्बुरक्षमं मद्रथं तन्निकटं नीत्वा शीघ्रलङ्घनोपेत-
 सदीपरयोऽहमरातेः शिरोऽकृन्तम् । तस्मिन्पतिते सद्यशिष्टसैनिकेषु
 पलायितेषु नानाविधहयगजादिवस्तुजातमादाय परमानन्दमभ्युतो मन्त्री
 ममानेकविधां सम्भाषणमकार्षात् । मानपालप्रेयितास्तदनुचरादेनमखि-
 मुदन्तमाकर्ण्य स्फुटमना राजाऽभ्युदतो मदीयपराक्रमे विस्मयमानः
 समहोत्सयममान्यवान्धयानुमत्या द्युमदिने निजतनयां मममदात् ।
 ततो वीरराश्याभिरिक्तोऽहमनुदिनमाराधितमहीपात्रचित्तो वामलोच-
 नवानया सह नानाविधं सौख्यमनुमन्न् अपरिहर्षवेदनागत्यधिकल-
 हदयः गिह्यदेशेन मुह्यन्नावलोकनशक्तेः प्रदेशं महाकाष्ठनिगतिनः
 परमं धरस्याराधनायाय पञ्जीसमेन समगतोऽस्मि । भक्तपराश्रय
 गौरीपतेः कारुण्येन भण्णनारविन्दमन्दर्गनानन्दसन्दोहो मया लब्ध
 इति ।

सनिगम्याभिनन्दितपराक्रमो राजवाहनस्तन्निपराधदण्डे दैव-
मुपाठम्य तस्मै क्लेणाभचरितं कथयामास ॥

Daśa-kumāra-charita

XX

THE MEETING OF HARSHA AND HIS FATHER, WHEN THE LATTER WAS ON HIS DEATH-BED

अवनिपतितु दूरदेव द्यूतिद्यपितं तनयं हर्षं तदवस्योऽपि निर्मा-
जेहापार्जितः प्रधावमानो मनसा प्रमार्य मुञ्जी, एतेहीत्याहुपञ्जरी-
राधेन शयनादुदगात् । ससंभ्रममुपसृतं धीनं विनयावनम्रमुन्नम्य
बलादुपमि निवेश्य, विगन्ति प्रेम्णा निगात्रमण्डलमप्यम्, अभि-
विष्यमान इव तुषारादिद्रवेण, पीड्यन्तर्गैराज्ञानि, कसोलेन कपोल-
मकपायन् विस्मृतश्चरसंश्रवः सुचिरमाडिडिह । कथ कथमपि विरा-
दितुक्तमुपसृत्य कृतनमस्कारं प्रणतजननीकमुपागतमासीनं च शय-
नान्तिके पिबन्निव विगतनिमेषनिधलेन चक्षुषा व्यलोकयत् । परस्मै
च पुनः पुनर्वैपथ्यमता पाणितलेन क्षयक्षामकाष्ठश्च कृष्णादिवाकादी-
द्वस्त कृतोऽसीति । मुहद् भण्डिस्त्वकथयत् । देव हृतीयमहः
कृताहारस्यास्यायेति ।

तन्मुखा बाष्पवेगगूह्यमाणाश्रु कथं कथमप्यायतं विश्वस्यो-
बाध । ' वत्त हर्षे, जानामि त्वां नितुप्रियमतिमृदुहृदयम् । अतिदुर्धरो
बाण्यवस्त्रेहः सर्वममायी । अतो नार्हत्स्यान्मानं मुचे दातुम् । उदाम-
दाहज्वरदण्डोऽपि दमे मल्लहमधिकतरामनेनायुश्मशयिता । निशिन-
मिव शत्रु तदुज्जति मां त्वदीयस्तनिमा । मुक्तं च राज्यं च वंशध

तन्निशम्याभिर्नन्दितपराक्रमो राजवाहनस्तनिरपराधदण्डे देव-
मुपालम्ब्य तस्मै श्रमेणाचरितं कथयामास ॥

Daśa-kumāra-charita

XX

THE MEETING OF HARSHA AND HIS FATHER, WHEN THE LATTER WAS ON HIS DEATH-BED

अवनिपतिस्तु दूरादेव दृष्टातिद्वयितं तनयं हर्षं तद्रथस्याऽपि निर्मर-
रोहार्थितः प्रभावमानो मनसा प्रसार्य मुनी, एतेहीन्याह्वयञ्जरी-
रार्थेन शयनाद्दृग्मात् । ससंभममुपसृतं चैनं विनयावनममुज्जमस्य
बलादुरसि निवेश्य, विगन्तिव प्रेम्णा निशाकमण्डलमप्यम्, अभि-
विष्यमान इव तुषाराद्रिज्येण, पीडयन्तैरङ्गानि, कपोलेन कपोत-
मपहृषन् विसृतम्बरमम्बरः सुचिरमालिटिह । कणं कपमपि चिरा-
दिमुत्सुपसृत्य कृत्तनमस्करं प्रणतजननीकमुपागतमामीनं च शय-
नान्तिके पिबन्ति किन्तनिमेषनिधनेन चक्षुषा व्यलोचयन् । पस्पर्शं
च पुनः पुनर्वैपयुमता पागितलेन शयश्यामकण्ठश्च कृष्णदिवावादी-
दन्तं कृत्तीऽसीति । मुहद् मण्डित्स्वकथयत् । देव तृतीयमहः
कृताहारस्यास्मादेति ।

तप्युष्या बाष्पवेगमृदामाणाशरं कथं कथमप्यायतं निःश्रम्यो-
बाध । ‘कथं हर्षं, जानामि न्वां पितृमियमतिवृद्धदृश्यम् । अतिदुर्धरो
शान्पवज्जेहः सर्वप्रयापी । अतो नार्हस्यान्धानं शुचे दातुम् । उत्तम-
दाहम्बरदण्डोऽपि दण्डो गाल्वहमधिकतरमनेनायुष्मशयिना । निशित
मिव शत्रं मरणोति मां त्यज्यस्तनिषा । मुक्तं च राज्यं च वंशध

प्राणाश्च त्वयि मे स्थितानि । यथा मम तथा सर्वासां प्रजानाम् ।
 त्वद्विधाना पीडा पीडयन्ति सकलमेव मुषनतलम् । न ह्यल्पपुण्य-
 भाजां वगमलङ्कुर्वन्ति भवाद्दशाः । फलमस्यनेकजन्मान्तरोपार्जि-
 तम्याकलुषस्य कर्मण । करतलगतमिव कथयन्ति चतुर्णामप्यर्ण-
 वानामाधिपत्यं ते लक्षणानि । न्यजन्मनैव कृत्तार्योऽस्मि । निरभि-
 लापोऽस्मि जीवितन्ये । भिषगनुरोच पापयति मामीशधम् । अपि
 च सर्वप्रजापुण्यैः सकलमुषनतलपरिपालनार्थमुत्पत्त्यमानानां भवादृशां
 जन्मप्रहणोपायः पितरौ । मजाभिस्तु बन्धुमन्तो राजानः, न
 ज्ञातिभिः । तदुत्तिष्ठ । कुरु सर्वाः पुनरेव क्रियाः । कृताहारे च त्वयि
 स्वयमहमप्युपयोक्ष्ये पय्यन्' इत्येवमभिहितस्य चास्य धक्ष्यन्निय हृदय-
 मतितरां शोकानलः संदुधुक्षे । क्षणमात्रं च स्थित्वा पित्रा पुन-
 राहारार्थमादिश्यमानो हर्षो धवलगृहाद्व्यततार । अकार च चेतसि ।
 अकाण्डे खल्वयं समुपस्थितो महाप्रउयो ब्यध इय वज्रपातः ।
 किमत्र करवाणीति ।

Harsha-charita

XXI

A QUEEN BURNS HERSELF ON HER HUSBAND'S DEATH

प्रतीहारीमुराजन्मातरमनन्त्रप्रवेशोद्यतां श्रुत्वा हर्षः सत्वरमन्तःपुरं
 प्रविश्य दूरादेव च बाष्पापमागच्छाम्यरात् । 'अम्ब, त्वमपि मां
 मन्दपुण्यं त्यजसि । प्रमीद । निवर्तस्व' इति । एवमभिद्धान एव च
 सद्योदमित्य नूपुरमणिमरीचिभिर्दुष्यमानचूडधारणयोन्यपतत् । देवी
 तु पशोवती तथा तिष्ठति पाशनिदिगतिरिति विमनसि वनीयति

प्रेयसि तनये गुरणा गिरिजेरोदगेमेनावष्टम्भमाना, कोहसम्भारेण
 निर्धराकिङ्कलेनाभिभूयमाना वृत्तप्रयत्नापि निवारयितु न शशाक
 बालनोपतनम् । मुक्तफण्टमतिचिर प्रावृत्तप्रमदेव प्रारोदीत् । प्रतान्ते
 च मन्त्रुमेगे सटेहमुन्धारयामास मुतम् । तद्दन्तविनिहितनिभूत-
 नपनदुगला चिर म्विष्या पुन पुनरायत निभस्पावादीत् । ' वत्स
 नामि न प्रियो निर्गुणो वा परित्यागाहो वा । स्तन्येनैव सह स्वया पीत
 मे हृदयम् । अस्मिन् व्यसने प्रभूतप्रभुप्रज्ञाश्रन्तरिता त्वां न पश्यति
 दृष्टिः । अत्रि च पुत्रकः, पुरातन्तरविद्योपनयनसन्निनी राज्योपकरण-
 मकरणा वा नास्मि दृष्ट्वा क्षमा वा, कुलकलप्रमसि चारिप्रधना
 धर्मधवले कुले जाता । किं विसृज्योऽसि वां समरशतशीण्डस्य
 पुरप्रकाण्डस्य केदारिण इव केदारिणी गृहिणीम् । वीरजा वीर-
 जाया वीरजननी च मादसी पराक्रमप्रीणा कपमन्यया कुर्यात् ।
 एवंविधेन विज्ञा ते भरतमगीरयनाभागनिभेन नरेन्द्रहृन्दारकेण
 गृहीतः पाणि । आसेवितः सेवासधान्तानन्तसामन्तसीमन्तिनी-
 समार्थमितजाम्बूनदघटाभिनेकः शिरसा । छव्यो मनोरपदुर्लभो
 महादेवीपट्टवन्धसम्भारलामो लङ्काटेन । सपत्नीनां शिरःसु निहित
 नमस्त्रिखिलवटवत्पुन्दुम्बिनीविरीटमागिक्वमालार्चितं वरणपुगलकम् ।
 शुभ्रदीर्घः पुत्रैः सनाथीकृत उत्साहः । एवं कृतार्थसर्वावपया
 विमपरमपेक्षे क्षीणपुण्या । मर्त्यमविधवैव वाञ्छामि । न च शत्रोमि
 दन्धस्य मर्त्यस्यपुत्रविहिता रतिरिव निरर्पकान्द्रापात्कर्तुम् ।
 प्रयप्रच्छद्राकण्डु-खदग्धापाय किं मे धन्यपति भूमजः । मरणाच्च
 मे जीवितमेवास्मिन्समये साहसम् । अतिदीनलः पतितोक्तानला-
 दक्षपद्मेद्वेधनादस्मादनलः । कैटकासकले प्रवसति जीवेधो जरतृग-

सन्ध्यास्तोत्रेणैव परिणीतमनसोऽग्रमगो मित्यात्तरत्ननिमानमभवत् ।
 उच्चसमर्पितार्थरसपरिजिहीर्षिव संज्ञादाः पाराक्तरादपाटलमगो
 रविरम्बरतटादमाश्रय । आलोहितानुवाते जगन्नाथनमगमनस्य
 मयुरिपोर्विगलनधुधारमिव नाभिनलिते प्रतिमगतमपराजिते सूर्यमण्डल-
 मलस्यत । विहायाम्बरतटमुमुष्य च कमलिनीमनानि सकुनय इव
 दिवसास्साने तरुणिरेषु पर्वण्येषु च रविकिरणा स्थितिमनुर्वच ।
 अस्तमुपगते च भगवति सहस्रदीधितावरणवन्द्यलङ्घुलमन्ती विद्रुमकन्दः
 पाटला मण्ड्या समश्नयत । यस्यामाश्रयमानप्यानय, एषदिनादुप-
 मानहोमयेनुदुग्धधाराजनितामनोहरम्, अग्निरेदिरिवीर्यमाणहरिन्नुमाय,
 अविशुमारिकाभिरितम्बलो विशिष्यमाणशिरेष्वनाशत्रितिस्यमाभ्रमप-
 ममवत् । अचिरमेषिते सवितरि सौकरिधुरा कमटमुवुल-
 कमण्डलुधारिणी हंससितदुन्दुभरिधाना मृणालपत्रकटयलेपवीनिनी मधु-
 कामण्डलाश्रयलपमुद्गन्ती कमलिनी दिनपतितामागमकगनिगवत् ।
 अपरसागराम्भसि पतिने दिवसकरो वेगोन्मिलमम्ब सीधरनिषत्तमिव
 तारागणमम्बरमधारयत् । क्षणेन क्षोभुगेन मुनिजनेनोपश्रितशीर्षे
 प्रगामाश्रितसिद्धिः क्षाल्यमान इवागलश्रुतिष्ठः मण्ड्यातम ।
 क्षयपुरगतायां मण्ड्यायां तदिनामदूरिता कृष्णाजिनमिव विभाषरी
 निमिरोद्गममनिसमवदत् । अपराय मुनिदर्यानि गर्भमन्दर्यकारतां
 निमिरममपत् । क्रमेण च रविरसं गत इत्युदन्त्युपकन्त्य जातैराशयो
 धीतदुन्दुलवन्त्राटपवलाभ्यो गगनतलपप्यनिर्गन्तुदीर्घिणि । अन्ता-
 मरणमूलस्तारकाकशाटभकलान्कृताम्बरतटान् इत्यम्बरोक्ततद्गतिरिव
 गङ्गा सागरनाथूरमन्ती हंसधवला धरण्याश्रयतः क्षोभयत् । दिगवरमरुनि
 रितवपुःश्रीकर्मिणे अस्त्रिजगद्वाननीमाश्रयार्थो निवृत्तमूर्तिपुत-

पङ्कजम् इवाद्भ्यस्त हरिण । निगलितसकलौदयरान् रजनिपरविम्ब-
मम्बरापगाग्गाहधौतमिन्दूरमेरावनकुम्भस्पजमिव सशृङ्गमल्लस्यत । दनैः
गनेभ दुरोहिणे भगवति हिमवतिसुनि सुधापूलीपट्टेनेव धवलीहले
चन्द्राक्षेन वनाणि विप्रमानकुमुदवनकतावपणिता अनिताः
शीतलम्बार्ण ३१ ॥

Kīdāmbārī

XXIII

THE ARRIVAL OF CHANDRAPĪPA
AFTER FINISHING HIS
EDUCATION

एवं च क्रमेण भगवत्पुत्रोऽनारम्भे परिगणायामपठ्याविज्ञान-
मरीतालोभिते आश्रमस्यानुमोदिताचार्यैश्चन्द्रापीडमानेन सता पत्राणि
कृते ब्रह्महत्यामानमाहूय बहुरुरगवत्पत्राणि विरहमनिप्रसारतेऽहनि
प्रादिशोत् । ॥ गत्वा विप्रगृहं क्षा.स्यैः समारोहितः प्रविष्टः
श्रितिराश्रयत्रयिण्युदासगिना तिरसा प्रणम्य राजगणीय इव
सर्विनयमामने राजपुत्रानुमते गच्छीदत् । शिष्या यः पुत्रोऽनारम्भे
ब्रह्महत्यापीडमुपगृह्य दर्शितवान् । ॥ ३१ ॥ “ तुभार, मया
गच्छः मनाजगत्पति । ‘ पुत्रो नो मनोरथा । आशीयानि शत्राणि ।
निर्दिष्टं सहस्रं कथा । गतः सर्वभ्यापुत्राणि तमु पतिं प्रीतिम् ।
अनुमतेऽपि विनिर्दिष्टं विप्रगृहं पतिं च । गच्छन्तु गतः ॥
सर्विभक्तं नोऽर्चयन्ति श्रेष्ठोऽनारम्भे । दर्शने प्रीतिं मे मया पुत्रः ॥

नायमुपगता येनाद्यापि तां गरुडामेहणव्यसनितां न त्यजति । अति-
 तेजस्विनया महाप्राणनया च मदैवतेवेयमस्याकृतिर्यस्यमारोहणे
 शङ्कामिव मे जनयति । न हि मामान्यत्राजिनाममानुपलोकोचिताः
 मकलत्रिभुवनत्रिमयजनन्य ईदृश्यो भवन्त्याकृतयः । दैवतान्यपि
 हि मुनिशापवशादुज्झितनिजशरीराणि शापवचनोपनीतान्येतानि
 शरीरान्तराण्यध्यामन् एव । श्रूयते हि पुरा किल स्थलशिरा नाम
 महातपा मुनिरखिलत्रिभुवनललामभूतामप्सःसं रम्भामिधानां शशाप ।
 सा सुरलोकमपहायाश्चन्द्रये निवेद्यान्मानमश्नद्धयेति विख्याता
 बडवा मृत्तिकावस्या नगर्यां शतधन्वानं नाम राजानमुपमेवमाना
 मर्त्यलोके महान्तं कालमुवास । अन्ये च महात्मानो मुनिजनशापपरिपीत-
 प्रभावा नानाकारा भूत्वा बभ्रुरिमं लोकम् । असंशयमनेनापि महा-
 त्मना केनापि शापमाजा भवितव्यम् । आवेदयतीव मदन्न करणमस्य
 दिव्यताम् ' इति विचिन्तयन्नेवारुरुक्षुरासनादुदतिष्ठत् । त तुरङ्गममुपसृत्य
 ' महारत्नर्जम् योऽसि सोऽसि नमोऽस्तु ते, सर्वथा मर्षणीयोऽयमा-
 रोहणातिक्रमोऽस्माकम्, अपरिमितानि दैवतान्यप्यनुचिन्तपरिभवभाति
 भवन्ति ' इत्यामन्त्रयावभूव । विदिताभिप्राय इव स तमिन्द्रायुधधदुल-
 शिरःकेसरसटाहत्याकूणिताकेकरतारकेण तिर्यक्चभुषा त्रिलोक्य
 मुहुर्मुहुस्ताडयता क्षितितलं दक्षिणसुरेणाहुयन्निवारोहणाय हेपारवमक-
 रोत् । मधुरहेप्तिन दत्तारोहणाम्यनुज्ञ इन्द्रेन्द्रायुधमारोह चन्द्रा-
 पीडः । समारुह्य तं प्रादेशमात्रमिव त्रैलोक्यमखिलं मन्थमानोऽदृष्ट-
 पर्यन्तमश्वसैन्यमपश्यत् । तद्य सागरजलमिव चन्द्रोदयेन चन्द्रापीड-
 निर्गमेन सकलमेव सञ्चालाधीयम् । अहमहमिकया च प्रणाम-
 लालसा सरमसापनीतातपप्रशून्यशिरसो राजपुत्रास्तं पर्यकारयन्त ।

एकैकदाश्च प्रतिनामप्राहमावेक्ष्यमाना कडाहकेन दूराकम्बते. शिरोमि
 प्रगेमुः । चन्द्रापीडस्तु तान्सर्वान्मानयित्वा यथोचितमनन्तरं तुरङ्ग-
 माधिरुदेनानुगम्यमानो वैशम्पायनेन, अतिमहता कार्तस्वरदण्डेन
 प्रियमाणेनातपत्रेण निशरितातपः स्तूयमानो बन्दिजनेन नगराभि-
 मुखं प्रतस्थे ॥

Kādambart

XXIV

CHANDRAPI'DA LOSES HIS WAY IN
PURSUING A PAIR OF KINNARAS

एकदा तु तत्रत्य एकेन्द्रायुधमारुह्य नृगपानिर्गतो विचरन्वानने
 ईलशिखरादवतीर्णं पश्यन्ना विनरमिथुनमद्राक्षीत् । अदूर्वतया च
 समुपनातमुदहृष्ट. हस्तमहणामिलापस्तप्तमीपमादरादुपसर्पिततुराग-
 समुपसर्पन्, अष्टदूर्वपुण्ड्रदर्शनप्राप्तप्रभावितं च तत्पलायमानमनु-
 सरन्मन्वरातपाणिप्रहारशिगुणीकृतजवेनेन्द्रायुधेनैकाकी निर्गत्य बल-
 सन्नाम्बुदूरमनुसृत । अत्र गृह्यते, इदं गृहीतम्, इदं गृहीतमिति
 रभसाकृष्टचेता महाजवतया तुरङ्गमस्य मुहूर्तमात्रेणैकपदमिवातहाय-
 स्तस्मात्पदेसागम्यदशयोजनमात्रमध्वान जगाम । तच्चानुगम्यमान
 विनरमिथुनमालोकयत् एवास्य संमुखापतितमचलतुङ्गशिखरास्तरोह ।
 आरुढे च तस्मिन्पदे. शनैस्तदनुसारिणी निर्यय दृष्टिम्,
 अचलशिखरप्रसारप्रतिहतगतिप्रभो शिखरतुरङ्गश्चन्द्रापीडस्तस्मिन्चाले
 समुपाकृतप्रमत्तेदारुणीरमिन्द्रायुधसामानं चाबलोस्य क्षणमिव
 विचार्य स्वपथेन विहत्याचिन्तयत् । 'किमिति निरर्थकमपमात्मा मया

शिशुनेवायासितः । किमनेन गृहीतेनागृहीतेन वा किनरयुगलेन
 प्रयोजनम् । यदि गृहीतमिदं ततः किम्, अथ न गृहीतं ततोऽपि
 किम् । अहो मे मूर्खतायाः प्रकारः । अहो यत्किञ्चनकारिताया-
 मादरः । अहो निरर्थक्यापारेष्वभिनिवेशः । अहो बालिशचरिते-
 व्यासक्तिः । कस्मादहमाविष्ट इत्येच्छन्निजपरिवार एतावती भूमि-
 मापातः । कस्माद्य मया निश्चयोजनमिदमनुसृतमभ्युपगम्यमिति
 विचार्यमाणे सशयमात्मैव मे पर इव हाममुपजनयति । न जाने
 कियताऽप्यना विच्छिन्नमितो यत्नमनुयायि मे । महाजयो हीन्दायुधो
 निमेषमात्रेणातिदूरमतिक्रामति । न चागच्छता मया मुरगवेगवशा-
 न्किनरगियुने बद्धशृणिनाऽस्मिन्निरलतरुशतशालागुल्मलतामस्तामगाहने
 निरन्तरनिपतितशुष्करुपर्णाधिकीर्णतले महारने पन्था निम्बदिनो येन
 प्रतिनिवृत्त्य यास्यामि । न चास्मिन्प्रेक्षे परिभ्रमता मया सर्वभर्मा
 कश्चिदसाधरो यः सुवर्णपुरगामिने पन्थानमुपदेक्षति । धृत हि
 मया बद्धशः कथ्यमानमुनरेण सुवर्णपुरं सीमान्तछेगा पृथिव्या
 सर्वजनपदानाम्, ततः परतो निर्माणमरण्यम्, तच्चातिक्रम्य कैलाश
 गिरिरिति । अयं च कैलासः । तरिशनी प्रतिनिवृत्त्यैकाकिना
 स्वयमुप्रेक्ष्योप्रेक्ष्य दक्षिणामाशां केवलमद्भीकृत्य गन्तव्यम् । आत्म-
 कृतानां हि दोषाणां निपतयनुभवितव्यं कल्पमान्मनैव । इत्यनर्था
 वामकर्तलछाष्टितरदिभ्यामनुसुरङ्गमं व्यावर्तयामास । निवर्तितपुरा-
 मथ पुनरितितनवान् । 'अपमुद्रानिप्रभाभास्वतो भगवन्मानुरपुना
 शिमश्रियो रजनामगिरिः सप्यमलङ्करोति । त्रिशान्तभापविन्द्रा
 युध । तदेनं तावदगृहीतकृतिनापदूर्वाङ्गमलङ्कयते कसिपिबिचारम्
 विन्द्राप्रवक्ष्यते वा सरिदम्यासि वा ।'

सत्यं च भक्तिं राजा कस्तुविन्दोत्तरप्रयागं मुहूर्तमात्रं विश्रम्भ
गते गन्धर्वसि ॥ इति ॥

Kālambari

XXV

HOW FAR BUDDHA'S TEACHING IS AUTHORITATIVE

धर्मानादिस्मृतीनामप्युत्तमदेशनामानुलम्बमप्युपगतं तावन्ति
मुनयः शास्त्रादिभिरपि शक्यं तन्मूलकमेव वक्तुम् । कां हि शत-
पादुत्तमानां वाक्यविशेषस्तानि यमं कर्तुम् । ततश्च यावत्किञ्चि-
दन्तमपि काष्ठं धैर्भिदादिषमाणं प्रमिद्वि गतं तत्रत्यशस्त्राला-
विर्मन्त्रादेऽप्युत्तमशास्त्रामुल्लेखान्मननवस्तुत्यक्तशतया प्रतिभायात् ।
अत आह ' विरोधे चनवेत्य • स्यादिति ' । पारतन्त्र्यं तावदेतां स्मर्य-
माणपुरातनविशेषाणां चानुगमेव प्रतिपन्नं शब्दवृत्तकथादिप्रतिपादना-
दप्यप्यर्थाभेदनि हायते । वेदमूल्यं पुनस्ते तुल्यकशब्दमूल्यम-
र्थे लज्जया च भागापितृर्देवदुष्टपुत्रयन्त्राभ्यागच्छन्ति । अन्यथा
स्मृतिवाक्यमकर्मकेन धुनिरचनेन विद्वेत्ते । शास्त्रादिवचनानि तु
धुनिरपदमदानादिवचनवर्गं सर्वाभेदं समस्तचतुर्दशविशेषान-
विद्वद्भानि प्रदीपानांभ्युत्थितविद्वद्वाचरणीय बुद्धादिभिः प्रणीतानि,
प्रदीपाद्येभ्यश्चतुर्धर्माभिरत्यन्तप्रयेन्यां व्यामृतेभ्यः समर्पितानीनि
न वेदमूल्येन सम्भाव्यन्ते । स्वधर्मातिशयेन च येन क्षत्रियेन
सत्ता प्रपन्नप्रतिपद्यी प्रतिपन्नौ न धर्ममविद्वत्तमुपदेक्ष्यतीति कः

* This is a sūtra from the Pūrvamīmāṃsā.

संग्रहाम् । उक्तं च । परलोकनिरुद्धानि कुर्वाणं दूरतस्सजेत् ।
 ५ आमानमनिमन्भते मोऽन्यस्मै कथं हितं स्यादिति । मुसारेः
 तनुरगमेव जगन्मोऽलङ्कारबुद्धौ स्थितं येनैवमाह । 'कलिकलुष-
 रत्नानि यानि लोके मयि निपतन्तु निमुष्यतां तु लोकः' इति । त-
 त्कालं त्रैलोक्यार्थं श्रुतिप्रथममतिरूप्यं ब्राह्मणवृत्तं प्रयत्न्यं प्रतिपद्य-
 त्कतिपेक्षानिरुद्धमात्ममर्त्यैर्नोपगौरननुशिष्टं धर्मं बाह्यजनाननुशासद्धर्म-
 पीडामया मनोऽङ्गीकृत्य परानुग्रहं कृतानित्येवंविधैरेव गुणैः स्तूयते
 तदनुशिष्टानुसारिणश्च सर्वे एव श्रुतिस्मृतिविहितधर्मातिशयेन व्यप-
 हरन्तो विरुद्धाचार्येण ज्ञायन्ते, एतदीयाः ग्रन्था एव यः मन्या-
 शिभिः परिहार्यत्वेनोक्तः । 'या वेदवाद्याः स्मृतयो याश्च काशिकुर-
 तयः । सर्वोक्ता निरुद्धाः प्रेयः तमोनिष्ठा हि ताः स्मृताः' इति ।
 अस्माद्धर्मं प्रति 'ग्रीवाग्रमेवंजालीपकं प्रापाण्येनानपेक्ष्यं स्यादिति
 गिहम् ॥

Tantravārtika

XXVI

A TEACHER'S EXHORTATION TO HIS PUPIL.

वेदमन्त्राचार्योऽग्नेतमिन्मनुशास्त्रिः । तस्यैव यद्वै । धर्मं चर ।
 इत्याद्यायान्मा प्रवृद्धः । आचार्योऽयं शिष्यं धनमादय प्रवृत्तं मा
 व्यन्यतेसी । मयात्र प्रवृत्तिरयम् । धर्मोऽयं प्रवृत्तिरयम् । तुल्यतय
 प्रवृत्तिरयम् । मूले न प्रवृत्तिरयम् । इत्याद्यायान्मा न प्र-
 वृत्तिरयम् । देवीनृक्षाद्यो न प्रवृत्तिरयम् । यावदेवो मर । वि-
 देवो मर । आचार्यदेवो मर । अतिविदेवो मर । यान्यनयानि

धर्मोपि तानि सेवितव्यानि नो इतराणि । धान्यस्याकं मुषरितानि
 तानि त्वगोपास्यानि नो इतराणि । ये केचनास्मच्छ्रेयाभो ब्राह्मणास्तेषां
 त्वयाऽऽग्नेन ग्रन्थसितव्यम् । अक्षया देयम् । अग्न्ययाऽदेयम् ।
 त्रिषा देयम् । द्विषा देयम् । मिषा देयम् । सवित्रा देयम् । अथ यदि
 ते धर्मविचिकित्सा वा कृत्तविचिकित्सा वा स्यात्, ये तत्र ब्राह्मणा-
 संमर्गिनः, गुत्त आधुक्ता अदृष्टा धर्मव्याप्ता स्युः, यथा ते तत्र
 वर्तेरन्, तथा तत्र वर्तेषाः । अध्याभ्यास्यातेषु । ये तत्र ब्राह्मणा-
 संमर्गिनः, गुत्त आधुक्ता अदृष्टा धर्मव्याप्ता स्युः, यथा ते तेषु वर्ते-
 रन्, तथा तेषु वर्तेषाः । एव आदेशः । एव उपदेशः । एव वैशेष-
 निरन् । एतदनुगासनम् । एवमुपासितव्यम् । एवमु वैतदुपास्यम् ॥

अद्भुत *adj.* Much, great.

अद्रिराज *m.* King of mountains,
the Himalaya.

अधिकारः *office*

अधिकृत *Placed at the head,*
appointed, referred to

अधिष्ठान् *m n (श्री f)* One
who superintends or super-
vises.

अधिष्ठानम् *Standing upon,*
resting upon.

अधीति *adj.* One who has
mastered or studied (governs
the loc.).

अध्यवसायः *Mental effort: de-*
termination, undertaking.

अनङ्गः *Cupid.*

अनतिक्रमणीय (अ+अतिक्रमणीय
pot. p. p. of कम् with अति)

अनन्यदा *Cupid, God of love.*

अनवेद्य *To be disregarded.*

अनन्यस्तर *adj. (अ+अन्यस्तर)* Not
conversant with.

अनन्यासः *Want of practice.*

अनन्य *adj.* Cloudless.

अनन्यः *Cloudless.*

अनन्यः *Cloudless.*

अनन्यः *Cloudless.*

अनन्यः *Cloudless.*

अनन्यः *Cloudless.*

अनन्यः *Cloudless.*

अनवहेल *adj. (अ+अवहेल dis-*
respect) Not disrespectful.

अनिमृत *adj.* Not silent, loud.

अनिमिष *adj.* Not closing the
eye, not winking.

अनीशः *One who is not master*
of, one who has no control
over.

अनुम्यातिः *Pointing out, reveal-*
ing, reporting.

अनुगीता *Name of a philoso-*
phical treatise contained in
the Mahābhārata.

अनुक *Younger brother.*

अनुविष्टा (from the Desi-
derative of मृ with अनु)
Desire to favour.

अनुत्पः *Repentance, regret.*

अनुसेहिनी *adj. f.* Not proud

अनुवाद् *Echo.*

अनु and म) *Following after.*

अनुमति *Consent, permission.*

अनुवात्रिका *Followers.*

अनुरक्ति (past p. p. of the
causal of रक् with अनु)
Coloured; pleased.

अनुरक्तिः *Coloured; pleased.*

अनुरक्तिः *Coloured; pleased.*

अनुरक्तिः *Coloured; pleased.*

अनुरक्तिः *Coloured; pleased.*

अनुरक्तिः *Coloured; pleased.*

अनुरक्तिः *Coloured; pleased.*

अहस्र क (generally p. ५.) Hair.

अहवा Capital of Kolera.

अहस्र ३०६. Enough, away with
(government instrumental).

अहिन्दा A terrace before a
house-door.

अहिन्दा adj. False.

अहस्र adj. (or अहस्र) Soft.

अहस्रान्तर Cutting off.

अहस्रान्तर (past p. p. of अहस्र
अह) Frenzied, scattered.

अहस्रान्तर (past p. p. of अहस्र
अह) Mangled.

अहस्रान्तर Vell.

अहस्रान्तर An ear-ornament.

अहस्रान्तर A landing place; sacred
place, pond.

अहस्रान्तर a l. White, pure, noble.

अहस्रि Idml. termination.

अहस्रान्तर Duregarding, not
minding.

अहस्रान्तर (past p. p. of अहस्र
अह) Disrespected, rejected,
scorned.

अहस्रान्तर Purification by bathing
of the sacrificer and the
sacrificial vessels after a
sacrifice.

अहस्रान्तर A younger brother, or
a younger sister.

Harem, the women's

Idl. vanity.

Arbitrator. [less.

Idl. ; help-

अहस्रान्तर (past p. p. of अहस्र
अह) Bank down,
terrified.

अहस्रान्तर Idl.

अहस्रान्तर (past p. p. of अहस्र
अह) Attentive, vigilant.

अहस्रान्तर (अहस्रान्तर p. p. of
अहस्र अह वि) Unwounded.

अहस्रान्तर (अहस्रान्तर) Impudent,
naughty, rash.

अहस्रान्तर Observed without devi-
ation, unviolated.

अहस्रान्तर a l. Without rest.

अहस्रान्तर Record.

अहस्रान्तर (अहस्रान्तरिन् past
p. p. of अहस्र अह वि) Not different from.

अहस्रान्तर a l. Indistinct.

अहस्रान्तरिन् adj. Never falling.

अहस्रान्तर adj. Inexhaustible.

अहस्र अह ३१ P. To eat, con-
sume, taste. (ning, misle.

अहस्रिन् m. f. Thunderbolt, light-

अहस्रान्तरिन् adj. Incorporeal.

अहस्रान्तर (अहस्रान्तर ooy-
ness) Want of bashfulness.

अहस्रान्तर A mule.

अहस्रान्तर (अहस्रान्तर present
p. of अहस्र अह स्र ३१.) Not knowing

अहस्रान्तर adj. Of a different caste.

अहस्रान्तर a l. That on which one
cannot look enough, lovely.

अहस्रान्तर The western mountain
behind which the sun sets.

अभिः <i>What is to be</i>	अभ्युपपत्तिः Acceptance,
अभिनवः <i>Novelty</i>	अभ्युपायः Remedy, expedient
अभिनिवेशः <i>Pre-arrangement</i>	अमरावती Capital of Indra.
अभियोगः <i>Attack, war</i>	अमर्यः Wrath, resentment.
अभिरतिः <i>Practice</i>	अमित्रः An enemy.
अभिरामः <i>Charming</i>	अमृतदीप्तिः The moon.
अभिरूपः <i>Well formed wise</i>	अमेघ <i>adv.</i> Impure.
अभिरूपः Manifested	अम्बरमणिः 'The jewel in
अभिपन्नः <i>Content connection</i>	'sky,' the sun
अभिमन्त्रिः Purpose, intention.	अयम् = Iron.
अभिपारः <i>Companion, follower.</i>	अयुतम् Ten thousand
अभिप्रायम् <i>adv.</i> Often and often,	अरविन्दम् A lotus (that
continuously.	pands by day).
अभीप्सु <i>adv.</i> (अभि+इप्सु, from	अरातिः An enemy
the Desiderative of अभि)	अरुः A kind of plant, a
Desirous of obtaining	tropical plant.
अभीप्सु Remains.	अरुणः लम् A wooden bolt
अभीष्टः (<i>past p. p. of इष्ट</i>	fastening door
with अभि) Desired, liked,	अर्घ्यः Respectful offering
favourite	अर्घ्यम् Respectful oblation
अभ्यक्तः (<i>p. p. p. of अभि with</i>	and a venerable man
अभि) Besmeared. (oil)	अर्घ्यः <i>son of</i>
अभ्यङ्गः Smearing the body with	अर्धनामः <i>Name of a</i>
अभ्यङ्गरीहः To make a near	अर्धः <i>Wedge</i>
friend, familiarize.	अर्धः <i>a flame</i>
अभ्यर्गः <i>n</i> Proximity, vicinity.	अर्धः <i>with मन्त्र</i> (a small
अभ्याख्या <i>adj</i> Accused,	recitation, a small
calumniated.	अर्धम् <i>adv.</i> <i>a small</i>
अभ्यासः (or -स) Vicinity.	meaning <i>a small</i>
अभ्युदयः Prosperity, good.	अर्धवारः <i>Expensive</i>
अभ्युदयः (<i>past p. p. of अभि with</i>	अर्धः <i>adv.</i> <i>downwards</i>
अभि and उदय) Accepted,	अर्धः (<i>p. p. of अर्ध</i>) Deserv-
admitted.	worthy
	अर्धः <i>Worship, honour</i>

अक्ष m. (generally plu.) Hair.

अक्ष Capital of Kubera.

अक्ष ind. Enough, away with ;
(governs the Instrumental).

अक्षिन् A terrace before a
house-door.

अक्षी adj. Fair.

अक्ष adj. (or अक्ष) Soft.

अक्षर्जनम् Cutting off.

अक्षर्ज (past p. p. of कृ with
अक्ष) Spread, scattered.

अक्षगह (past p. p. of गह with
अक्ष) Plunged.

अक्षगुणम् Veil.

अक्षरम् An ear-ornament.

अक्षरम् A landing place; sacred
place, pond.

अक्षरम् adj. White, pure, noble.

अक्षरम् Limit, termination.

अक्षरीयम् Disregarding, not
minding.

अक्षिण (past p. p. of क्ष with
अक्ष) Disrespected, rejected,
scorned.

अक्षय्या Purification by bathing
of the sacrificer and the
sacrificial vessels after a
sacrifice.

अक्षर A younger brother;—
f. a younger sister.

अक्षरम् Harem, the women's
apartments.

अक्षरम् Pride, vanity.

अक्षरम् m. Arbitrator. [less]

अक्षरम् adj. Indiscreet; help-

अक्षरम् (past p. p. of क्ष with
अक्ष) sunk down,
terminated.

अक्षरम् End

अक्षिण (past p. p. of क्ष with
अक्ष) Attentive, vigilant.

अक्षिण (अक्षिण p. p. of
क्ष with वि) Unwounded

अक्षिण (अक्षिण) Impudent
naughty, rash.

अक्षिण (Observed without devia-
tion, unviolated.

अक्षिण adj. Without spot.

अक्षर Regard.

अक्षरिण (अक्षरिण past
p. p. of रि with वि and अक्ष)
Not different from.

अक्षर adj. Indistinct.

अक्षरिण adj. Never failing.

अक्षर adj. Inextinguishable.

अक्ष with अक्ष P. To eat, con-
sume, taste [sing, masculine]

अक्षर m. f. Thunderbolt, light

अक्षरिण adj. Inexpressible.

अक्षरिण (अक्षरिण past
p. p. of रि with अक्ष) Want of bashfulness

अक्षर A mule.

अक्षरिण (अक्षरिण present
p. of रि with अक्ष) Not knowing

अक्षर m. f. Different ear.

अक्षर m. f. To a work not
counted enough, lowly

अक्षर The western mountain
beland which the sun sets

अग्रम् *Agar*, drawing
 अङ्कितः *Angita*
 अहमहिंसा *Ahamahinsa*

आकारम् *Akara*
 आकुञ्चितः *Akunchita*
 आशयिन् *Ashayin*

आहुतम् *Ahuta*
 आकेकरः *Akēkar* A little
 भाग्यदलः *Bhagydala*
 भागान्तिकः *Bhagiantika*
 भागम्. Coming, sacred writ-
 ings.
 आघातः Stroke
 आचार्यकम् The proficiency of a
 holy teacher.
 आच्छुरितः (*past p. p.* of चुर *with*
 आ) Scratched, cut. [breed.
 आज्ञानेयः A horse of the best
 आज्ञाकरः *adj.* Obedient.
 आटोपः Putting, pride.
 आढ्यः *adj.* Rich.
 आतङ्कः A disease
 आतपत्रम् Umbrella.
 आतिथेयः *adj.* Proper for a guest,
 hospitable.
 आतुरः *adj.* Distressed; m. a
 patient. { Taken.
 आपः (*past p. p.* of दा *with* आ)
 आत्ममानिन् *adj.* Self-respecting.
 आत्मसाहू To bring under one's
 control.

आशनम् *Sakina*, drawing
 आदिम् *adi* (from the D
 if दा *with* आ)
 आश्रितः *Ashrita*, instruct
 आधानम् Ceremony pr
 आधिः Mental trouble, cal
 आध्यात्मिकः *adj.* Relating
 आनृत्यम् Acquittance of de
 आरु *with* सम् To obtain c
 अपगा A river.
 आपणः Market-place.
 आपन्नम् A pregnant wa
 आपत्तः Appearance, the o
 आपातरमणीय
 आपानम् A drinking par
 तारवः A garland, chaplet ti
 on the crown of the head
 आपोदः Son of Apoda.
 आमः (at the end of compound-
 Resembling.
 आभरणम् Ornament, + मृद् a
 wearing an ornament.
 आमयः A disease.
 आमुक्तः Put on, dressed.
 आसृष्टः (आ+सृष्ट *past p.* of
 सृष्ट) Rubbed.
 आमोदः Fragrance.
 आमातिन् *adj.* One who

learned or committed to memory (covers loc).	with वा I. A.) To be seen or considered.
आयेदिन <i>adj.</i> Repeated, in A repeated sound or word	आयमय Duelling-place.
आयन (<i>past p p</i> of वय् with वा) Long, stretched.	आदिन <i>adj.</i> Terrible.
आयनयम् Resting place, abode, sanctuary.	आविष्टरयम् Making clear, elucidation.
आयस <i>n.</i> Blade of iron.	आविष्ट (<i>past p p</i> of विष्ट with वा) I possessed by (a demon), entered, filled with.
आयुक्त Appointed, united.	आशा Hope; direction.
आयुष्यक <i>adj.</i> Relating to a forest, m. an inhabitant of the woods	आशयन (<i>past p p</i> of शय् I A. with वा) Congulated.
आयुक्ता Cry, noise.	आशीचम् A number of horses.
आयोः Altitude, elevation.	आयु with वनु To be engaged in.
आयिः Distress+हर <i>adj.</i> one who removes pain.	आयुष (<i>past p p</i> of मृ with वा) Neat+परिचारका Personal attendant.
आयिष्ठयम् The office of कविष्ठ.	आमयः Spirit distilled from sugar or molasses.
आयु <i>adj.</i> Wet, fresh, full of life	आमरयम् Covering, carpet.
आयु <i>adj.</i> Belonging to the Rishis of old.	आमरयम् Place, abode.
आयुक्ता (<i>past p p</i> of कृ 10 P. A. with वा) Observed, visible, a little visible.	आमरययम् Striking, lashing.
आयुष्य A little visible.	आमरयम् flinging near
आयुष्यम् Talk.	आहित (<i>past p p</i> of पा with वा) Placed, put;+दशेन one to whom a characteristic name is given.
आयुष्य Support.	आहितायि One who has kept alive a sacred fire perpetually in a family.
आयुष्य House.	आहोमिन्द <i>and.</i> Or
आयुष्यम् Basin for water round the root of a tree.	आहोमिन्द A religious ceremony to be performed every day at a fixed hour.
आयुष्यम् The post to which an elephant is tied.	
आयी (-दि: also) A row.	
आयोः Sight, look.	
आयोःनीय (<i>pot. pass. p. of यो</i>	

३.

उ with अति To transgress, to go beyond, to pass

उ with अधि ३ P To think of, to remember (governs the Genitive of the object according to अधीनायं दयेतां कर्मेणि II 3 53)

उ with प्रति To believe

इन्द्रनीलः Sapphire

इन्द्रायुधम् The rain-bow:—यः Name of a horse.

इमः An elephant.

इयचा Quantity, fixed measure.

इष्टिः Sacrifice.

६.

ईक्ष् with प्र and सम् To perceive, reflect upon.

ईप्सित (past p. p. of the Desiderative of आप्) Desired.

ईर (causal) with वृ To speak, utter

ईपद् adv. A little.

उ.

उक्ष् with अभि ६ P. A. To besprinkle.

उद्योःधवस् m. Epithet of the horse of Indra produced at the churning of the ocean.

उद्धृतिः Destruction.

उद्धृतः (past p. p. of धि with वृ) High, elevated.

उज्ज ६ P To abandon.

उज्जपतिः Lord of Nakshatras i. the moon.

उत्कलाः m. plu. Name of a country, modern Orissa.

उत्कुल adj. Fallen from family.

उत्कान्त (past p. p. of कम् उद्) Gone forth, gone beyond, passed

उत्क्षेपः Tossing up, sending.

उत्तमाग्रम् The head.

उत्तमिमत (past p. p. of उ with उद्) Upheld, stood erect. [round Ayōdhy]

उत्तरकोयलाः Name of a ..

उत्तरासङ्गः Upper garment.

उत्तरीयम् Upper garment.

उत्थान adj. Open.

उत्थानम् Effort, manly exertion

उत्थतिष्ठु adj. Rising up

उत्पातः A portent, prodigy

उत्सद्य (past p. p. of मृद् उद्) Destroyed, lost.

उत्सर्गः Giving up. [I]

उत्सवसद्देव m. plu. Name of उत्सवेः Vanity, conceit.

उदय adj. High, tall, long.

उदन्तः Account, news.

उदन्वत् m. The ocean.

उदकः End, result.

उदायुध adj. One with an uplifted weapon.

उदार adj. Generous, great.

उदीर्णः Excited; intense, great.

उद्गारः Emitting.

वृत्ता A hook. [beginning
 वृत्तन tripping, tripping;
 वृत्तनिरी Unseen, having up
 and down. [force.
 वृत्तन *adj.* Unrestrained, great.
 वृत्तन spot, place [somed
 वृत्तनित lighted up, embel-
 वृत्तनित (*past p. p.* of वृत्तन
 with वृ) Splendid, illumin-
 ated.
 वृत्तन (*past p. p.* of वृत्तन with
 वृ) Agitated. [distraction.
 वृत्तनः The unsetting of mind.
 वृत्तनः Proximity.
 वृत्तनः Instrument, appara-
 tus, paraphernalia.
 वृत्तन (*past p. p.* of वृत्तन with
 वृ) Met, obtained, experi-
 enced. [behaviour.
 वृत्तनः Act of civility, polite
 वृत्तन (*past p. p.* of वृत्तन with
 वृ) Collected, heaped up,
 smeared.
 वृत्तनित Coaxed. [a hill.
 वृत्तनः Land at the foot of
 वृत्तन A present.
 वृत्तनः Pillow.
 वृत्तनः Refalling
 वृत्तनः Statement, suggestion,
 introduction.
 वृत्तन Cessation.
 वृत्तनः Obstruction.
 वृत्तः Stone.
 वृत्तनित (*past p. p.* of वृत्तन with
 वृ) Marked, recognised.

वृत्तनः Respectful saluta-
 tion (by clasping the feet to
 a person with the hands).
 वृत्तनः The middle part.
 वृत्तनः Present.
 वृत्तनः Border edge
 वृत्तनः Present
 वृत्तः A serpent, snake.
 वृत्तः Meteor, falling-star.
 वृत्तनित (*past p. p.* of वृत्तन
 with वृ) Robbed.
 वृत्तन *adj.* Very restless.
 वृत्तनः *m.* The sun.
 वृत्तः Ray

ऊ

ऊर्जि *m. f.* A wave.
 ऊर्जि *m.* A spirit of an in-
 ferior order. - *व* *adj.* im-
 bibing heat.

शू

शूः A bear.

ध

ध्याना *adj.* Concentrated.
 ध्याना *adj.* Solely; exclusively.
 ध्याना *ind* At present.
 ध्याना (*past p. p.* of ध्याना) Grown.
 ध्याना Cardamom.

दे

देहायः Concentration of mind.
 देहाय *adj.* Eastern.

ओ

ओः *n.* House, abode.

क्षेत्राणि stretching from the Mahānādi to the mouth of the Kṛishṇā	क्षेत्रम् <i>m. plu</i> Name of a people or a country
क्षुब्ध <i>adj</i> Foul, bad, wicked	क्षुब्धः A sort of duck.
क्षुब्धः An affix used at the end of compounds, meaning 'almost like.'	क्षुब्धः Confinement + जगाम् Gāṇ, place of confinement.
क्षुब्धः Practice, sacred precept prescribed by the Vedas.	क्षुब्धः Gold
+क्षुब्धः an aphoristic work dealing with Vedic ritual.	क्षुब्धः Totality.
क्षुब्धः A fabulous period of time, one day of Brahmā or 1000 Yuzas.	क्षुब्धः Wretchedness.
क्षुब्धः (causal of क्षुब्ध) with कृि To fix, arrange	क्षुब्धः Flow
क्षुब्धः-का Cost of meal.	क्षुब्धः <i>adj</i> Dark, black
क्षुब्धः Mouthful	क्षुब्धः Deadly poison
क्षुब्धः A whip, rope.	क्षुब्धः <i>n.</i> A black kind of aloe wood or Agallocham
क्षुब्धः <i>adj</i> Fearful.	क्षुब्धः King of Kalinga
क्षुब्धः A low sweet tone.	क्षुब्धः <i>adj</i> Red.
क्षुब्धः Girdle, belt	क्षुब्धः Limit, boundary.
क्षुब्धः <i>adj</i> Timid, afraid	क्षुब्धः Being at a loss what to do.
क्षुब्धः-म् A wood.	क्षुब्धः A rogue.
क्षुब्धः A worshipper of Nāga characterized by wearing human skulls and eating and drinking from them.	क्षुब्धः Kind of a semi-divine being with a human figure and the head of a horse.
क्षुब्धः Desire, Cupid, god of love.	क्षुब्धः Name of a barbarous mountain tribe.
क्षुब्धः <i>adv.</i> Granted.	क्षुब्धः-म् A crown, tiara.
क्षुब्धः <i>m. plu.</i> Name of a country, lying to the east of Bengal, Western Assam.	क्षुब्धः Ramour.
क्षुब्धः <i>adj.</i> Taking any shape at will.	क्षुब्धः Tender leaf.
	क्षुब्धः A kind of bamboo that produces a creaking sound when the wind strikes
	क्षुब्धः Saffron. [against it.
	क्षुब्धः Wife.
	क्षुब्धः-म् Paved floor, ground paved with mosaic or small stones.

औ.

भौत्पातिक *adj.* Portentous,
calumnious *n* a portent.

क.

ककुम्भः Name of a king of the
solar race an ancestor of
Rama a bull, the best.

ककुम्भः or क The hump of a
कक्षा A court, court-yard,
secluded portion of an edifice.

कङ्काल-लम् A skeleton.

कश्चिद् *ind.* (interrogative in
form) implies 'I hope.'

कस्युकः A dress closely fitting
the upper part of the body,
hodice.

कटः The temple of an elephant.

कटक-म् Army, camp, circle.

कणिका A small particle.

कणूक *adj.* Itchy.

कदम्बकम् A multitude

कदम्बसाय (see passage of कदम्ब) a nominal verb from कदम्ब) one who deserves to be treated lightly.

कदली The plantain tree.

कन्दारम् Valley, cavern.

कन्दो Cupid. (Lamna tree.

कन्दो Fresh sprouts; the
कन्दो Neck.

कण्ठ-कम् The skull.

कण्ठिनी The goddess Durgā as
the wife of Śiva in his form
of a Karṇik

कपिध्वजः 'One on whose banner
there is a monkey,' Arjuna.

कपिलः A sage; *adj.* brown.

कपोतः Spotty-necked pigeon.

कम्प *adj.* Trembling.

करः Tribute, tax.

करदुः A coconut hollowed to
form a cup or vessel.

करजः A finger-nail.

करणम् Sense-organ.

करहः A finger-nail.

करवालः A sword.

कराल *adj.* Terrible

करेणुः A female elephant.

कर्णधारः Steersman, captain.

कर्णिकारा A tree (कर्णिकार Mar)

कर्दमः Mud (earthen pot.

कर्पूर A cup, a pot, a broken

कर्तव्यम् Land of religious
actions (as opposed to lands
where the fruits of those
actions are to be enjoyed).

कसः A sweet but indistinct
sound; *adj.* sweet but in-
distinct.

कलसा A young elephant

कलसा A kind of rice

कलापः Mass, land. arts

कलाहन् *adj.* Proficient in the

कलाः Name of the diurnal
a die which is marked with
one point; the Die person
died.

कलिम् *m. plur.* Name of a coun-
try on the eastern coast of

चोरीयम् A small piece of cloth worn over the privities by poor persons.

चोरीयम् *adv.* Provided over by Kubera, northern.

चोरीयम् Silk cloth, silk portion of trousers; *adv.* silken.

चतु A sacrifice.

चतु *with* वा To step upon, approach, seize, conquer; *with* म (usually *Aim*.) begin, proceed; *with* वि to fight, *with* चतु (causal) to transfer. [*term.*]

चतुः The Arca or lotus-shaped toy.

चतुः Fatigue, languor.

चतुः Appointment or appointed time, festival. [*destroyed.*]

चतुः (*p. p.* of चतुः) Wounded.

चतुः The military order, a run of the Kshatriya caste.

चतुः Night. [*slight, fit.*]

चतुः *adj.* Patient, competent.

चतुः *adj.* (from चतुः) Exhausted.

चतुः scorched [*with contempt.*]

चतुः *with* अपि To insult, treat

चतुः The sea of milk; sea in general. [*den. beaten.*]

चतुः (*past p. p.* of चतुः) Tread.

चतुः Land; wife.

चोरीयम् A sling.

चोरीयम् *m. n.* Safety, peace.

चोरीयम् *adj.* Confering happiness or fortune.

चोरीयम् *adv.* Safely.

चोरीयम् Honey.

चोरीयम् The earth.

च.

चतुः Fly.

चतुः A bird.

चतुः *with* वि To plant, bury;

with वृ to uproot.

चतुः Name of a demon.

चतुः The wild date tree.

चतुः To treat badly, scorn.

चतुः-चतुः The bit of a bridle.

चतुः A bird.

चतुः *with* प्रति and वा To reject.

च.

चतुः An astronomer; astrologer.

चतुः Calculation, account; वा चतुः (*with* loc.) of what account? [*bull.*]

चतुः Cheek, elephant's temple;

चतुः Path, course; refuge, state.

चतुः *adj.* Perishable, moving.

चतुः The wind. [*cessible.*]

चतुः (*pol. p. p.* of चतुः) Ac-

चतुः *m.* Garuda, the vehicle

of Vishnu.

चतुः Fetus, embryo.

चतुः *adj.* Full, filled.

चतुः *adj.* Searching.

चतुः *f.* A distance of two

Krośas or four miles.

चतुः Cavern, depth.

चतुः *adj.* Fordable, shallow.

कठिणम् । न च । coiled

कुण्डलीकृत $1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12$

कुतूहलम् । ११ । ४२५

कुतूहलिनः *kuṭūhalinaḥ* who has a
 (१११११) *kuṭūhalinaḥ* (१११११)

कुराई हि त्तु व ष्ठि स प्थि

देश W e l l e s s - c o u n t r y

1. *U. lutea*

कुम्हम् अ कम्हल्लोत्तवम्

कुमुदम् A white lotus (that
opens in the night.)

502: Dear

कुरपडा: A crimson species of
amaranth a purple or yellow
sort of turmeric. (osprey)

डारी A kind of bird, female

कुम्हारगिः The head of an academic institution

वृत्तांतः—यम् Nest.

देश m. *id.* Name of a country or its people.

कृशाग्रम् Sharp points of the
blade of Kusa grass: कृशी
adj. shrewd, sharp.

कुम्भमाकरा Parleer, garden,
vernal stream.

महत्त्व A cavity, hollow.

इति शब्दः (part 1, 2) - of इति 1)

5th Bank, 31,070

उत्तर में आने पर तो पत
लगाकर रखें।

உதயம் I, the first, E. D. உதயம்
with family

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY

कृतक *art*, Feigned, false :
adopted (as a son).

कृतविद्य (ad) One who has acquired knowledge, well-informed

हताग्निम् *ad*: One who has committed a fault

कृतार्थं *ad* Bless d

कमिन् *id* happy, blessed

हयग sword

कृषानु धाम

कृष्णार्जुनसंवादे ॥ १८॥

कुण्डलश्यामिन् = A man dressed
in blackish dress (some say
that the green variant is
in use)

[illegible]

100

$$\frac{d}{dt} \left(\int_{\Omega} u^2 dx + \int_{\Gamma} u^2 dS \right) = -2 \int_{\Omega} u \Delta u dx - 2 \int_{\Gamma} u \nabla_n u dS$$

पेगलम १५५

Page 6

A country in the Middle East

status or other : 1

केन्द्रीय न्याय (७४) केन्द्र

and cry

ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹਨ

Item 1 reverse, top, bud, etc.

(-)

1950-51 (1950-51), 2 (1951-52)

Figure 1: α and β interval

शोरमण्डल An arch, arched portal.	सुथ-पूरुत, in the centre of Hindustan.
स्वतुगिण् <i>adj.</i> Generous, liberal.	दशतपः <i>lit.</i> 1000.
शयः Shame.	दशतुः Thief.
सदी The three Vedas, ऋग्वेद, यजुर्वेद, सामवेद.	दशतुः वि and वा To open, expand.
शयः Fright, fear.	दशतुः Courtesy.
सिधुगामिणः Constituted by the three Gopas राव, दशत, and तमः.	दशतुः A string, wreath.
सिधुः God; +सतिः Indra.	दशतः (दशतमः) Kinsman, relative.
सिधुः Heaven.	दशतः Forest, conflagration.
सिधुः Heaven.	दशतः A fisherman.
	सिधुगणः <i>adj.</i> Naked.
द.	सिधु <i>adj.</i> (from the Derivative of द) About or wishing to give.
दक्षिण <i>adj.</i> Courteous.	सिधु + P. To play, to gamble, (governs the acc. or instr.).
दक्षिण <i>adj.</i> To the south (governs acc. or genl.).	सिधुः Indra.
दशः Army, a long line of troops; punishment, the rod as a symbol of authority; +दशतः Punishment, +सतिः Science of polity, the doctrine of the right administration of Government.	सिधुः The sun.
दशः A colt, a young bullock.	सिधु with सिधु To point out; with सति and वा to repel, deny, overcome.
दशिता Wife, beloved.	सिधु <i>adv.</i> (instr. of सिधु <i>f.</i> fortune) Fortunately; सिधु to congratulate upon.
दशतः Actual experience; direct perception; vision.	सिधु <i>f.</i> Day.
दशतः A leaf.	सिधुः (from the Greek Denarius) A coin.
दशतः (<i>just</i> <i>g.</i> <i>n.</i> of दश 1 P.) Trodden down, crushed, destroyed.	दशतः Very fine silk cloth.
दशतः Tooth.	दशतः A fraudulent die.
दशतः Name of a country,	दशतः Wretched condition.
	दशतः Spasm, evil demon.
	दशतः <i>adj.</i> Inauspiciously born, wretched.

जवः Speed.

जदुः Name of a sage.

जातम् Multitude.

जातकर्मन् *n.* A ceremony at the birth of a child when the navel-string is divided.

जातिस्मरः Remembering one's condition in a former life.

जानु *m n.* The knee.

जाप्यम् A prayer to be muttered inaudibly.

जाम्बूनदम् Gold.

जिगीषा Desire to conquer.

जिज्ञासमान (*pr. p.* of the Desiderative of ज्ञा) Desirous of knowing (जिज्ञास् takes *Atm.*).

जिष्णुः Arjuna.

जीवितव्यम् Possibility of living
शुद्ध (*past p. p.* of शुचुर् *६* A) practised, served, worshipped.

जृम् १ A To yawn, spread, expand

जृम्भा-जृम्भिका Yawn.

जोषम् *adv.* Silently. [kindred

जाति *m.* Paternal relation.

शोषम् (causal of शो) *with* न
To show, point out the way.

ज्येष्ठामृदीयः The month of Jyeshtha. [Astronomy.

ज्योतिष *n.* Star, science of
ज्वरः Fever

त.

तप् *with* निरु १ P. To reprove,
(but १ and ३ conj. when II
means 'to pare' literally).

तद्वि *f.* Lightning.

तत is used in the Vedic language as equal to तत् vocative.

तति Series, line, number.

तथागतः Buddha.

तथाहि *ind.* For instance.

तनिमन् *m.* Slenderness.

तन्त्रम् Government.

तन्द्रा Lassitude, sleepiness.

तपस्व (तपस्यति nominal verb)
To practise penance.

तरोटा Unsteadiness of mind.

तरस् *n.* Speed, velocity.

तारङ्गवम् Dancing.

तामरसम् A lotus.

ताम्रपर्णी Name of a river rising in Malaya (the river is celebrated for its pearls).

तारकराजः The moon.

तारका The pupil of the eye.

तारम् *adv.* Loudly. [Vishpu.

ताड्ये Eagle, the vehicle of

ताली A kind of palm tree.

तिरस्करीणी A screen, a kind of magical veil rendering the wearer invisible.

तिलकः-म् Mark made on the forehead

तुह *adj.* Tall, high.

तुल्य Weight, balance.

तुलतादि Mountain Himalaya.

तूर्णर-रम् Quiver.

तृप-म् A musical instrument

तृणीम् *adj.* Silent.

दुर्दिनम् A cloudy or rainy day.
 दुर्धर *adj.* Difficult to be borne.
 दुर्निमित्तम् Evil omen.
 दुर्भाग *adj.* Unfortunate, in-
 auspicious.
 दुर्मेनायमाना (*pr. p.* of a nomin-
 al verb दुर्मेनायने from दुर्मनस्)
 Dejected.
 दुर्मोक्ष *adj.* Difficult to loose.
 दुर्द्विषित *adj.* Naughty.
 दुर्विज्ञेय Hard to understand.
 दुर्विनीत (दुर्+विनीत) Ill-
 behaved, ill-refined, wicked;
 obstinate.
 द with वा ६ A. To honour.
 दीर्घप्यमान (*present p.* of the
 intensive of दीर्घ) Glowing,
 blazing.
 दीर्घश्च with परि To bewalk.
 दीर्घाव (an affix) About, a little
 less than.
 दीर्घः An astrologer.
 दीर्घा A swing.
 दीर्घम् Embassy, mission.
 दीर्घारिः A door-keeper.
 दीर्घ्यम् Unfavourableness.
 दीर्घिन् Son of a daughter.
 दीर्घः Brilliance.
 दीर्घाः Name of a country on
 the east coast of the Deccan.
 दीर्घश्च (causal of दृ) with अग्नि
 To cause to run away.
 दृ with अग्नि To attack, invade.
 दार्ण्य Valley or chasm.
 दारुणम् That die or side of a

die which is marked with
 two spots; the Dio person-
 ified; name of a युग.
 द्वारस्थ Door-keeper.
 द्वीपिन् *m.* A tiger [यस्य].
 द्विरदः An elephant (द्वौ रदौ)
 द्विर्धामत Divided.
 ध.
 धनुर्धरः An archer.
 धनुर्वेदः The science of archery,
 an Upanveda connected with
 the Yajurveda.
 धर्मोत्तमम् The seat of justice.
 धर्मश्च (causal of धृ) To violate.
 धवलगृहम् A palace.
 धवलिमन् *m.* Whiteness.
 धात्री A nurse.
 धामन् *n.* Abode.
 धीवरः Fisherman. [revive].
 धुम् with सप् १ A. To kindle.
 धुर्ध्व *adj.* Fit to be harnessed;
 able to bear a burden; *m.* A
 horse or bullock attached to
 the shaft, leader.
 धूम्रवज्रः Fire (धूमः वज्रः यस्य).
 धूम्र *adj.* Dusty, gray.
 धौग (*past p p.* of धृ १ P. A)
 Washed, white.
 ध्वजः Round.
 ध्वजम् Darkness.
 म.
 मग्नः A mountain.
 मघिनेन *adv.* In a short time.
 quickly.

- बट (*past p. p. of बट् ४ १*)
 Bound.
 बमक *adj.* Fit to be painted.
 बभेदः The tree *Eleocarpus*
Gambir. [by men.
 बभरादिभ्यः *adj.* Carried or drawn
 बभेदः Joke, sport.
 बभमालिका A kind of creeper.
 Jasmine
 बाधन् *म* 'One who sits in
 Heaven,' God.
 बाणः An elephant, snake
 बाणरिक् Superintendent of
 police
 बाणकः A kind of arrow.
 बारिकेकः Coconut.
 बाडिका A tube.
 बिकार *adj.* Resembling, similar
 बिभ्रुजा-ञ्च flower, arbour.
 बिब्रुजम् Abode.
 बिस्तार (*past pres p. of ब्रू with*
वि) Hurried.
 बिगदित *adj.* Chained, tied.
 बिग्रहः Restraint, imprison-
 ment.
 बिग्रहः Collection, mass.
 बिबित (*past p. p. of बि with*
वि) Covered, full.
 बिभ्रुः Name of a tree.
 बिभ्रुः Buttocks.
 बिग्रह *adj.* Much, exceeding
 बिग्रहः Death.
 बिब्रु (*past p. p. ब्रू with*
वि) Fastened, chained.
 बिग्रहः Composition.

- बिभ्र *adj.* Resembling (at the
 end of compounds)
 बिभ्रु *adj.* Motionless
 बिभ्रु *adj.* Secretly. [omen
 बिदिनम् Cause, omen; evil
 बिदेवः Twinkling, closing of
 the eyes. [ascertained.
 बिदन *adj.* Constant, fixed,
 बिदधम् Restraint; guiding
 बिदधः Religious observance,
 row [ation
 बिदधम् Relinquish, humili-
 बिदधः Command, duty.
 बिदध *adj.* One who is ap-
 pointed to a task.
 बिदध *adj.* Without support.
 बिदधित (*past p. p. of बि with*
वि and *ब्र*) A Chāyāla,
 one who is so low in the
 social scale that if he dines
 in a pot, it cannot be puri-
 fied by any means.
 बिदधः Rejection.
 बिदध *adj.* Innocent.
 बिद (*past p. p. of ब्रू with*
वि) Stopped, obstructed.
 बिदध *adj.* Free from dis-
 turbance. [can.
 बिदधः A whirl-wind, hurri-
 बिदधः A stream.
 बिदध *adj.* Free from the pains
 of opposites, such as pleasure
 and pain, cold and heat.
 बिदधः Setting, fixing, dis-
 tinguishing.

- पञ्च Wing.
 पञ्चि f The root of a wing.
 (the pit of a bird's wing)
 पञ्चन n. Eyelash
 पञ्चमहादी A woman with
 fascinating eyes/shes.
 पञ्चबाणः 'One that has five
 arrows,' Cupid.
 पञ्चालनः Lion
 पञ्चरत्न Cage.
 पटहः War-drum, labor
 पटः A stone; seat, fillet.
 पटिका A tablet, bandage. piece
 of cloth
 पणः Stake (in gambling).
 पशु with अनु To follow; + सव
 To rush or fly together
 पतन A bird, + पतिः Garuda.
 पतञ्जल m. A bird.
 पनादिनी An army. [of leaves
 पत्रपुटा-श्च A cup or vessel made
 पट् with प्रति 4 A. To comply
 with, promise; with वि to
 perish.
 पदातिः Foot-soldier.
 पदवि-Way, path. [etom
 परमाणुः The smallest particle.
 परमार्थः The truth, परमार्थेन प्रह
 To take in earnest. [nature.
 परमार्थतः In truth, in its real
 पराग Pollen, dust.
 परावृत्त (past p. p. of वृत् with
 परा) Turned.
 परामु adj. Dead.
 परिकरः Preparation, undertak-
- m. हतपरिकर adj. one who
 has girded up his loins.
 परिकर Attendants, retinue.
 परिहित (past p. p. of हि with
 परि) Annoyed pained.
 परिक्षित (past p. p. of क्षि with
 परि) Surrounded.
 परिगत (past p. p. of ग with
 परि) Surrounded.
 परिगताय adj. One who is made
 acquainted with the state
 of things.
 परिगृहीत (past p. p. of ग्रह with
 परि) Grasped, taken, + अयं
 adj. one who has understood
 परिग्रहः Accepting; possessions,
 belongings.
 परिग्रहीन् m. A husband.
 परिनिहीयः Desire to avoid.
 परिचारा Attendance, homage.
 परिच्छद Attendants, family.
 परिणत (past p. p. of न with
 परि) Advanced + अयं adj.
 old.
 परिणतिः Advanced age; result.
 परिबद्ध (past p. p. of बद्ध with
 परि) Bound round.
 परिणामः Old age.
 परिणाहः Extent, width.
 परिणेष (past p. p. of णि with
 परि) One who is to be
 married.
 परिदेवनम् Lamentation.
 परिपिपासयिषु adj. (from the
 Desiderative of पाठ् with
 परि) Desirous

- पक्ष Wing.
 पक्षति *f* The root of a wing.
 the pit of a bird's wing
 पक्ष्मन् *n*. Eyelash
 पक्ष्मदात्री A woman with
 fascinating eyelashes.
 पक्षबाणः 'One that has five
 arrows,' Cupid
 पक्षाननः Lion.
 पञ्जरम् Cage
 पटहः War-drum, tabour.
 पटः A stone, seat, fillet.
 पटिका A tablet, bandage, piece
 of cloth
 पणः Stake (in gambling).
 पद् with अनु To follow; + सद्
 To rush or fly together
 पतंगः A bird, + पतिः Garuda.
 पतत्रिन् *m* A bird.
 पताकिनी An army. [of leaves.
 पत्रपुट-म् A cup or vessel made
 पद् with प्रति & A. To comply
 with, promise, with वि to
 perish.
 पदाति- Foot-soldier
 पदतिः Way, path. [atom
 परमाणुः The smallest particle.
 परमार्थः The truth; परमार्थेन ग्रह
 To take in earnest. [nature.
 परमाणु In truth, in its real
 पराग Pollen, dust.
 परावृत्त (past p. p. of वृत् with
 परा) Turned.
 परानु *adj*. Dead.
 परिकर Preparation, undertak-
- ing. कृतपरिकर *adj*. one who
 has girded up his loins
 परिकर Attendants, retinue.
 परिरुद्ध (past p. p. of रुद्ध with
 परि) Annoyed, pained.
 परिक्षिप्त (past p. p. of क्षिप्त with
 परि) Surrounded.
 परिगत (past p. p. of गम् with
 परि) Surrounded
 परिगतार्थे *adj*. One who is made
 acquainted with the state
 of things
 परिगृहीत (past p. p. of ग्रह् with
 परि) Grasped, taken; + ज्ञेयं
adj. one who has understood
 परिग्रहः Accepting; possessions.
 belonging.
 परिग्रहीन् *m*. A husband.
 परिनिर्दिष्टो Desire to avoid
 परिचाराः Attendance, homage.
 परिचरः Attendants, family.
 परिणत (past p. p. of नम् with
 परि) Advanced + वय *adj*.
 old
 परिणतिः Advanced age, result.
 परिणत (past p. p. of नद् with
 परि) Bound round
 परिणामः Old age.
 परिणाहः Extent, width.
 परिणेष (past p. p. of नी with
 परि) One who is to be
 married
 परिषेवन् Lamentation
 परिषेवकीय *adj*. (from the
 De-liberative of षेव्
 परि) Desirous of

परिरम्भः Embrace	पादम् <i>with</i> प्रसि To give.
परिवर्तः Revolution, lapse or expiration of time (especially of युग)	पादः Foot, ray.
परिवाहिन् <i>adj.</i> overflowing	पादुका Shoe. [feet.]
परिसर Proximity neighbour-hood	पाणम् Water for washing the
परिहरणीय (<i>not pass p. of ह with परि</i>) What should be avoided.	पायम्:-सम् Rice boiled in milk.
परिहासः Joke	पारणा-सम् Concluding a fast, breaking a fast.
परिहृत (<i>pass p. p. of ह with परि</i>) Avoided, prevented	पारस्वन् <i>adj.</i> One who has seen the opposite bank; completely familiar with.
परीत (<i>pass p. p. of ह with परि</i>) Harassed, overcome.	पारसीकाः The Persians.
परीचाद (परि also) Censure (for faults that actually exist), detraction.	पाराचन. Turtle-dove.
पराह <i>adj.</i> Harsh, cruel.	पारुष्यम् Harshness.
परोक्ष <i>adv.</i> Invisible, unknown	पार्श्वम् Rib, side. [follower.]
पर्यन्त Limit, edge, extremity.	पार्श्वः <i>m. f.</i> The heel; + मूढः A
पर्याप्तम् Sufficient.	पासाकः (at the end of compounds) Expresses 'contempt' or 'depreciation', see Plauti V. 3. 47.
पर्याप्त <i>adj.</i> Sufficient.	पामुग्य <i>adj.</i> Belonging to Śiva
पर्युक्त <i>adj.</i> Anxious	पापुषः <i>m.</i> A worshipper of Śiva in one of his forms.
पर्वताद् <i>adv.</i> Mountainous	पार्श्वम् <i>adj.</i> (from पश्चाद्) western [ancestors.]
वर्धनम् Whiteness of the hair through old age; grey hair.	पिण्डमात्र <i>m. plur.</i> Increased
वाहशायका Killer of the demon 'Pāka', Indra.	पितृ <i>adv.</i> Paternal, belonging to the father
वायव्य <i>adv.</i> To the west	विशामन् (<i>not pass p. of वा with अति</i> , the initial व being omitted according to the law 'वृद्धिः सामुदायिकी-व्यस्योक्तवर्गयोः') What should be shewn.
वायव्य <i>m. plur.</i> Name of a mountain or a country in the Himalayas	विशामन् Covering, h.f.
वायव्य <i>adv.</i> (of वायु) with प्र T. class	विशामन् Name of Śiva

पिपासा (from the Desiderative of पा) Thirst.

चिह्नः Mole, mark.

पिप्पित्तम् Flesh; अश्वत्थः A Rakshasa, evil spirit.

पीठम् Seat.

पीबन् or पीबन् adj. Fat.

पुंसकर्म A religious ceremony performed when the first signs of conception are perceived.

पुञ्जः Mass, multitude.

पुष्पागः Name of a tree.

पुराक्षः City-guard.

पुरा Formerly; when joined with a verb in the present tense it gives the sense of the future according to 'वाक्यपुरादिपाठवैदिक'.

पुरुषकारः Human effort.

पुरोयामः Name of Vishnu.

पुरुषः Indra.

पुरोगमः adj. Leader, first.

पुरोवायिन् adj. Marching in front.

पुलिङ्गम् Sand-bank.

पुलिन्दाः m. plu. Name of a barbarous tribe.

पुच्छम् The tip or extremity of an elephant's trunk. [Pśind]

पुष्पपुरम् Name of a city, modern.

पुष्पागः A topaz.

पुगः The Indian nut tree.

पुर्णपात्रम् A full vessel; a box or basket filled with clothes

and ornaments scrambled for by guests and relatives at a festival.

पुत्रेयः adj. Elder.

पुपुत Drop, particle of water.

पेलम् adj. Delicate, slender.

पेगलः adj. Fine, beautiful, clever.

पौरुषम् adj. (from पुर) Eastern.

पौरुष्यः Descended from Pāṇa-
stya, name of Rāvaṇa. (1)

पौरुष्यम् Priority and posteriority.

प्रकरः A collection.

प्रद्यम्बम् (at the end of compounds) The best, excellent.

प्रमाम् adj. Very much.

प्रकृतिः Primary substance; (in Sāṃkhya philosophy) the evolver of all material appearances.

प्रकृतिः Nature. प्रकृतिमात्रम् To remain consciousness, to come to one's self.

प्रहृष्टः adj. Superior.

प्रहृष्टः (past p. p. of प्रहृष्ट with प्र) Gone, proceeded. (pr.)

प्रविष्टः Conduct, method, chapter.

प्रगल्भः adj. Bold. (प्रगल्भः)

प्रगल्भः Heap, collecting; slight.

प्रगल्भः adj. Moving.

प्रगल्भः with आ To bid allied to, to bid farewell.

प्रगल्भः Thick shade.

प्रज्ञातिः Knowledge; knowing the right way. (affection.)

प्रणमः Request, friend.

प्रणीत Composed.
 प्रतनु *adj.* small, little, few.
 प्रतिकर्मन् *n.* Decoration, grace.
 प्रतिग्रहः Acceptance, receiving
 a gift.
 प्रतिषिद्धीर्षा Desire to subdue.
 प्रतिष्ठम्बः Reflected image.
 प्रतिनिधिः Substitute, re-
 presentative.
 प्रतिपक्षः Adversary, rival.
 प्रतिपत्तिः Undertaking, doing;
 resolution; fame; acknow-
 ledgment, + मूढ being at a
 loss what to do.
 प्रतिपद्य (past p. p. of पद्य with
 प्रति) Admitted, accepted.
 प्रतिप्रियम् Kindness in turn.
 प्रतिघ्न्यक *adj.* Obstructing.
 प्रतिषेधः Opponent, adversary.
 प्रतिष्ठ (past p. p. of स्था with
 प्रति) Established.
 प्रतिरोपित (past p. p. of the
 causal of स्था with प्रति)
 Re-planted, restored.
 प्रतिष्पृष्ट (past p. p. of स्पृष्ट with
 प्रति and वि) Drawn out in
 array.
 प्रतिश्रवणम् Listening to (with
 attention and obedience),
 assenting to promise.
 प्रतिषेधः Prohibition.
 प्रतिष्ठा Consecration; fixity;
 limit, pre-eminence.
 प्रतीतिः (past p. p. of ति with
 प्रति) What known, called.

प्रतीपम् *adv.* Against, contrary.
 प्रतीहारः Door, door-keeper; +
 रक्षी (f) door-keeper.
 प्रतोली A broad way.
 प्रत्यग्रीह To render now, revive.
 प्रत्यभिज्ञा Recognition.
 प्रत्ययः Confidence, reliance.
 प्रत्यर्पणम् Giving back.
 प्रत्ययः Harm; sin.
 प्रत्याख्यात (past pass p. of व्या-
 ख्या with प्रति and आ) Rejected
 refused.
 प्रत्यामद्य (p. p. p. of सद्य with
 प्रति and आ) Near, approach-
 ing.
 प्रत्युपचमति *adj.* Ready-witted.
 प्रवृत्तिः *adj.* Turned towards
 the right, auspicious.
 प्रवृत्तम् (Giving (in marriage)).
 प्रवृत्तिः Evening, the beginning
 of night.
 प्रवृत्तम् (In Sāmkhya philo-
 sophy) Primary or original
 matter.
 प्रवृत्तिः Falling down. (ing)
 प्रवृत्तिः *adj.* Desirous of attain-
 ing.
 प्रवृत्तिः Connection, composition.
 प्रवृत्तिः *adj.* Breaking, cutting.
 प्रवृत्तिः *adj.* One who commits
 errors. (प्र) Pure, holy.
 प्रवृत्तिः (past p. p. of वृत्ति with
 प्रति) Employed, used.
 प्रवृत्तिः Employment, use.
 प्रवृत्तिः Purpose, object.
 प्रवृत्तिः Destruction.

प्रलोभित (*past p. p. of the*
causal of लुभ् *with प्र*) In-
duced, tempted.

प्रवक्तव्यम् Being a teacher

प्रवचनम् Oral instruction, teach-
ing [with, inclined.

प्रवण *adj.* Applying to, filled

प्रवयस *adj.* (प्रवृष्टं वयः वयस्य) Ad-
vanced in age, old.

प्रवराकः-म् Young shoot.

प्रवितन्वमान (*pr. p. of the pass.*
of तन्व् *with प्र* and वि) Being
spread. (Going to, engaged in.

प्रवृत्त (*past p. p. of वृत्* *with प्र*).

प्रवृत्ति Action.

प्रवर्जनम् Banishment, exile.

प्रव्रज्या The order of a religious
mendicant.

प्रशमः Calmness [courtesy

प्रभयः Respectful behaviour.

प्रचलितव्य (*pot. pass p. of चल*
with प्र) To be caused to
recover the breath.

प्रसक्त (*pot. p. p. of सक्त* *with प्र*)
Constant, continual.

प्रसमदमनम् Forcible taming.

प्रसरः Movement; influence.

प्रसवा Delivery. [parenecy.

प्रसादः Favour; clearness, trans-

प्रसारः A stone.

प्रस्ताव Mention, occasion, time.

प्रस्थाः-म् Summit, top.

प्रहृष्टः Name of a demon.

प्रहृ *adj.* Humble, modest.

प्रकारः Rampart. [vulgar.

प्राकृत *adj.* Common, unrefined.

प्राचन *adj.* Former, relating to
a former state of existence

प्राक्कृत्यम् Boldness, impudence

प्राग्ज्योतिष *m. plu* Name of a
country.

प्राग्रमर् *adj.* Foremost.

प्राज्य *adj.* Abundant, great

प्रातराह्नः Morning meal.

प्रातिद्वन्द्वम् Unfavourableness,
opposition.

प्रादेशः The space measured by
the span of the thumb and
the forefinger.

प्रान्त End, tip.

प्रानातिष्ठ *adj.* Belonging to the
morning; to be done in the
morning.

प्रामाण्यम् Authoritativeness.

प्रावक्षितम् Expiation, atone-
ment, penance

प्रायोपवेशः Abstaining from
food and awaiting in a sit-
ting posture the approach of
death.

प्रार्थना Request, suit.

प्रेत (*ind. past p. of हृ* *with प्र*)
After death.

प्रेषद् (*causal of हृ* *with प्र* & P.
A.) To send a message, send.

प्रेष्य Messenger, servant.

प्रोषित (*past p. p. of वृष्ट* *with*
प्र) Gone on a journey.

डु १ A To foat, swim, vibrate.

प.

पल्लवः-म् A plank, board.

पेका Foam.

य.

बद्धमूल *adj.* Firmly fixed, rooted.

बधिर्य (Nominal verb, बधिरयति)
To deafen.

बन्दिन् *m.* A bard, captive.

बन्ध् *with* अनु १ P To follow, pursue.

बन्धनम् Imprisonment.

बहुल *adj.* Thick, much [side.

बहिर्भूति *adj.* Remaining out-

बहुविध *adj.* Various, many.

बहुलः The dark half of a month.

बहुला (in the Plural) The
हस्तिका नक्षत्र, Pleiades.

बालिया *adj.* Childish, foolish.

-शः A Child, fool.

बाष्पमोक्षः Shedding tears.

बाष्पाद् (बाष्पायते) To weep,
shed tears.

विश्वीजम् *m.* Name of Indra.

विन्दुसरः Name of a lake.

विभातक Name of a tree, Ter-
minalla Belerich.

विभीषणः A brother of Ravana.

विसम् The film or fibres of the
stalk of the water lily ; that
part of the stalk of the lotus
that is underground.

वीजपूरकः Common citron.

वीभत्स *adj.* Loathsome, disgust-
ing, hideous

बोधिमन्त्र One who has perfect
wisdom in his essence, one
on the way to the

attainment of perfect know-
ledge when he has only one
birth or some births to under-
go before obtaining the state
of a supreme Buddha.

ब्रह्मचर्यम् Period of studenthood;
ब्रह्मचर्यं वयं to practise the
duties of a ब्रह्मचारिन् in the
house of a teacher.

ब्रह्मन् *n.* The Vedas ; the vow
of celibacy.

म.

भगवः (Vedic vocative of
भगवत्) Sir.

भञ् *with* निद् To disinherit.

भट्टारकः King, lord (applied in
dramas to a king).

भरुकण्ड *m.* Name of a county
(near modern Broach).

भर्तृहारिका (used in dramas)
princess.

भक्तः Crescent-shaped arrow.

भव्य *adj.* Future.

भव् १ P. To bark, growl.

भाण्डम् Goods.

मानुः The sun.

मानुमद् *m.* The sun.

मातृती Speech, voice. [mind.

भावः Feeling, sentiment, love,

भाव्य् To think about, reflect ;
with सम् to honour.

भाविन् Fixed on, filled with.

भाष् *with* आ To address.

भासुर *adj.* Brilliant.

भास्वत् *adj.* Brilliant.

मुग्गमुग्ग *m.* A peacock.
 मुद्रिष्य *A* maid-servant
 मृतायेः The truth, the real state
 of things.
 मृतिः Prosperity. [chamber.
 मृमिषुहम् *An* underground
 मूकः Birch-tree; मूलेम् the leaf
 of the tree.
 मृगः Precipice, name of a sage;
 +मण्डपम् (a spring) name
 of a mountain peak.
 मन्दः Division, dissension, crest-
 ing divisions.
 मेदिषु *adj.* Breaking, dissolving
 मेरी *A* kettle-drum.
 मेकम् (मेदयम् also in some
 cases) Alma
 मेमा Daughter of मीम, इमयन्ती.
 मीम *adj.* Belonging to the
 earth, terrestrial, *m* Mara.
 ममः Revolving, revolution.
 म
 मगध *m. plu* Name of a country,
 modern Bihar [००१
 मगध *adj.* Yommar, sulphur
 ममा The marrow of bones.
 मणिकम्पः Wrist.
 मरु *with* म & ण To be indif-
 ferent to neglect *governs*
 abhative)
 मधुपर्कः An offering of honey
 and milk to a guest &c.
 मधुमासः The month of Chaitra,
 Spring
 मधुरिषु Name of Vishnu.

मनसिबर्वा *A* spirited virtuous
 woman. [well, to bid *adj.*
 मय् *with* मा १० *A* To bid fare-
 मयः Politics, counsel
 मय्यदः *adj* blow
 मन्दरः Name of a mountain.
 मन्दाय् (nominal verb from
 मन्द्) To become less or dull.
 मन्द्र *adj* Deep (said of sound,
 thunder &c.).
 ममयः God of love, Cupid
 मम्युः Sorrow, anger.
 मयूषा *A* ray
 मरकतम् Emerald
 मरु *m. plu.* Name of a certain
 class of gods
 मरुचद् *m* 'One who is accom-
 panied by the Maruts,'
 Indra
 ममेरः The rustling made by
 dry leaves or clothes &
 rustling
 मर्षणीव (*pot* *pass. p.* of मृर &
 ण *A*) To be forgiven
 मरुतः Name of a mountain in
 Malabar. +मरुतः sandal wood
 मनीमत *adj.* Dark
 महाकाः The god Kṛta. [He
 महाबुधाय *adj* splendid, majes-
 महाविक्रमः The total destruc-
 tion or dissolution of the
 universe at the end of a
 Kalpa
 महाभाषा The great illusion
 (the illusory nature

worldly objects personified and identified with Durgā.)	मीमांसा Name of an Indian system of philosophy.
महित (past p. p. मद् 1 P. to honour) Honoured.	मुकुट-छद् Bnd.
महीकम्पः Earthquake.	मुकुलित adj. Closed like a bud; half-closed; half-shut.
महीक्षित् m. A king.	मुक्कण्डम् adv. Aloud.
महीरहः A tree.	मुत्तावली A pearl necklace.
महीसुरः A Brihmara.	मुखरीकृ To render talkative, cause to talk.
महेन्द्रः Indra; the mountain so called, situated on the eastern coast of the Madras presidency.	मुष्ण Simple, innocent.
मातङ्गः The son of a क्षत्रिय mother and वैश्य father; bard, minstrel.	मुद् f. Delight, joy.
मादण्ड्य Name of Vidāshaka.	मुद्र Stamp, impression; ring.
माणिक्यम् Jewel, ruby.	मुरजः A kind of drum, tambourine.
मातङ्गः A man of the lowest caste, a Chānjāla, an elephant.	मूर्ध्नाभिषिक्त (मूर्ध्न्+अभिषिक्त) Having the head anointed.
मातामहः Maternal grand-father.	मृगमृष्टिका Mirage.
मानम् Measure, weight.	मृणाळिका The edible root of a lotus. (clay.
मानवः Son of Mann; man; adj. belonging to Mann.	मृण्मय adj. Made of earth or
माग्यान् m. Name of a king.	मुद् with परा To touch, grasp, with वि to reflect.
माया Trick, illusion; +विद् adj. skilled in magical arts.	मेलका Girdle.
मारीचम् Grove of pepper plants.	मेदम् n. Fat.
माप्यम् Flower.	मेलनम् Mixing, mixture.
मार्गण्डः The sun	मोहः Fainting fit, infatuation.
माल्यः a. 111 A country, Malva.	मौलि m. The head
मार्दिष्मती Name of a city, the मद्रपदेश.	य.
मिथ	यजन् m. One who performs sacrifice.
मितुनम्	यरण्ड Spontaneity, accident (यरण्ड by chance).
मिथम्	यम् a. 112 इ To accept, marry
मिथम्	At a according to इनायम्
	इनायम्

चरमम् Fodder, grass, pasture
 चद् with वा & P (caus) To
 worry.

वा with प्रवि and चद् To go out
 to receive, rise to receive

चायः A sacrificer.

चातुषायाः A demon, a Rikshava.

चात्रा Travel, expedition

चावरात्रम् A vessel, ship.

चामाः A period of three hours.
 the 8th part of the day

चामिनी Night.

चुलः Absorbed in meditation.

चुष्टिः Device, appliance,
 mixture.

चुगच्छद् adv. At the same time,
 simultaneously.

चुगच्छद् A pair

चुह् with च् & P A. To use, to
 apply, to appropriate, eat
 with चम् (3rd.) To form an
 alliance.

चुह् with नि To fight closely

चुचुक्षु adj. Desirous of fighting

चोगः Conjunction or aspect of
 heavenly bodies.

८

रह् n. Velocity.

रक्षा Protection, guard.

रह् Colour, hue.

रज्जुः f. A rope.

रज् with अयु & P. A. To be
 attached or devoted.

रज्जम् Hole, weak point.

रम्भा Plantain tree.

रहः Velocity, speed.

रहिम् A ray; reins

रसः Taste, liking, world.

रवा Name of a river, the lower

रवाचनम् A medicine supposed
 to prolong life and prevent
 old age

रह् adv. secretly, privately.

रगः Hue, red colour, affection,
 passion

राजकम् (राजा सङ्घः) An assem-
 blage of kings.

राजमाली A betel-nut tree.

राजम्प A man of princely rank,
 nobleman.

राजम्बद् adj. Ruled by a good
 king (राजवद् ruled by a
 king)

राजिः f. Line, row

राजिचराः A Rikshava.

राह् with अयु & P To offend
 (used with gent or loc of
 the person offended)

रामणीयम् Loveliness, beauty.

रिक् (past p. of रिक्) Empty.

रिचवद् Property, wealth.

रह्यः An ornament of gold.

रह् f. Brilliance, complexion.

रह्य (past p. of रह्) Howl-
 ing

रह A kind of deer.

रुष्यम् Silver.

रेवा The river Narmadi. [ment.

रोचना A kind of yellow pig-

रोचय् (causal of रुच्) Illumi-
 nate, make bright.

रोयय् (causal of रुह्) *with* प्रति

To restore, re-establish.

रोमन् *n.* Hair

रोयणता Anger; resentment.

रोहिता A species of fish.

रौद्र *adj.* Fierce, terrible.

रौप्य *adj.* Made of silver.

ल.

लक्ष्मन् *n.* Mark, characteristic.

लक्ष्योक्त To aim at, refer to.

लक्ष्मन् The ascendant or first house in a horoscope.

लघु *adj.* Light, active. *adv* quickly.

लघुत्वम् Agility, ease.

लम्पट *adj.* Covetous, hankering after.

[give.

लभय् (causal of लभ्) To offer,

ललामम् A mark or spot on the forehead, ornament.

ललित *adj.* Handsome.

लस 1 P. To glitter, shine.

लाघवम् Meanness.

लाङ्गलम् Ploughshare. [ed grain.

लात्र *m* (used in the *plu.*) Fri-

लाटा (*m. plu.*) The name of a country, near modern Surat

लालस *adj.* Eagerly desirous of.

लुब्ध (*past p p* of लुभ्) Covetous, greedy.

लेखहारक The bearer of a letter

लोभय् (causal of लुभ्) *with* वि

To lure, allure, attract

लोभ *n* Lust *adj*

लोभय् *adj.* Greedy, covetous.

लौकिक *adj.* Ordinary; *m. plu.*

common or ordinary men,

men of the world.

लौक्यम् Eagerness, greediness.

लौहित्यः Name of a river, the Brahmaputra.

घ.

वंशानुक्रमणम् Genealogy.

बङ्गाः Bengal (proper).

वच् *with* भुन् To repeat, teach; *with* प्र to announce.

वचनीयम् Blame, censure.

वडवा A mare; वडवामुखम् 'the mare's mouth', the entrance to the lower regions at the South Pole. [(Atm.).

वद् *with* वि To dispute, differ

वनप्राङ्गिन् *adj.* Forest-beater.

वनावनिः Sylvan spot.

वर्ष्य *adj.* Fruitless, barren.

वप्रः *m* Mound of earth, rampart.

वरवर्णिनी The best woman.

वराक *adj.* Wretched.

वरेष्य *adj.* Best

वर्णः Fame, praise. [ling.

वर्णकः Paint, colour for pain-

वर्णिन् *m.* A person belonging to one of the four castes.

वर्तिका Paint-brush, paint.

वर्मन् *n* Armour.

वलमी A city in ancient India.

capital of Surishira & Kathiawad.

बन्दी A whinple.
 बन्धा Bridle, rein
 बन्दी The Indian tale, Vind.
 बन्दी (or रि) A branching
 foot-stalk, a creeping or
 twining plant. [श्वे
 बन्ध *adj.* Obedient, submis-
 सन्तु *m.* Name of a kind of god
 or semi-divine being. they
 are eight
 बन्धुषा 'Containing wealth,'
 earth.
 बन्धुमी The earth.
 बन्धुषा A conveyance, boat.
 बाचस्पति 'The lord of speech,'
 Brihaspati.
 बाधम् Blame, censure
 बाधियावा Stables.
 बाध-म् Enclosure
 बाधिका Garden, orchard
 बाधिरम् Music (of four kinds)
 बाध *adj.* Crooked, opposite
 बाधकोचना A woman with hand
 some eyes.
 बाधिया Ocean.
 बाधिरम् *m.* ('loud.
 बाधिया (बाधिया also) Tall
 बाधिया Name of a monkey chief,
 brother of सुधीव.
 बाध *ind* A particle meaning
 "Verily, indeed"
 बाधिका Dwelling, shade
 बाधिया Desire, inclination.
 बाधिर Perfumed shade fra-
 grant. [house
 बाधिरिया The art of building

बाधिरिया What is left on the
 sacred spot
 बाध 1 horse
 बाधिर (causal of बाध) with अनि
 To pass, spent, with निह to
 perform, effect carry out,
 with सम् to perfect, shunton,
 बाधिरिया An army + बाधिरि commander
 in-chief. [ment
 बाधिरिया Contradiction, disagree
 बाधिरिया *adj* Unsteady, agitated
 बाधिर *adj.* Blooming, expanded
 बाधिर *adj.* Inefficient, devoid of
 troubled [Deformed,
 बाधिर (past p. p. ह with वि)
 बाधिर *adj.* Unsheathed
 बाधिरिया Progress, strength, step
 बाधिर *adj.* Overcome with
 agitation.
 बाधिर Body, little
 बाधिर *adj* Wise, discerning
 बाधिरिया Doubt.
 बाधिरिया Wallowing
 बाधिर *adj* Uninhabited.
 बाधिरिया past p. p. of बाधिर
 with वि (A) 'taunted, dis-
 pleased, scorned
 बाधिरिया Into diligence
 बाधिरिया Knowledge, wisdom
 बाधिरिया *adj* canopy, cover
 बाधिर with वि (caus) To tell
 announce to offer,
 बाधिर *on p. p.* Name of a
 country modern Iberia
 बाधिरिया Name of a city.

विदूषकः The jocose companion
and confidential friend of
the hero in a play.

विद्या There were 14 branches of knowledge; 4 Vedas, 6 Vedāṅgas (सिद्धा, कल्प, व्याकरण, निरुक्त, छन्दम्, ज्योतिष), मीमांसा, न्याय, पुराण and धर्मशास्त्र; some enumerated 18, adding the 4 Upavedas (आयुर्वेद, धनुर्वेद, गान्धर्ववेद, श्यामपयवेद).

विद्याधरः A kind of semidivine being.

विद्यास्थानम् Branch of knowledge (14 or 18 branches are enumerated; see under विद्या).

विद्युत् Coral.

विधानम् Rule, injunction.

विधिः Sacred preceptor or injunction. [revealed.

विपुल *adj.* Bewildered, be-

विधेय *adj* Subject to, tractable.

विनिमयः Exchange.

1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639, 2640, 2641, 2642, 2643, 2644, 2645, 2646, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652, 2653, 2654, 2655, 2656, 2657, 2658, 2659, 2660, 2661, 2662, 2663, 2664, 2665, 2666, 2667, 2668, 2669, 2670, 2671, 2672, 2673, 2674, 2675, 2676, 2677, 2678, 2679, 2680, 26

(vi) Taught [pastime]

विनाशः (or -दनम्) Diversion,

विपत्तिः / Calamity, death

विपर्ययः || verse, the opposite +

विषाक Digestion consequence

विपाटित () र () ए पद 10
र () वि () सु () उप

विपिनम् Forest.

विप्रकृत (wist p. p. of कृ with
वि and प्र) Offended, harmed.

विमरुत Distant.

विद्युषः God: wise.

विद्यावरी Night.

विभावयसः Fire.

विभक्तिः Prosperity.

विमया Ornament.

विभेद्य (pot. pass. p. of भिद्
with वि) To be estranged, to
be set at variance.

विभ्रमः Error, agitation; amon-
sensation of any kind.

विमनस्क *adj.* Depressed in spirits. *sad.*

विमनाय् (विमनायते from विम-
मस्) To be depressed in
spirits.

विमदः Fight; devastation;
destruction; pressing.

विमोक्षः Discharging. [or dirt.

बिरजस *adj.* Free from dust

विरत (past p. n. of रु with
reless
agree-

विरागः Dislike.

विरामः End. cessation.

बिलसितम् Manifestation, ap-
pearance, costume, action.

विलासः Graceful or sportive
movement. [वि] Melted

विन्दीन (*past p p* of ही with
विन्दीम *adj* 'contrary, opposite.

विलोम *adv* Contrary, opposite.

Explanation.

विषम *adj.* Pale.

विषम *adj.* Naked.

विषम *m.* The sun.

विहृत (*past p. p. of वृ with वि*)

Opened, explained.

विनाद *adj.* Clear

विनाद *adj.* Proficient in.

विशेष Separation.

विषम Snake.

विषम Country.

विहृत Seat.

विहृत Sending forth, gift.

विहृत (*past p. p. of वृ with वि*) Confident, at ease.

विहृत Confidence, trust, confidential matter.

विहृत (*विहृत स्वादात्मनिष्ठ वद*)

Smell like that of raw meat.

विहृत *m. n.* Sky, space.

विहृत *f. m.* A wave.

विहृत 10 To fan

विहृत Row, line, road

विहृत Repetition.

वृ 1 A *with वा* (causal)

वावर्तव्य) To bend, incline.

वृ (caus.) To behave, care for

वृ *with वृ* and वृ To rise

upwards together, swell

greatly

वृ *adj.* Rounded; in conduct.

वृ Maintenance, livelihood

conduct.

वृ A collection, multitude

वृ A good *adj.* best.

वृ *m.* (in the *p. n.*) Name of a tribe (descendants of वृ and relations of वृ).

वेणि: (or -वी) Hair twisted into a single unornamented braid and allowed to fall on the back; stream.

वेणु Bamboo.

वेणु *Per.* वायु

वेणु Cane

वेणु *Name of a river, modern* [Betra.

वेणु *m.* Deer keeper.

वेणु A quadrangular open shed, *swal*; a kind of altar.

वेणु Trembling

वेणु The shore, *lira*

वेणु deficiency.

वेणु *A* *name of the*

3rd religion *in* a hermit.

adj. *more* [Pregnancy.

वेणु *The* *with* of

वेणु *adj.* *to* the

वेणु *to* the

वेणु *to* the

वेणु *to* the

वेणु *to* the

वेणु *to* the

वेणु *to* the

वेणु *to* the

वेणु *to* the

वेणु *to* the

वेणु *to* the

वेणु *to* the

वैशम्यम् Slaughter, destruction.	वाक्यम् To address or speak.
वैशम्यम् Difficulty.	वाक् i P. with वृ To hear.
व्यसनम् A fan.	विरामम् Place, abode.
व्यतिकारः Contact, mixture.	विराम्य अर्ध. One who affords
व्यतिकारः Transgression.	refuge or shelter.
व्यतीरानः The 15th of the astro-	वारस्य A year. [sim.
nomical Yogas, a malignant	वारस्यम् A mark (for arrows).
aspect of the sun and the	वाराहः A pot.
moon.	वसाम्यम् Law.
व्यवहारा Family, race, name ;	वाम्यम् Like, arrow, thorn.
craft, pretext.	वाम्यम् (वस्यम् also) Corn, grain.
व्यवहारा (just p. p. of व्य with	fruit.
वि and वृ) Undertaken,	वाक्.-म् A vegetable.
settled.	वाक्च. Name of Buddha ; a
व्यवहारा (conj. of व्य with वि	follower of Buddha.
and वृ) To settle, deter-	वाक्च. Thin, emaciated.
mine, arrange. [ing	वाक्च. (conj. of वृ) To tell,
व्यवहारा (adj.) Practising, true	destroy, kill.
व्यवहारा Vice, sin ; intent ap-	वाक्च.-म् A place abounding
plication ; calamity.	in green grass.
व्यवहारा (adj.) Attached to, in	वाक्च. Propitiatory rite for
containing.	averting evil or calamity
व्यासः Disguise, pretence	वाक्च. (from वृ) A bow ; the
व्यासः A host of prey, snake	law of Vishnu.
व्यवहारा (just p. p. of व्य with	वाक्च. Tiger.
वि and वृ) Risen up in op-	वाक्च. Illness.
position.	वाक्च. Name of a writer on
व्यासः " " " "	extraordinary subjects.
वृत्तिः " " " "	वाक्च. Name of the account of
वृत्तिः " " " "	with cotton tree.
वृत्तिः " " " "	वाक्च. The young of an animal
वृत्तिः " " " "	वृत्तिः Name of plant, &c.
वृत्तिः " " " "	वृत्तिः Name of person
वृत्तिः " " " "	वृत्तिः Name of animal
वृत्तिः " " " "	वृत्तिः Name of animal

सिरधामम् Helmet.

सिरोधरा Neck

सिद्धीमुखा: Bee.

सिद्धा A female jackal

सिशिर *adj.* Cold; श-सु cold, dewy season.

सिष्ट (*past. p. p.* of सिष्ट 7 P.) Remaining.

सोक्षर: Spray, particles of water driven by the wind. [सिष्ट]

सोक्षम् (*appears to mean*) A Sorrow.

सुदान्तः The harem of a king

सुदूरणम् Serving, attendance.

सुदूरमाण (*pr. p.* of the Desiderative of सु) It takes Atm,

necessarily, according to 'शायस्मृतां सता' वा. 1.3.57)

Wishing to hear.

सुश्रु *adj.* Desirous of hearing, attentive.

सुश्रुते *m. p. n.* Name of the country round Mathur.

सुश्रु-सम् A sharp-pointed

weapon, lance, trident.

सुश्रुते *m.* 'He who has the trident,' Śiva.

सुषुम्बम् Looseness. [मोक्ष]

सुषुका A kind of aquatic plant,

सोना The name of a river, सोने-

सोणम् *etc.* Beyond the Ganga,

according to 'सोने मध्ये सह्यो वा' वा. 2. 1. 18.

सोणि *adj.* Red.

सोपनम् Laying off, clearance or

discharge of an obligation.

सोष *adj.* Intoxicated, famous.

समधु = The heard

समधुल *adj.* Bearded

सवाल: Wife's brother brother-in-law.

श्वेता Hawk

श्रावम् (*gerund in श्र* from श्रु) Having heard

श्रीलङ्ग *m. n.* Sandal-wood.

श्रीपलः The tree called विष्णु

श्रु *with प्रति* To promise.

श्रुति: / The ear, the Vedas

श्रेष्ठ *adj.* Excellent, preferable

श्रेष्ठिन् *m.* A merchant.

श्रोत्रम् The ear.

श्रील *adj.* Relating to the Vedas, founded on the Vedas.

श्रमम् Hole, chasm

श

शदपदा A bee

शुभ्रगी: The collection of श्रु 142

शाम, शोष, शोम, शोह, श्रु, श्रम.

श

सहस्रः Fury, pride, flurry

सहस्रम् What causes fondness, subduing by magical drugs, a charm

सहस्रणम् ('hoosing,

सहस्रिन् (*past p. p.* of the causal of सह *with सह*)

Stated accurately

सहस्रिन् *adj.* Agreeing,

disg. resembling.

संविद् *f.* Understanding; pro-
scribed custom sympathy.

संविधानकम् Disposition, ar-
rangement

संवीन (*past p. p.* of *व्ये* with
सम्) Covered over, clothed;
surrounded

संशयः Doubt, danger.

संशीति *f.* Doubt.

संश्रया Shelter, abode.

संसद् *f.* Assembly.

संस्कारः Education refining ;
impression.

संस्कारम् Shape, form.

संस्थित (*past p. p.* of *स्था* with
सम्) Concluded, finished.

संज्ञिका A class of astronomical
works.

संगन्धः A relation.

संगोत्र *adv.* Being of the same
family.

सङ्गृहीत *adv.* One who has
grasped (*सङ्गृहीतमनेन*) ; it
governs the loc.

सङ्कल्पः Resolution ; wish.

संशयः *s. p. p.* of *सं* with *सम्*)
(Confused, mixed, impure.

संज्ञितम् Mention.

सङ्गृहीतः ; contract, agreement.

संज्ञानम् (s) relation

सङ्गृहीतः [summary

सङ्गृहीतः s. p. p. of *सं* with *सम्*.

सङ्गृहीतः s. p. p. of *सं* with *सम्*.

सङ्गृहीतः

संघारिन् *adj.* Moving.

संज्ञित (*past p. p.* of the causal
of *सं*) Placed upon, caused
to cling to.

संज्ञा Consciousness ; संज्ञा कम्
to regain consciousness.

संज्ञाः Great heat

संज्ञा Name.

संज्ञासंज्ञितम् What is contri-
buted by all the sacrifices;
a distribution of food or
other gifts at a sacrifice.

संज्ञा Spirit, virtue, goodness ;
embryo ; animal.

संज्ञा *s. f.* An assembly ; seat.

संज्ञा One present or assisting
at a sacrifice ; a superintend-
ing priest

संज्ञा Wind.

संज्ञान *adv.* Ancient, eternal.

संज्ञान *adv.* Continuous.

संज्ञाः Mass, multitude.

संज्ञानम् The act of fixing an
arrow on the bowstring,
taking aim.

संज्ञाः Peace, alliance [low.

संज्ञा (*past p. p.* of *सं*) Sink.

संज्ञा (*past p. p.* of *सं* with
सम्) Heavily prepared

संज्ञासंज्ञित (*past p. p.* of the
causal of *सं* with *सम्* and *सं*)

Consoled, brought together

संज्ञा *adv.* Like, resembling

संज्ञित (*past p. p.* of *सं* with
सम् and *सं*)

संन्यास Abandonment of the world.	समेधित (<i>past p. p. of एध् १ A with सम्</i>) Strengthened united, made to prosper
समनन्तु A sacrifice	सम्पर्कः Contact, association.
समसंज्ञिः The sun.	सम्पिण्डित (<i>past p. p. of पिण् with सम् ११</i>) Heaped together
समसंघातिन् <i>m.</i> Fellow-student.	सम्पुटा Box, casket.
सभा Council-chamber, court, hall; any house or large room.	सम्प्रदायः Tradition.
समाजतन्त्र Honour, courtesy	सम्भावना Honour
समया Agreement, condition, usage.	सम्भाषा Conversation.
समवस्था State, condition.	सम्भृत (<i>past p. p. of भृ १११ with सम्</i>) Filled with.
समवायः Collection, unity.	सम्भ्रान्त (<i>past p. p. of भ्रम् with सम्</i>) Agitated
समा A year (generally used in the <i>plu.</i>)	संमर्दः Pressing together, throng.
समाह्वयः Action, undertaking.	संमर्शिनः <i>adj.</i> Discriminating, judicious.
समारब्धम् (<i>Desiderative १st p. of रुद् १११/१२ सम् and अ</i>) About to rise or grow.	संमित <i>past p. p. of मा with सम्</i>) Equal, like.
समारोपिका (<i>past p. p. of the camp, of रुप् with सम् and अ</i>) Placed in, planted.	संतोषः Infatuation.
समाश्रमा Comfort, trust.	सत्त्वा <i>free</i> (समुपस्थितः).
समाहित (<i>past p. p. of आ with सम् and अ</i>) Intently absorbed, calm, composed.	सती Creation (<i>property</i>)
समितिः Assembly.	सर्वम् The whole of a man's
समिन्ता The wind [<i>ing</i>]	सहचरः <i>adj.</i> Of the same sex a friend [<i>carefully</i>]
समुत्तराणम् Driving away, hunting	सविस्तरम् <i>adv.</i> Extensively
समुद्धत (<i>past p. p. of रुद् with सम् and अ</i>) Elevated, proud.	सर्वप्रथमम् <i>adv.</i> Hastily
समुद्धते <i>adj.</i> One who uproots	सहस्रः The mango tree
समुपलम्भित (<i>past p. p. of the camp, of लभ् with सम् and अ</i>) Supported.	सहज <i>adv.</i> Natural.
	सहस्रमेवम् <i>adv.</i> A better
	the performance of duty
	husband, -हर्षि-हर्षि-
	सहस्रहर्ष-हर्षि-हर्षि-

सहस्राक्षः Indra

[see.]

सांवायिकः One who trades by

साह्वनम् *adv.* Significantly, impressively.साकेतम् Name of the city of Ayodhyā *adj.* belonging to Sāketa

साह् A वद्धित affix which when put after a word denotes a total change of anything into the thing expressed by the word.

साहित (past p. p. of the caus. of सद्) Destroyed.

साधय् (caus. of साध्) To depart (used in dramas).

साध्वसम् Fear, perturbation.

सानु *m. n.* Summit.सानुकोश *adj.* (स+अनुकोशः pity) Full of compassion.सानुशय *adj.* (स+अनुशयः repentance, regret) Full of repentance.

सान्त्वः Conciliation, mildness.

साध्यसूयम् *adv.* Enviously, maliciously. [king.]

सामन्तः Tributary or feudatory

सामय *adj.* (स+आमयः a disease) Diseased, ill

सामुद्रम् An impression or mark on the body

सायनम् Proper

सायकः A saw

सारः Distance.

सारः A distance.

साहसिक *adj.* Rash, violent.

सिंहद्वारम् Principal gate.

सिन्धः Boiled rice.

सित *adj.* White. [beings.]

सिद्धः Kind of semi-divine

सिद्ध (past p. p. of सिद्) Proved, established; compounded thoroughly; brought into subjection; perfected.

सिद्धिः Establishment.

सिन्दूरम् Red lead, vermillion.

सिन्धुज *adj.* Born or produced in Sindh.

सिन्धः A river near Ujjain.

सीकरः Spray.

सीमन्तिनी A woman.

सुगुह्यतनामव *adj.* Of blessed name or memory.

सुचरितम् Good conduct, merit.

सुदती (शोभना दन्ता यस्याः) A woman having handsome teeth (see पा० V. 4. 141 'यस्यसि दन्तस्य दत्'))

सुधा Chunam, nectar.

सुरगः Eagle.

सुमनस् *f. n.* Flower.सुमेधम् *adj.* (सु+मेधाः शोभना मेधा यस्य according to 'नित्यम-सिन्धु प्रजामेधयोः' पा० V. 4. 122) Intelligent.

सुरङ्गा (सुदङ्गा also) A hole dug underground for military purposes, a mine.

सुपिर *adj.* Full of holes, hollow.सुष *m. plus* Name of a country

or its people, to the west of Bengal.

विः *f.* The point of a blade or grass; sharp point of anything.

वृत्तिका A woman who has recently given birth to a child;
+ आवासः A lying-in-chamber
वृत्तकारः Writer of a work in the sūtra style

वृषारण्यम् A town on the western coast, perhaps the same as modern Sopara

सैरग्री (सैरग्री पारवेदमत्या स्ववरा शिष्यकारिका) A female servant in the women's apartments.

सौहृदः Brother

सोपानम् Staircase.

सौधम् Mansion, palace

सौमावम् Beauty, grace.

सौदृढम् Excellence, beauty, suppleness.

सौख्यम् Favourableness.

सौरमागिका (सुम्नार्त्तं वृष्टति) One who asks whether an ablation has been auspicious.

सौहार्दम् Affection.

शङ्खाः A branch, shoulder.

शङ्खावहः (शङ्ख + आवाह) An army, a division of it attached to the person of a king.

श्रुतिम् (just p. p. of श्रु १. १) Mistake, wrong-doing.

सुनिधम् Thunder, roar.

सुन्यम् Milk.

सुन्यम् ५, ९ P. *with* वि To fix, stop, *with* सम् to make firm support.

स्त्रीणम् Womanhood, a multitude [of women.

स्वद्वयम् *n* Land-route.

स्वविद *adj.* An old man.

स्वा *with* अवि To stand upon

step over, mount, *with* वा to take to, *with* वृ To make

efforts (Aim in this sense according to "इदोन्मूलकमेति")

रिपिति Proper conduct, limit, support.

स्वा To perform the ceremony

of bathing when leaving the

house of a preceptor. [glossy.

स्निग्ध Affectionate, smooth,

स्पृष्ट *with* वृ Touch (water),

wash or rinse the mouth.

स्फटिक *adj.* (from स्फटिक)

Crystalline.

स्फुटित (just p. p. of स्फुट १. A.)

swollen, abundant, prosperous.

स्फुटिका A spark.

स्फुटा Breaking; pimple.

स्वङ्गः Oozing. [reclining

स्वलाः A couch or sofa for

श्रोतोवहा A river.

स्वर्ग *and* Heaven.

स्वस्थ *and* Healthy, comfortable.

स्वस्तिका A kind of mystic

mark made to denote luck

स्वल्पयनम् The averting of evil
by the recitation of mantras.

स्वाध्यायः Repetition of Vedas,
perusal of sacred books.

स्वापतेयम् Money, wealth (from
स्वपति according to 'पृथ्वि-
यिवमतिस्वपतेर्देव' पा० IV. 4
104.) ∴

स्वायम्भुवः The son of Svayam-
bhū or Brahmā; the first
Manu.

स्वाराध्य (pot. pass. p. of आ-राच्
with सु prefixed) Who can
be easily pleased or pro-
pitiated.

स्वेदा Perspiration.

ह.

हृत् *adj.* Miserable, bad (used
at the beginning or end of
compounds)

हरिः A name of Indra; horse;
horse of Indra; a lion.

हरिचन्दना-म् A kind of sandal-
wood; a kind of celestial tree
(देवतृक्ष). [the sun.

हरित् *adj.* Green; *m.* horses of

हरित *adj.* Green.

हरिबाहुनः Name of Indra.

हव्यबाहुनः Fire.

हस्तः Elephant's trunk.

हा *with परि pass.* To waste, to
be deficient in.

हायनः-नम् A year.

हारीतः A kind of pigeon.

हास्तिनपुरम् An ancient city in
India, modern Delhi. [about.

हिण्ड *with आ 1 A.* To roam

हिमकरः The moon

हिमनतिसुव *m.* The moon.

हिरण्य *from हिरण्य adj.*
Golden.

हीयमान (*pr. p. of the pass of*
हा to abandon) Being defic-
ient, decreasing.

ह् *with उच्* and *आ* To utter,
pronounce.

ह् *with परि* To avoid; *with प्रति*
and *आ* to withdraw, utter.

हृद्य *adj.* Charming, strongly
desired.

हेप् 1 A To neigh.

हेपा Neighing.

हादः Sound.

